

د افغانستان یونلیک

درې ملګري
علامه اقبال
سید سلیمان ندوی
سر راس مسعود

لیکوال
سید سلیمان ندوی

ژبارن
محمد اسماعیل "عندلیب"

اردو چاپ ۱۹۴۵ کال-زر توكه
نفیس اکاډمی - حیدر اباد - دکن

Ketabton.com

د ژبارن خبرې

موده مخکي د پوهنتون د دورې يو تولگيوال د پي دي ايف په بنه يو كتاب راواستاوه، چې په اردو زېه ليکل شوي و، كتاب له اوس خخه اوه اتيا کاله مخکي په هندوستان کې چاپ شوي و، دا افغانستان د هندوستان د درې نومياليو پوهانو د يو شريک سفر یونليک و، چې د همدي ډلي يو ګونوال سيد سليمان ندوي له خوا د سفر د پيل خخه تر پيل پوري خپل مشاهدات را تول کري، ليکلې او بیا چاپ شوي وو.

سفر په ۱۹۳۳ز کال کې د افغانستان د وخت د حاکم نادر شاه په بلنه تر سره شوي دي، ليکوال د تورخم له لاري افغانستان ته داخل شوي، او د کندهار د سپين بولدک له لاري بېرته له افغانستانه وتلى دي، په دي تول سفر کې نوموري خپل د سترګو ليدلې حالات د خپل پياوري قلم په مت ثبت کري، او وروسته بیا چاپ شوي دي.

ماته له دي امله كتاب په زړه پوري و چې د افغانستان پوري بې اړه درلوده، او بدنه و، ځکه مې ژبارې ته ملا وړله، که خه هم د مصروفیت له امله بې زيات وخت واخیست، خو په ډېر شوق مې وزباره.

لوستونکي به خپله د كتاب په خوبو پوه پوه شي، خو که د نقاد يو ژبارن په توګه لنډه تبصره و کرم، نو ويلاقې شم چې ليکوال ځای هڅه کړي د افغانستان بنارونه د هغه وخت د هندوستان له ځینو سيمو سره پرتله کوي، انګریزان پکې واکمن وو، او افغانستان له جګرو او بغاوتونو راوتلى هېواد و، زما په ګومان دا پرتله بې په مناسبه نه ده.

ما ههه کړي چې په کتاب کې ليکل شوي نومونه، هغه که د اشخاصو دي که د خایونو دي، لږ او ډېر توضیح کړم، خپل معلومات مې د لمنليک په ډول په کتاب کې ئای کړي دي.

د افغانستان په اړه د ليکوال له ميني، خلوص، افغانستان سره د اسلامي ورورولي له احساساتو ډک دي، د افغانستان د بنې راتلونکي لپاره ئينې مشوري لري، چې که او س هم ورته پاملنې وشي، او عملې شي نو له ګتنې به خالي نه وي. دا چې کتاب په لاس ليکل شوي، بيا سکین شوي، نو ئينې برخې يې نه لوستل کېږي، همدا راز د اردو او فارسي شعرونو برخه کې زه یو نيم ئای کې له ژبارې تېر شوي يم، او په دې باور چې شونې ده ژباره د متن خواړه له منځه یوسې. انسان له تېروتنې خالي نه وي، شايد ئينې برخې يې تېروتنې ولري، که څوک يې را په ګوته کړي، منندوي به يې يم.

په درنښت

محمد اسماعيل عندلیب "نبي خيل"

بسم الله الرحمن الرحيم

سریزه

مولانا سید عبدالقدوس هاشمی

په ۱۹۳۳ کال کې شهید نادرشاہ زموږ درې مشرانو ته د کابل د سفر بلنه ورکړه،
موخه دا وه چې د دې مشرانو له ارزښتمنونو مشورو خڅه د افغانستان د هر اړخیز
پرمختګ، په خانګړي ډول د تعلیم د انتظام په لپ کې ګټه واخیستل شي، دا
مشران هر یو حکیم الاسلام حضرت علام اقبال رحمۃ اللہ علیہ، حجۃ اللہ حضرت علامه
سید سلیمان ندوی مدنظرالعالی، مرحوم داکټر سراسر مسعود رحمۃ اللہ علیہ وو.

د ۱۹۳۳ کال په اکتوبر میاشت کې دوی کابل ته ولارل، او یوازې درې څلور ورځی
هلته پاتې شول، بېرته راغلل، په دې لنډ قیام کې یې له شهید نادرشاہ پرته، له
وزیرانو، امیرانو، علماء او ادبیانو سره لیدنې وشوي، په بیلا بیلو مسائلو یې
نظريات تبادله کړل، او افغانستان د هغوي له افکارو او لیدلوريو تر ټولو زیاته
ګټه پورته کړه.

بل پلو د خپل هېواد خلکو دوی ته په هیله منو سترګو کتل، چې له افغانستانه یې
مودر ته خه راوري دی، د پغمان د انګورو او د کندھار له اناړو له خوند خلکلو پرته
یې خه تر لاسه کري دی، هغوي د سعدي شيرازي په خپل هېواد خلکو ته د
خوبو خبرو ډالی، وړاندې کړه، روښانه ده چې له دې پرته بله کومه غوره ډالی، نه
شوه کېدای.

علامه اقبال خپل مشهور مثنوي "مسافر" ولیکه، کوم چې د دې خو ورځني
سیاحت په اړه د هغه د شاعرانه جذباتو او حکیمانه خیالاتو مجموعه ده، د خیبر،
سرحد، کابل، غزنی، او کندھار په وياړ منو مناظر او مزارونو د شاعر اوښکې

دي، او د حال په ژبه د بابر، محمود، غزنوي، حكيم سنايي او احمد شاه دراني د خاموشه خاور و سره سوال او خواب دي.

استاد علامه سيد سليمان ندوسي بيا دا ارزښتمن مضامين وړاندې کړل، چې په ۱۹۳۴ زېږدیز کال کې په رساله معارف کې پرله پسې خپاره شوي دي، او شاید دا لومړۍ څل وي چې د کتاب په شکل کې خپرېږي، په هغې کې سوانح هم شته، او تذکري هم، احوال هم شته، او افکار هم، تاریخي اسناد هم شته او جغرافیائي معلومات هم، د مدرسونو او معبدونو حال هم موجود دي، د اخبارونو او رسالو فهرست هم، مورته له دی ډاليو پرته بل غوره څه کېدای شول.

په نړۍ کې پېښې منځ ته رائېي، تاریخي یادګارونه او نښې موندل کېږي، خو هر څوک د اقبال او سليمان ندوسي سترګې چېرته لري؟ په چمن کې هر سهار ګلاب غورېږي؛ خو هر څوک د کردګار د پېژندني دا پانې چېرته لوستلاي شي، هر مانبام لمړ ډوبېږي، خو هر څوک د خليل عليه السلام په څېر د "لا احب الاهلين" د توحید غږ چرته پورته کولاي شي؟ په همدي ډول هر څوک له سفر او سیاحت خخه یو ډول ګټه نه شي اخیستلاي، او بیا نورو ته له هغې ګټه رسول خوستره خبره ده. کله مو چې دا مضامين ولوستل؛ نو معلومه شوه چې علامه په ځغلنده سفر بیا هم افغانستان او د دې ھپواد تاریخي اثارو ته د دقت په نظر کتلي، او په خومره بنې انداز سره یې د خپلې پراخه علمي مطالعې په ګلانو سینګار کړي دي، زما لپاره به د هغې ستاینه په کوچنۍ خوله ستره خبره وي، خو لوستونکي به خپله درک کړي.

د لېکنې طریقه یې دومره صافه او له تصنع خخه پاکه ده، چې بې مبالغې لوستونکي به د دې یونلیک په لوستلو سره خپل خان د دې سفر ملګرۍ محسوس کړي، داسې به و انګیرې چې سيد صاحب یې ګوته نیولې او له خانه سره یې ګرځوي، ورته وايي چې دا وګوره! مخامنځ بنار غزنوي دي، دلته سلطان محمود

غزنوي ژوند کري، او له دي وروسته د هر کال پيښو تاريخ له کلونو او نومونو سره په تفصيل سره وايي، په پاي کي وايي چې د عباس غوري په لسم پښت کي د علاء الدين حسين زبپيدلی دی، چا چې د خپل ورور سيف الدين په غچ کي دا بنار (غزنوي) په اير و بدل کړ، او د جهان سوز لقب يې خپل کړ، له هغې وروسته ورته د علاء الدين جهان سوز ليکلې ويardenه اورووي، او په دي ډول غزنوي ته رسپري، د پخوانۍ غزنوي پر خای د نوي غزنوي د ابادي، اړوند تاريخي حقایق بیانوي، د احمد شاه ابدالي یادونه کېږي، د هغه د خای ناستي تيمور شاه نوم راخي، ويل کېږي چې نوي غزنوي هغه اباد کري دي.

د حکيم سنائي مزار راخي، اقبال د مزار سره نړدي ولاړ او ژاري، او د ژرا غږي په اوږدل کېږي، د سيد له سترګو هم اوښکي بهېږي، د مزار ډبرليک (كتيبة) لولي او وايي چې په دي ډبرليک دي خوک نه غولپري، دا له وفاته ډپر وروسته ليکل شوي، او کېداي شي چې تاريخي تېروتنه پکي شوي وي، د وفات صحيح تاريخ دا دي.

له هغه ځایه د سلطان محمود مزار ته ئي، په لاره کي د سپرو له یو ټولي سره مخ کېږي، بيا د اوسنۍ نړۍ، د مسلمانانو یادونه کېږي، په مزار ليکل شوي ډبرليک لولي او د فرخي سیستانی مشهوره مرثيه هم وايي چې ويلې يې دي:

شهر غزنین نه همان است که من دیدم پار
چه فتاد است که امسال د ګرگون شد کار

لنډه دا چې لوستونکي داسي محسوسوي چې یو پوه استاد خپل شاګرد له ځانه سره بوئي، سفر کوي، او د اثارو د تحقیق او تاريخ ترڅنګ د نوري مطالعې لپاره د کتابونو نومونه هم اخلي.

د حج له یونلیکونو پرته غالباً داردو ژبې تر تولو لومړۍ سفرنامه ده چې د علمي مطالعې پایله بلل کېدای شي.

علامه شبلی نعماني رحمة الله عليه دروم او شام یونلیک هم شته؛ خود دي لندہ کتاب په لوستلو سره به په بې اختیاره ډول ووايې چې د علامه شبلی نعماني د نورو کارنامو د بشپړ اوی په توګه، د دي تکمیل هم د هغه څای ناستي او زموږ د قوم او ژبې ستر محسن په لاسونو شوي دي، او دا باور به نور هم پوخ شي، چې علامه سید سليمان ندوی چې د ژوند یوه یوه شیبه یې د علم د طالبانو اود معارف د تړو په خدمت کې تېریږي، کله چې د افغانانو د خدمت لپاره کابل ته تللی دي، هلتنه یې هم په اوردو ژبه خبرې کونکي نه دي هېر کړي

اللهم متَعَنا بِطُولِ بَقَائِهِ وَ كَثْرَ فِينَا امْثَالَهِ

عبدالقدوس هاشمي
دار السلام - حیدر اباد - دکن

د افغانستان یونلیک

د سیر او سیاحت په موحه اسلامي هیوادونو ته د سفر په لپ کې مې یوه هیله دا هم وه چې لږ تر لړه تر تولو نزدي اسلامي هیواد افغانستان هم ووینم، په ۱۹۲۷ زېږدېز کال کې په پېښور کې د جمعیة العلماء په غونډو کې د ګډون په موحه دوه خلې د خیبر درې ته تللې وم، چې یو خل راسره په دې لنډ سفر کې مولوی ظفر علی خان صاحب، او مولانا سید حسین احمد صاحب هم ملګري وو، او دوهم خل راسره مولانا محمد علی او شعیب قریشی ملګرتیا کوله، خو دواړه خلې مې د لنډي کوتل له کلاور هاخوا تګ په نصیب نه شو.

په لوړۍ خل له خیبر خڅه پېښور ته د ستنيدو پر مهال دومره ناوخته شو، چې د پېښور پر لور تللې لاره بنده شو، او شپه مو د جمرود^۱ په سرای کې د منځنیو پېړیو د مسافرو په خېر تېرہ کړه، او دوهم خل مو توله ورخ د لنډي کوتل د مشهور شينواري مشر سره تېرہ کړه.

دي سرسري ليد مو د ليوالтиما اور نور هم لبغړاندہ کړ، د دوبې په تېر موسم کې له ډاکټر ڈاکټر حسین صاحب سره نه ماتیدونکې ژمنه شوي وه، چې راتلونکې کال به افغانستان ته څو، خو په سربني دوبې لاد يخنې زور نه وبالاشو، چې له (کوه طور) خڅه خپله د ليدنې اواز پورته شو.

د ډاکټر اقبال لیک راوريسي چې د افغانستان حکومت زه، سر راس مسعود او تاسي د ځینې علمي او تعليمي مسائلو په اړه د مشورو په موحه غونښتي یو، ايا تاسي تګ ته چمتو یاست؟ ما څواب ورکړ، د دې هیواد هر هغه خدمت ته چمتو یم، چې زه یې کولای شم، د اکټوبر په اومه نېټه د افغانستان د کونسل جنرال

^۱- جمرود د پېښتونخوا په خیبردره کې یو بنار دی.

صلاح الدین سلجوقي ليک راغي، چې هغه هم همدا غوبنتنه کړي وه، او ما هغه ته هم د خپل چمتوالی خبر ورکړ، د بناغلي کونسل غوبنتنه خو دا وه چې مورډ د اكتوبر په ديارلسنه نېټه د خپلواکۍ د جشن پر مهال کابل ته ورسېرو، خو دومره ژر د پاسپورت تر لاسه کېدل ناشوني و، له همدي کبله د وخت تاکنه د پاسپورت له تر لاسه کېدو وروسته د ملګرو مشوري پوري غوته شوه.

زما هيله وه چې د اكتوبر په نولسمه به پاسپورت تر لاسه کرم، له بلې خوا سر راس مسعود د پوهنتون کارونو لپاره بېرته د راستنیدو په بېرہ کې و، په اولسم اكتوبر هغوي پاسپورتونه تر لاسه کړل، په شلم اكتوبر له لاهور، او یو ويشتمن اكتوبر له پېښور خخه د تګ پروگرام جور شو، هغوي په همدي پروگرام روان شول، او زما په هکله د دفتری خېرپنو لپري پیل شوه، بالاخره په اتلسم اكتوبر په نيني تال^۲ کې په هغې لسلیک وشو، په یو ويشتمن اكتوبر اعظم ګوھته ورسېد، زه لکھنؤ^۳ ته راغلي وم، او په دوهمه ورڅ د یو چا په پېژندګلو پاسپورت لکھنوا ته راوريسيد، پاسپورت په درويشتمن اكتوبر سهار راوريسيد، او زه د همدي ورځې په دوه بجي پېښور ته روان شوم.

په پېښور کې ملګرو هر یو حکيم عبد العزيز ندوی، حکيم عبد الجليل ندوی، او د افغانستان د پاسپورت مامور عبد الغفور خان صاحب ته مو ليک استولی و، په خلورو ويشتمنه نېټه د شبې اته بجي موږ د پېښور سره نژدي د نوبنار سيمې ته ورسېد، دلته په غير متوقع ډول حکيم عبد العزيز ندوی، حکيم عبد الجليل ندوی، او د پېښور سوداګر عبد الرحمن ندوی، تر ما مخکې رارسېدلې وو، چې په ليدو یې زيات خوشاله شوم، یو ساعت وروسته موږ پېښور ته ورسېد، په داسي

^۲-نینيتال د هندوستان یوبنار دی چې په اتراکنه کې موقعیت لري
^۳-لکھنود هندوستان د اتراپردیش ایالت تریولو ستربنار دی

دول چې پېښور ته زما د راتګ خبر خپور شوی نه و، خوبیا هم د موټرو په تم خای کې د افغانستان د حکومت استازی، د جمعیة علماء سرحد ملګري، او د بهارت سبها^۴، ھینې غږي موجود وو.

شپه مو د حکیم عبدالعزیز په نوې جوړه شوی جونګړه (اماں منزل) کې تېره کړه، سهار مو د بنار له ھینې علماء او قومي کارکوونکو سره لیدنې وشوي، د پنجاب په څېر په صوبه سرحد کې هم د شريعت په پرتله رواجونو او دودونو ته د قانون حیثیت ورکول شوی دی، له هغه وخته چې صوبه سرحد کې کونسل رامنځ ته شوی، ھینې جذباتي مسلمان فعالین په دې هڅه کې دی، چې رواجونه او دودونه مات، او شرعی احکام د قانون په توګه ومنل شي، هغوي له ما غوبښنه وکړه چې له افغانستان خڅه پېښور ته د بېرته راستنيدو خڅه وروسته دلته د شريعت مجلس غونډه وشي، او زه پکې ګډون وکړم، خو دا چې په فکر کې نه راګرځیده چې د ستنيدو لاره به موبدلیرېي، دا غوبښنه مې ومنله.

دلته په رسپد و سره معلومه شوه چې د پاسپورت سره سره د سفر حکومتي کار پای نه دی موندلی، تراوسه د افغانستان د حکومت د پاسپورت د مامور ویزه او د صوبه سرحد د حکومت لاسلیکونه پاتې دی، چې په دې سره به له پولې خڅه د تېرپدو اجازه راکړل شي، خو دا کار هم پای ته ورسپد، او په پنځه ويشتم اکتوبر مو بايد غرمه ناري د حکیم عبدالجلیل ندوی سره کړي واي، په دې ميلمستيا کې د بنار ھینې علماء او مشران شريک وو، له ډوډي وروسته مو د ماسپښين لموټخ اداء کړ، او بیا افغانستان ته تلونکی موټر راوريسيد، له دې ځایه د حکیم

^۴- بهارت سبها د هغه مهال هندوستان د څوانانو یوه کین اړخې تولنه وه، چې هندو، مسلمان او سیکانو یې غږیتوب درلوو.

عبدالعزيز افغاني دواخانې ته ولارو، او له هغه ئاييه رخصت او له پېښور خخه ووتنم.

شا او خوا د مازديگر درې بجې وي چې موږ د پېښور له پولو بهر شو، ما فکر وکړي چې اوس د سفر سترينيا پای ته ورسپیده، خولې وروسته د خيبردرې په دروازه کې د جمرود لاره راغله، موږ د یو دفتر مخي ته ودرېد، دلته د برلناني ممحكمة د تګ راتګ پر مهال له هر شخص خخه یوه یوه، او له موږ خخه خلور روپې اخلي، زه په موږ کې يوازې ورم، زما سره یو خدمتگار، او موږ چلونکي و.

اوسم نو په خيبر دره کې روان وو، دواړو خواوو ته د غردونو لړي، او د درې په منځ کې کېلېچه لاره وه، د انګریزانو حکومت په خپلو حدودو کې سرک ډېر بنه جوړ کړي، د درې تر ټولو تنګ خای ماته د علی مسجد سيمه معلومه شوه، دلته ډېر کوچنۍ، خو تاریخي مسجد جوړ شوي، له مسجد سره د چای، ترکاري، او تازه میوو خو دوکانونه هم شته، تر دې مسجد پوري په (۱۹۲۷) کال کې دوه خلې مخکې هم راغلې ورم، دلته د یو لمانځه اداء کولو شرف هم لرم، اوسم مې یو حل بیا په مسجد نظر واچاوه، مخکې د افغانستان او هندوستان تر منځ پوله همدا مسجد و، خو اوسم انګریزانو له دې خخه هم مخکې خپل سرحد اچولي.

له دې درې خخه د خيبر اور ګاهي پتلي، هم تېره شوي، کومه چې د انګریزانو د اينجنيري هيښوونکي کرامت بلل کېږي، سربيره پر دې د انګریزانو د سياست یوه ستره بريا هم ده، د اور ګاهي دا پتلي، همدا سې شا او خوا پنځلس ميله غزې بدلي ده، چې کله د غر په خوکه، او کله د درې په لمن کې، او کله یې بیا د غرسینه خېږي کړي ده.

په هر حال، د دې منظرو له ليدو وروسته شا او خوا خلور بجې د لنډي کوتل په پراخه دره کې موږ د یوې کلامخي ته بیا ودرید، په ميدان کې سرتيري په ورزشي لوبو اخته وو، دلته موږ چلونکي او زما ملازم کلا ته نتوتل، هلتنه یې د جمرود

رسید او پاسپورت و بنودل، او بیا راته د مخکی تګ اجازه وشوه، موټر مخکي روان شو، لړ واتن وروسته بیا د انگریزانو صنعت کاري پای ته ورسپدہ، او د درې فطری لاره رابنکاره شوه، دلته د انگریزانو د پولې وروستی دفتر و، د یوی غونډۍ پر سر په یوه ودانۍ کې د خیبر ایجنسی دفتر و، موټر چلونکی او ملازم بیا ولارل، هلتنه یې پاسپورت وبنوډ، او د پاسپورت افسر د examined مهر پري ولګاوه.

لړ مخکي ولارو، چې د افغانستان او هندوستان د اوستني سرحد لوحه مو په نظر راغله، په دې لوحه په انګليسي ژبه ليکلي و (له دې ځایه د هندوستان سرحد دي، هيچاته بغیر له صحيح پاسپورت خخه مخکي تګ اجازه نه شته)، دلته یوه لوره ستنه درول شوي او لاره بنده ده، کټ مت هغه شان، څنګه چې د اورګاډي د پټلې له منځه پر وتلو لارو د اورګاډي د راتګ پر مهال په پاتک يا بل خه لاره بندېږي، دلته دواړو لورو ته پيره داران ولارو وي، د هغې غاري والا دلته د راتګ پر مهال او د دې غاري والا هغې غاري ته دتګ پر مهال دا ستنه د سرحد دار د سرتپرو په اجازه پورته کوي، او بیا مسافر بل لوري ته اوږي، په همدي ترتیب پيره داران د برتانوي سرحدداری له سرتیري خخه چې شاته د ودانۍ سره نېټدي ولار و، د لاس په اشارې سره امر تر لاسه کړ چې دا ستنه پورته کړي، او یو دم موټر له غلام هیواد خخه ازاد هیواد ته داخل شو.

دې ځای ته تورخم وايي، چې او س د افغانستان او هند سرحد دي، زما په اند لکه څنګه چې د درې پورته برخه زيات کړلیچونه لري او ستونزمنه ده، د جنګي او سياسي مصلحتونو پر اساس د برلناني حکومت خپله واکمني تر هغه ځایه غزولي ده، له دې وروسته نسبتاً دره پراخیږي او غزیږي، لاره په فطری حالت کې ده، خو په ځینو سیمو کې ډېږي له منځه لري کړا شوي دي، لورې ژوري یې سره برابري کړي دي، له دې سرحد خخه په خو قدمه واتن سره د یو غر په سرد افغان حکومت

لومړۍ پوسته جوړه شوې چې د تورخم په نوم یادیږي، د دې لاندې د اوږو چینه بهیږي، او یو کوچنۍ باغ، یا د خوونو لاندې سیوری خالی Ҳمکه د مسجد کار ورکوي، دلته مو اودس او د مازديگر لمونځ اداء کړ، او د افغانستان افسر پاسپورت وکوت، د لاري محصول یې خلور روپې وختي.

اوسموب د افغانستان په سیمه کې روان وو، د درې لاره دم په دم پراخېدہ، غرونه لري پاتې کېدل، پنځه بجې د افغانستان ختيحې سرحدداري ته ورسېدو، چې ډکه^۵ نوم یې دی، دلته دا دره نوره هم پراخه شوې، او مخامنځ راته د کابل د سیند لبې ژوري اویه بنکاره شوې، د خادر په خبر اواري بهېدې، یو لور ته د افغان سرحددار د لوپدیعې په ډول ودانۍ وه، او بل طرف ته د خامو د یوالونو یو پاتک و، چې د افغاني سرحدداري دفتر و، دلته بیا موټر چلونکي او ملازم پاسپورت وښود، او دلته پري په دې متن چې (سرحدداري در مشرقي ملاحظه شد، برای ردفتن کابل، د اجازې مهر ولګول شو، موبه ته خبر راکړل شو، چې د شاهي ميلمه په توګه د افغان سرحددار سره به زما پېژندنه وشي، خو هغه ناروغه و، له داخل خخه بهر راتګ ته د انتظار پر مهال د خنډ وېره وه، له همدي کبله هغوي بنښه وغونښه، او د مخکي تک اجازه یې راکړه، افغان سرتيري ځنڅير لري کړ، او موټر مخکي روان شو.

مانښام تردي و، پښتنه مسافر چې نارينه مېرمنې، ماشومان او سپین ډيرې پکې و، تلل راتلله، اوښان، خره، غوايان، غواګانې، او مېږي له څرڅایونو بېرته راستنېدې، د خېږي له درې خخه تر دي څایه پښتنې کليوالې مېرمنې له سر خخه تر پښو پوري په تور لباس کې پتې وي، خو مخونه یې لوح او په ازادۍ سره

^۵ ډکه د تورخم او جلال اباد پر لویه لاره پرته سیمه او د مومندرې ولسوالۍ اړوند ده، هلتنه د غازی امان الله خان د مهال د ازادۍ یو خلی هم جوړ شوی دی.

گرخېدل، په بدن تر بننګرو پوري توره کورتى، په پښو کې د لویو پایخو والا عموماً تور پرتونګونه، له سر خخه تر پښو پوري تور تیکري، له هر ډول ګانې او ظاهري سینګار نه په بشپړه توګه پاک، هغوي ته په کټلو سره دا فکر کېد و چې شاید اصلي اسلامي پرده همدا وي.

له ډکې چې مخکي ولاړو لومړي افغانی پوسته مو ولیده، خيمې ولاړي وي، سرتيري په خپلوا خپو لباسونو کې گرخېدل، له دې خيمو لې لري د دوى د پخلنځي خيمه په نظر شوه، د هغوي پوځي لباس خه دا ډول و، خپپلون، خپ کوت، په سر خره خولی چې مخي ته یې چتر راوتلى و، د مصری سرتپرو لباس هم همدا ډول دی، خود هغوي په سر ترکي خولی وي، چې د هغې په سر یو خپ پوبن اچول شوی وي، د همدي پوبن مخي ته یو چتر راوتلى وي، چې موخه یې له سترګو خڅه د لمر نیول دي.

اوسمابنام و، موږ په پوره رفتار سره په پوره چوپتیا کې منډي و هلې، کوم کوم ځای کې به د پېښتنو کرونډګرو ډله یاد کوچيانو کوچنۍ قافله مخي ته راغله، چې ورسره به د خارویو رمه، د بار وړولو خاروی، ان تر دې چې د کوم غواړي یا خر په شا به چرګان هم اېښودل شوي وو، کوم کوم ځای کې کښت هم و، یو د بل پسې افغانی پوستې هم تېږي شوې، چې ابادي یې د خامو دیوالونو وي.

د خیر له درې خڅه تر دې ځایه د خامو ودانیو رواج دی، او غالباً د دې سیمې د اب و هوا اغیز دی چې ډا ډول ودانی په باران کې هم خوندي وي، دلتنه باران هم کم وریږي، خود دې ځای خپوبېدل او شینوالی د هغنو چینو خڅه دی، چې واورې ویلې شي، او بیا او به په چینو کې راځي، د بېرته تګ پر مهال مې په ملتان کې هم داسې ودانی ولیدلې، په کابل او غزنې کې هم داسې ودانی ولیدل شوي، د حیراتتیا ځای دا و چې کلاوې، او شاهي ودانی تول له خامو خټو جوړ شوي وو، دا خاوره ډېره نرمه او سریښناکه ده، له کاګل وروسته دا دیوالونه ډېر کلکېږي، په

کلاوو کې خو خو گزه پلن دیوالونه وي، او په هر کونج کې يې د ختیو برجونه هم جور شوي وي، په دیوالونو کې د توپکونو لپاره بې شماره سوری وي.

په خيبر دره او د خپلواک سرحد په نورو سيمو کې د هري کورني، او قبيلي همدا ډول بیلا بیلي کلاوي وي، چې له بريدونو خخه يې خوندي کوي، د دي کوچنۍ کلا مشر ته ملک وايي، له جمرود خخه تر لندي کوتل پوري د ملکانو ډول افغاني کلاوي خينې نړيدلې، او خينې لا هم ولاپي وي، پر لاره مو همدا ډول پوستې ولیدلې، چې خينې يې ډېرې لورې وي، سرتيري به په زينو بنګته پورته کېدل، له دي کبله چې شپه شوي وه، په فکر کې مو ګرځدل، داسي نه چې پر لاره مو کومه پوسته ودروي؛ خو خبر شوو، چې د ډکې سرحد دار په تلفون ټولو ته خبر ورکړي، او د نه ودرو لو لارښونه يې ورته کړي وه.

د شپې اته بجي وي، د سپوردمې رينا خپره وه، هر لور ته د غرونونو دیوالونه تر سترګو کېدل، په خينو ځایونو کې له ډېرې چينې روانې وي، د انسانانو او د انساني ابادۍ نښې تر لري لري ئاينه نه لېدل کېدل، د تېز رفتاره موږ له اوږد پرته هر لور ته چوپتیا خپره وه، مخې ته یو پول راغې چې داسي برېښېده نوی جور شوي، او تر اوسيه نه دی استعمال شوي، تر لاندې يې چينه روانه وه، موږ چلوونکي موږ لاندې بنګته کړ، د چينې له منځه واوبنت، او غونښتل يې چې پورته راوخيژي، خو د چينې د یخوابو له کبله د موږ ماشین بند شو.

بيا بيا د ماشين د چالانلو هڅه وشه، او شېبه دلته تم شوو، خو په دي چوپتیا، یوازيوالی کې بيا هم امن، امنيت او ډاډ خپور و، له دي خخه مو دا تيجه واخيسټه چې الحمد لله په هيواډ کې د مسافرو لپاره هر ډول امنيت او ډاډ شته، او دا د هيواډ تر ټولو ستره نېکمرغې ده.

له بار بار کوبېښ وروسته ماشين بيا ګرم او چالان شو، او پورته راوخت، اوس جلال اباد نژدي و، سرک سیده او صاف و، دواړو خواوو ته د ونو کتارونه وو، چې

د دې کتارونو تر خمتولو وروسته مورب ته د جلال اباد رنیاوې بنسکاره شوي، او بالاخره ابادي راغله، مورب د شهید باغ^۶ په ميلمستون کې ودریدو، په زينو کې مامور د بنې راغلاست لپاره ولار و، دا د باغ په داخل کې يوه ستره ودانۍ وه، چرته چې ډېري کوتې د ميلمنو لپاره جورې شوي، او چمتو وي، له همدي کوتوي خخه يې په يوه کې خای راکړ، پالنګونه او په هغې باندي پاکې بستري، او کمبلي په خورا ترتیب اچول شوي وي، کوتې کې میز، چوکۍ، دارام چوکۍ، او هرڅه موجود و په دې اکتوبير کې د جلال اباد موسم د پېښور هومره یخ و، دلته په رسپدو سره مو او د سونه وکړل، او له ټولو تر مخه مو د مابنام، او ماسختن، مسافرانه لمونځونه یو ئای اداء کړل، لې وروسته ډودۍ راغله، له ډودۍ وروسته د کابل مشهور سرده^۷ او انګور راول شول، سرده دومره خورې او دومره یخه وه، چې په دې یخنې کې موونه شوه خورلای، ټوله شپه مو ارام وکړ، سهار له پاڅدو وروسته مو د باغ خخه لیدنه وکړه.

خومره خوندور حالت و، د باغ شاته غروننه و، د غرونو په لمن کې د کابل سیند يا بله کومه چینه په ارام سره بهېدل، يوه چینه له کومې راغلې، او د باغ په خنډه خنډه کې روانه وه، د سرکونو دواړو اړخونو ته د چنار لوري لوري وني ولاړې وي، دا میاشتې د افغانستان د مني موسم وي، هلته په مني کې د ونو پانې د وچېدو پر خای ژیږېږي، هر لور ته پرتو ژیږو ژیږو پانو یو بل پسرلې جور کړي و ما د جلال اباد د دې باغ نوم باغ شهید واورید، شاید د دې لپاره وي، چې امير حبیب الله خان شهید به جوړ کړي وي، د باغ د ودانۍ طرز له هندوستان خخه

^۶- امير شهید باغ د امير حبیب الله خان د واکمنۍ پر مهال په جلال اباد کې جوړ شوي، چې مخامنځ ورته د امان الله خان مقبره ده.
^۷- ممکن سرده شیریخ وي.

توبییر درلود، لوره برنده، له هغې خخه وروسته دالان، د دالان په منځ لار کې لاره
وتي او يو پراخه تالار ته داخلیده، د دي ټول تالار پر سرد بام پر خای گمبذه جوره
شوي وه، او دواړو خواوو ته کوتې، د دي تالار شاته لوره خپره وه، چې د هغې
لاندې حالت یوې کوچنۍ درې ته ورته و، چې او به پکې روانې وي، او مخامنځ ورته
غرونه، وامو وربدل چې د دي باځ نسبت امير حبيب الله خان ته کېږي، خود لوی
تالار لورې دروازې پر سر یوه ډبره نصب شوي وه، چې لېکنه پري شوي وه، ما د
دي ډېرليک د لوستلو هڅه وکړه، خود افضل خان له نوم پرته مې نور هیڅ ونه
شول لوستلای.

ما اوريدلې و، چې د بچه سقاو د اړودوړ پر مهال جلال اباد او دلتہ شته دولتي
ودانيو ته سخت زيان رسېدلې و، یوه نښه یې دا وه چې د دي باځ دالان د دروازو
او کړکې نه یوازې دا چې هنداري ماتې وي، بلکې په اور سره یې د سوځې دلو په
څېر نښې هم وي.

د افغانستان د ودانیو بامونه خام او له سرماتې پرته او د چونې یا ګچ پر خای په
ختو سره له بهر خخه پونيل شوي دي، له همدي امله هغه چا چې د هندوستان
وداني یې ليدلې وي، دا ودانې ورته هومره بنکلې نه بنکاري، مسجدونه هم
عموماً د خامو دیوالونو دي، مناري او گمبذې نه لري، له همدي کبله له لري خایه
زره رابنکونکي نه بربنې، او همدا علت دي، چې له بهر خخه راغليو سيلانيانو
ته دا ودانې په زره پوري او ابادي نه بربنې، سره له دې چې دا ابادي په داخل کې
ډېري بنکلې، او بنې جورې شوي وي.

د جلال اباد بنار هم همدا حالت و، د مسافرو لپاره هوتيل يا د خوراک دوکانونه شته، د چایو سمارونه هر ظای هرگرم وي، له دې ظایه يو خه لري د هلهي کلى^۸ دې، دا کلى د مشهور مجاهد او عالم د هلهي ملا صاحب^۹ په نوم سره مشهور دي، د هندوستان په انگریزی او هندوستانی ورڅاپهو کې له نن خخه شل کاله مخکې دا سړۍ دې مشهور و، خوک چې له انگریزی پوهونو سره خو خو څله په جګړه کې بنکېل شوي دي، د هغه دولتي لقب نجم المشايخ و، چې په همدي هډا کلي کې واقع مدرسه نجم المدارس هم د هغه نوم ته منسوبيه ده، او د کابل له یو عالم خخه مې واورېدل چې هلتنه د ملا صيib دې بنه کتابتون هم پاتې دي، دا د پخوانی عربي دول مدرسه ده.

ماته په جلال اباد کې مامور وویل چې د جلال اباد په شا او خوا کې د بدھ مذهب خلکو ډېري ډېريني نښې پاتې دي.

جلال اباد له پېښور خخه اتیا میله، او کابل له پېښور خخه دوه سوه میله لري موقعیت لري، نن مو بايد یو سل او شل میله فاصله وهلهي واي، سهار اته بجي له جلال اباد خخه مخکې روان شوو، سرک بنه او ډېره برخه یې نوي جوره شوي وه، پلونه هم ترميميدل، په ځينو برخو کې سرکونه هم جورېدل، پښتنه مزدوران په کار بوخت و، په اوښانو او خرو سپاره کوچیان، او په ځينو ئایيونو کې بېل

^۸ د هلهي کلى د جلال اباد بنار جنوب لور ته پروت یوه تاریخي سیمه ده، چې هلتنه د بودایانو د مذهبی ئایيونو نښې اوس هم شته.

^۹ د هلهي ملا صيib مشهور ديني عالم و، چې نه یوازي د علم او عرفان له امله بلکې د انگریزانو پر ضد د جهاد له کبله یې هم خورا شهرت درلود، اصلی نوم یې عبد القدير او په نجم الدين یې شهرت درلود، هلتنه د نجم المدارس په نوم د افغانستان په کچه یوه ستره مشهوره ديني مدرسه ده، او اوسمهال د نجم الدين اخوندزاده له زیارت سره یو ستر مسجد هم جوره شوي.

و هونکي کروند گر له غويانو سره ليدل کېدل، خومره چې مخکي تللو، لاره هم
دېرينه کېدہ.

له جلال اباده لې وړاندې ولاړو، او لوړۍ ستره ابادي راغله چې نملاء^(۱)، نوميرې،
دلتنه يو ډېر پراخه شاهي باغ دی، چرته چې دولتي ميلمستون هم شته، باغ په ونو
بنسلکي شوي، په څنډو یې د چنار او صبر ونې کېنول شوي، لاره له باع څخه بهر
تپره شوي وه، خو موږ د باغ د لېدلو لپاره د باغ له منځه وتلي لاره غوره کړه، باع
مو یو نظر ولید، خو ووتو، په دې کلې کې د کروند گرو کورونه او نور باغونه هم
شته.

هغه وخت چې افغانستان کې د موټرو او لاريوسپرلى رواج شوي نه وه، او خلکو
به په اسوونو او اوښانو سفر کاوه، نو عموماً به له هر دولس، ديارلس ميله سفر
وروسته یو پراوو، او په هر پراو کې به دولتي کار کوونکو او ميلمنو لپاره د
او سېډو لپاره ئایونه جوړ شوي و، چرته به چې ټول وسایل چمتو و.

او س د موټرو تېز یون پراونه هم لري کړي دي، او س په هر اتیا ميله، سل ميله، یو
نیم سل ميله کې داسي ودانی، له نوي سامان الات سره جوړې دي، خو خلک او س
هم د پخوانيو پراوونو په حساب څئي، او د هغوي په فارسي ژبه کې زموږ د
هندوستانی لفظ پراو بالکل په ازادې سره کارول کېږي، او د سفر پر مهال د
فاصلې د تاکنې لپاره دا لفظ چې (یک پراو، دو پراو) کاروی، د ميل په ئای
هغوي فارسي هندوستانی لفظ (کروه) کاروی، چې هم ورته په هندي ژبه کې
(کوس) وايو، او تقریباً د انګریزانو د پاو کم درې ميله سره برابر وي، خو او س د

^(۱)- د مملې کلې چې اصلې نوم یې نمله دی، د جلال اباد بنار لویدیع لورته پنځه دېرش کيلو متراه
لېږي د خوبیابو ولسوالۍ کې موقعیت لري، دلتنه شاهي باغ یا د مملې باغ په اړه روایت دی چې
مغل پاچا شاه جهان جوړ کړي، او نمله هم د هغه د یوې لور نوم و، چې دا سیمه هم د هغې په نوم
یاد پړوي.

نویو سرکونو جورول په فرانسوی اصطلاحاتو برابر شوي، چې متر، سانتي میتر او کيلو متر دی.

دلته په سرکونو د ميلونو نښې نه دي لګول شوي، ځکه خو مسافر د فاصلې پېژندلو کې ستونزو سره مخ کېږي، که د حکومت د تولګتو وزارت دي اړخ ته لړه پاملنډ وکړي، نو په دې اصلاح سره به د مسافرو ستره ستونزه حل شي.

له نملا خڅه وړاندې د شا او خوا نیم ساعت مزل کولو وروسته شاید موب د فتح اباد^(۱) کلې ته رسپدلي و، دا له جلال اباد خڅه اتلس ميله لري سيمه ده، او ويل کېږي، چې دا کلې د کابل او پېښور په بالکل منځ کې واقع دي، دا هم کوچنۍ کلې دي، کوچنۍ بازار لري، چې مسافر پکې د خوراک خښاک توکي، او ترکاري موندلاني شي، د ګرم سمارونو نښې چاځانې پکې شته.

دا چې اوس د پېښور او کابل تر منځ د مسافرو، او توکولاري او تیکسي موټري زیات تګ راتګ کوي، د دې اړتیا ده چې په هره لړه فاصله د هغوي لپاره تیل او د ترمیم څه سامان موجود وي، نو د صوبه سرحد یو مسلمان سوداګر له افغان حکومت خڅه دې تیکه نیولې ده، د هغه لومړي دوکان په ډکه کې و، چرته چې د پانی پت یو څوان مسلمان نوکر و، دوهم دوکان مو په فتح اباد کې و موند، د دوکان ودانۍ نوې جوړه شوې وه، تر ودانۍ لاندې زبر زمينې کوته د تیلو زېرمه وه.

د نملا په شا او خوا کې کروندي دي، چې افغان کرونډګرو دا مهال قلبه کوله، دا قلبې د هندوستان قلبو ته ورته دي، په دې هیواد کې پټيې د چینو او نهرونو له

^(۱)- د فتح اباد کلې چې اوس په پټيوات مشهور دي، په دې برخه کې لیکوال تېروته کېږي، ځکه چې له جلال اباد خڅه د شیرزادو ولسوالۍ پر لور غزېدلې لاره کې لومړي فتح اباد او بیا د میملې کلې راخې، او فتح اباد د سره رود ولسوالۍ اړوند دي.

اویو خخه پنه او خروپیری، دا چینې او نهرونه ذاتا ژور دی، چرته چې دا اویه ئې،
ھغه زمکه تروتازه او شنە کوي، او هلتە ابادى پىدا كىپري، خە وخت وروسته چې د
دې اویو مخە بل لور تە اوپرى، ابادى، هم هلتە انتقالىپرى، د دې نقل مکانى چىنى
نبى پە چىنو سيمو كې ليدل كىپري.

د پنې طریقە دا وھ چې كرونديگەر د قىفگىر پە خېر د لرگىي يوه الە اخلى، او لە نهرونو
خخە اویه را پورتە کوي، بىا يې شيندى، د افغانستان پە لويو لويو بىشارونو كې مو
د سرکونو د شىنم كولو طریقە همدا ولیدە، د سرکونو دواپۇ خواوو تە چىنى
بەپيرى، د بىشاروالى مامور چې د سرکونو د پاكولو لپارە گومارل شوی وي، ھغە
ھمداسى لە چىنو خخە اویه پە شېپولو سره راپورتە کوي، او سرکونە لمدوى، تر خو
دورپى كىينى.

لە جلال اباد خخە تر فتح اباد پوري ڈبرىن سرک ڈبىي داسىپى دى، چې موپير سخت
درھوي، زمۇپ موپير نوى و، خو بىا يې ھم يوه كمانى ماتە شوھ، كله مو چې فتح
اباد كې موپير كې تېل اچول، دا ماتە كمانى مو ولېدە، هلتە پە ڈېپرە مشكىلە يوه
وسپىنە پىدا شوھ، ھغە مو كېھ او بىا مو پە وسپىنيز تار كمانى ترمىم كې، چې دوه
نېم ساعتە وخت يې و اخىست، د دې دوكان كارمند ھم ھندوستانى و، ھغە راتە
چاي راکىر، ھغە راتە ووپيل چې لە دې خايە شېپر مىلە لرى يو مزار دى، چې پە ارە
يې وپيل كىپري، د حضرت لوط عليه السلام^(۱۲) قىردى، او خلک يې زيارت تە ورھي.
ھلتە موولىدل چې چىنى كوچنيان قرآن كريم، گلستان او بۇستان او چىنى د
فارسى نظم نور كتابونە لولى، پە ترنم سره د هغۇي لوستل پە ھانگۈپى ھول و، چې
ماتە ڈېپر هيلە بىنسونكى معلوم شول.

^{۱۲}- د تىڭىرەر ولايت د سره رود ولسوالى كې د تور غر پە لمن كې يو قىردى، چې د لوط عليه
السلام د قىرپە نوم شهرت لرى.

شا او خوا یوولس بجې د موټر ترمیم پای ته ورسپد، او موږ مخکې روان شوو، لاره همداسې سخته، ډبرینه، او له کېلیچونو ډکه وه، کله چې کابل ته ورسپدو، له وزیرانو خخه راته معلومه شوه، چې او سنې حکومت د کابل او پېښور تر منځ د یو بل سرک په جورولو کار پیل کړي، چې او سنې لاره به اسانه، او ورسره به د پېښور او کابل تر منځ لاره پنځوس میله کمه شي، او هیله ده چې د دې سرک په جورې دو سره به د افغانستان او هندوستان تر منځ تګ راتګ او سوداګریزې چاري پر مخ ولارې شي.

زما په فکر پېښور جلال اباد ته هومره اهمیت لري، خومره چې چمن او کويته کندهار ته لري، خو خومره نېکلا او ابادي چې د کندهار په بازارونو کې شته، هومره د جلال اباد بازارونو کې نه شته، حال دا چې جلال اباد له پېښور خخه یوازې اتیا میله لري دی، او په همدي اساس په جلال اباد کې د سوداګرۍ د پرمختګ ورتیا زیاته ده، چې د افغانستان او یاغستان او نورو ختيڅو غره ایزو سیمو تر منځ یوازې همداښار د سوداګرۍ مرکز جورې دا شي.

له فتح اباد خخه یونیم ساعت وروسته د کولال^(۱۳) سیمې ته ورسپدو، ابادي یې کمه، خو خلک یې مصروف و، کوچنۍ بازار یې هم درلود، چې د شېږي ورڅي پکې د اړتیا وړ توکي موندل کېږي، د خوراک هم خو دوکانونه و، چې له دې خایه تر کابل پوري بیا بل داسې خای نه شته، له همدي کبله مو دلته ډوډي و خوره، که خه هم دې دوکان ته یې هوتل ویل، خو هوتل نه شي بلل کېداي، خود اشپز یو پاک دوکان بلل کېداي شي، یو خوا یې ماته میز او چوکۍ کېښودل، او بیا یې پري ډوډي کېښوده، له پېښور خخه چې کومه افغانۍ تیکله پیل کېږي، تول افغانستان کې همدا پیدا کېږي، دلته د چپاتیو رواج نه شته.

^(۱۳)-کولال یا کولاله سیمه د شیرزادو ولسوالۍ اړوند یو کوچنۍ کلې دی.

د نورې نړۍ په خېر دلته هم ډودۍ په کور کې پخیرې، او بیا بازار ته راولې کېږي، دا د تنور یوه غتیه ډودۍ وي، ډودۍ، چرګ، هنګي، او د فیرنۍ درې خوراکه، او د کافي درې پیالې بې ما، موټر چلوونکي، او ملازم ته تيارې کړي، خو تاسي به دي ارزاني ته حیران شی، چې د دي ټول خوراک قيمت د انگريزې سکې په حساب یوازې یوه روپې او یوه انه و.

موږ د افغانستان په داخل کې شا او خوا پاو کم درې ميله مزل وهلى و، خو تراوسه مو د کوم مسجد مناره نه وه لېدلې، دلته راته فکر راوغور خېد، چې ايا دا ټول اسلامي هیواد له مسجدونو خالي دي؟ ما له دوکاندار پوبنتنه وکړه چې دلته کوم مسجد شته، هغه مخامنځ یوې لوړې چوتري ته اشاره وکړه، د ماسپېښین وخت و، هلتله ولارم، ومي ليدل چې د دي کلې په تر ټولو لوړ خای د خاورې یوه چوتره ده، ورسره یو کوچنۍ دالان دي، دالان یوازې یوه دروازه درلودله، دروازه مې پرانیسته ومي ليدل چې په دیوال کې د امام لپاره د محراب په اندازه خای جوړ شوی دي، او د خطیب لپاره په خنګ کې د دوه زینو والا بله چوتره وه، او س پوه شوم، چې دلته په مسجدونو کې ګمبذې او مناري نه شته، ئکه خو دا مسجدونه بهرنیانو ته مسجدونه نه بنیکاري.

په هر حال، مسجد کې مو د ماسپېښین او مازديگر دواړه لمونځونه یو خای اداء کړل، او درې بجې شا او خوا مو سفر پیل کړ، خومره چې مخکې تلو، د لارې تاو و پیچ، لوړې ژوري لاپسي زیاتېدې، کوم خای کې لاره د غرونو منځ، او کوم خای کې هلتله دلته له غرونو خڅه په خنډه لاره ایستل شوي، او دومره تنګه ده، چې دوه موټر په مشکله تېږدای شي، او په خنګ کې یې بیا ژور خور، چينه، یا کنده ده، که موټر چلونکي د یوې ثانیې لپاره هم بې پرواړي وکړي، نو د موټر او سپرليو هډوکي به هم معلوم نه شي، د غره یېزو لارو تاو و پیچ دومره دي چې په هر کونج کې دا وېره وه که کومه لارې یا موټر له دې لارې مخې ته راشي، نو جنګیږي، او

حالت دا دی که چېري پوه او خواريکښن موټر چلوونکی نه وي، نو روغ رسپدل مشکل دي، د دي لورې ژوري او ګنه وکپر لاري په ليدو سره د سعدي دا درويشانه کيفيت شعر را په زړه شو چې:

گهۍ بر طارم اعلى نشيئم گهۍ بر پشت پای خود نه بینم

لنډه دا چې د دي خطرناکې او لورې ژوري لاري خخه په تېرپدو سره د مابنام مهال هغه ځای ته ورسپدو، چرته چې د کابل پر سيند بند جوړ شوي، او او به له لورې ژوري ته بهيرېي، دلته نېږدي يوه ابادي وه، چې شايد نوم يې خاک جبار^{۱۴} دي، او له دي وروسته لاره تر ډېره ځایه داسي ده، چې پاس غرونه، او لاندي سرک دي، او له هغې لاندي بیا له لورو ژرو سره لاس او ګريوان د چينې په څېر د سيند او به بهيرېي، په دي وخت کې هم موب له کابل خخه تلونکي له سپرليو او توکو خخه دکې لاري ليدلې.

پايله کې له کابل خخه پنځلس ميله لري د بت خاک^{۱۵} سيمه را ورسپده، مطلب دا چې دا د کابل بندر دي، د پخوانې ډول یونې بازار دي، زياتو خلکو هم تګ راتګ کاوه، دلته د لاري پر سر موټر د یو کور مخي ته ودرېد، معلومه شوه، چې دلته کابل ته د تګ پر مهال محصول اخستل کېږي، له دي ځایه د کابل پر لور سرک اوار، او پاک دي، دواړو خواوو ته يې چينې بهيرېي، او غالباً دواړو خواوو ته يې د چينار ونې کېنول شوي وي.

^{۱۴}-خاک جبار د کابل ولايت يوه ولسوالۍ ده.

^{۱۵}-بتخاک د خاک جبار ولسوالۍ یو اړوند کلې دي، چې اوسمهال د کابل له بنار سره ډېر نېږدي ځکه موقعیت لري، چې د کابل بنار خورا پراخه شوي دي.

خومره چې بنار راژدې کېدو، رنما زیاتپده، اوس د کابل د تالاشی او محصول مرکز راورسېد، دلته د موټر لمبر، د چلوونکي نوم، د مسافر نوم، او نور ثبتيږي، چې موږ هم ثبت کړل، دلته تلفون راوشنو، چې د حکومت ځینې استازې د بنه راغلاست لپاره راهې، خود دقيقې بايد انتظار وکړئ، خود دقيقې نه وي تېري، چې له شا خوا يو تېز رفتار شاهي موټر راغې او ودرید، خو تنه رابنكته شول، چې يو یې د بهرييو چارو وزارت، او بل یې د تعليم وزارت استازې و، يو دوه نور بناګلي هم و، هغوي په بنه رویه بنه راغلاست ووايې، او د چپلو خپلوا وزارتونو له خوا یې د ميلمه پالني الفاظ اداء کړل، زه یې خپل موټر ته بوتلم، او بنار ته داخل شوو.

شپه وه، د بنار ډېرې برخې په برپښنا روښانه وي، ځینې ودانۍ، يو خه لوړې، او شاندارې وي، سرک پاک او هوار و، پوليس په بنه لباس ملبس وو، د تګ راتک او نظم لپاره ولار وو، له زور کابل خڅه تېر شوو، او د کابل نوي بنار ته ورسېدو، هلته دار الامان ته راوستل شوو، کومه مانې چې امير امان الله په خپل حکومت کې په نوي طریقه جوړول غوبنټل.

دلته د اروپا یې انجنیرانو په سرپرستی سره د نوي طرز او طریقې پنځه شپې دولتي ودانۍ جوري شوي دي، او هره ودانۍ خو خو منزله ده، په دې ودانیو کې يوه په زړه پوري ودانۍ شاهي ميلمستون دې، موټر د همدي ميلمستون مخې ته ودرېد، ټول بنکته او باځ ته ننټو، د دې باځ په دروازه کې مو هغه خوک ولید چې زموږ په څېر نويو راغلو ميلمنو پالنه کوي، د هغه نوم سرورخان او ګویا یې تخلص و، دا د مرحوم امير عبدالرحمن خان د وخت د مشهور سردار عبدالقدوس خان لمسى دې، عمر یې شا او خوا پنځه ويشت دېرش کاله دې، په فارسي سربېره په عربي او انگلیسي هم خبرې کولای شي، د شعر او شاعري لوره مزاج لري، په فارسي کې به داسې کم شعرونه وي، چې سرورخان ته به زده نه وي، د شعر العجم او د ميرزا مظھري د خريطه جواهرات ټول منتخب اشعار ورته په يادو زده دي، فکر کېږي،

چې پنځه ويشت دېرش زره شعرونه به يې زده وي، د بنې روبي، تېز ذهن، عالي مزاح، د يادښتونو حافظ، او د قلمي کتابونو زده کونکي دي، په فارسي بنې ليکل کولاي شي، د کابل د شاهي ادبی انجمن (چې هغې ته رايل اکادمي ويل پکار دي، او اوستني حکومت جوړ کړي دي) غړي دي، د کابل په مجله کې يې مضامين چاپېږي.

څنګه مې چې سرورخان ولید ورته مې وویل (در کابل دیده بودم، و اکنون در کابل مې بینم)^{۱۶} هغه زما له دي جملې خوند واخیست، زه يې له خانه سره د ميلمستون دوهم پوره بوتلم، چرته چې زموږ مخکې رسپېدلو ملګرو اړولي وو، او یوه خونه يې ماته ځانګړې کړای شوي وه، دلته لوړۍ د ميلمستون له مدیر سره و پېژندل شوو، او بیا موډاکټر اقبال او نواب سرراس مسعود سره وکتل، سر راس مسعود سره پروفيسر هادي او ډاکټر سر اقبال د لاهور غلام رسول خان بېرسټر د سکرتري په توګه میشت و، له هغوي سره مو لیدل وشول.

پروفيسر هادي زما پخوانی ملګري دي، له هغه سره له دولسو کلونو راهيسي ليدل کتل کېږي، د مرحوم نواب محسن الملک وراره دي، لوړۍ د ساینس لپاره انګلستان ته تللى و، له راتګ وروسته يې په جامعه مليه^{۱۷} کې واپول، هلته يې د ساینس ټولکې ته پرمختګ ورکړ، بیا مسلم پوهنتون ته ولار، فارسي په یو ډول د هغه مورنۍ زبه ده، ايراني فارسي، او په ايراني لهجه بنې فارسي وايي، الله تعالى بنې مردانه بنایست، او برابره ونه ورکړي، او س يې له لندن خڅه په فارسي کې د دوكتورا سند تر لاسه کړي، په ايراني بېړۍ چلولو يې په انگریزې زبه کې يو كتاب هم ليکلې دي.

^{۱۶}- له اول "کابل" خڅه د کابل مجله او له دوهم "کابل" خڅه د کابل بنار مطلب دي (ليکوال).

^{۱۷}- جامعه مليه اسلاميې د هندوستان په پلازمېنې ډيلې کې یو پوهنتون دي.

غلام رسول خان له نن خخه خلور ويشت کاله مخکي د امير حبيب الله خان په زمانه کې په کابل کې د زده کړو لپاره خو کاله اوسبدلی دی، له همدي کبله د ملګرتیا له کبله تول خوبن شوو.

په هر حال، کله مې چې له دې بناغلو سره ليدل وشول، نوما هغوي ته وویل دا چې تاسې زه پرېبنسودم، په دومره بېړه مو سفر پیل کړ، د اردو دا شعر مې په توله لاره یادېدو چې:

ياران تېزگام نې متزل کو جاليا
هم محو ناله جرس کاروان رهی

تولو وویل داسي بسکاري، چې دا شعر یې همدي ورئې ته وویل و.
د شپې نههه بجي وي، ميلمانه صدر اعظم سردار هاشم خان بللي وو، د هغه له خوا
تليفن وشو، چې نوي راغلې ميلمه دې هم ورسره يوځای شي، تول چمتو شوي وو،
د نه خنډيدو له کبله زه هم بې له دې چې د سفر کالي بدل کرم، په همدي حالت کې
له هغوي سره ملګري شوم، مور په دوه موږو کې روان شوو، په یو موږ کې زه،
ډاکټر اقبال، او سرورخان، او په بل کې سراس مسعود، پروفيسر هادي، او غلام
رسول خان سپاره شوو، لړه شېړه وروسته د صدر اعظم صاحب ماني، ته ورسېدو،
د ماني، په هره برخه کې د بربنينا روښنائي وي، ځای ځای د پوځيانو پهري ولارې
وي، د یوې دروازې مخې ته بښکته شوو، نور تول ميلمانه رسبدلي وو، مور تر
تولو وروسته ورسېدو، په ماني، کې هرڅه د اروپا په طرز او طريقه جور شوي وو،
له یو کوشکن نه تېر، او یو پراخه دالان ته ورسېدو، له تولو سره مو پېژندګلو او
لیدنه وشه.

په ميلمنو کې مې چې اوس د چا نومونه یاد دی هغه دا دی: سردار شاه محمود
خان د حرب وزير، شهزاده اسد الله خان د شاهي پوخ قوماندان، سردار فيض
محمد خان د بهرينيو چارو وزير، سردار احمد خان د دربار وزير، الله نواز خان د

فوائد عامه وزیر، میر عطاء محمد خان د پارلمان مشر (د مجلس اعيان صدر) او داسې نور.

له خو دقیقو وروسته صدر اعظم سردار هاشم خان راوسید، لوره ونه، بنکلې څېړه، غنم رنګ، متوسط بدن، په فرانسوی ډول جوره بېړه، په سر یې افغانی خولی، په غاره افغانی کورتۍ او پتلون، په نوي افغانستان کې د امير حبیب الله خان له زمانې څخه له سر پرته په نور ټول بدنه اروپایي لباس رواج دی، دلته ټول هغه که با سواده وي، که دولتي ماموريین وي، پوځۍ، پولیس، امنیت، او تر دي چې خادمان او دولتي موټر چلوونکي هم همدا لباس اغوندي.

هاشم راغلو، له میلمنو سره یې په لاس ستري مشې وکړه، سردار فيض محمد خان یو په یو د هندوستانی میلمنو تعارف وکړ، او له دې وروسته سردار هاشم خان ټول له خانه سره کړل، او د خوراک خونې ته ولارو، خوراک په مېز او چوکۍ و، هر څه په اروپایي طریقه جوړ شوي وو، د خوراک ویشلو مسئولین په تور لباس کې وو، په لاسونو کې سپینې دستکشي، او په سر افغانی خولی، د خوراک مدور میز په بیلا بیل ډول انګورو، میوو، او ګلدانونو بنايسته شوي و، د خوراک مهیا کولو طریقه، د خادمانو ادب او سلیقه هر څه د نوي متمندې نړۍ په کچه برابر و، او د ډاکټر اقبال په وینا موبه ته تعجب و چې ایا موبد افغانستان په کابل بنبار کې یو او که د نوي تمدن په نوي ځای کې.

د مېز پر سر بیلا بیل ډول خبرې پیل شوي، سرورخان ګویا زما خوا ته اشاره وکړه، او وېږي ویل مولانا وايې چې په کابل مجله کې د افغانستان د ډیریو علماءو، شاعرانو، او د کمال څښتنانو حالت چاپېږي، خو دا یادونه تر اوسمه نه ده شوي، چې لوړۍ په کابل کې چا د اسلام دعوت پیل کړ، ټولو و پوبنتل هغه خوک دی؟ ما وویل د خراسان عام جنگیالی ابن حیان، چې د ابو مسلم خراساني څخه وتبنتید، او دلته راغلو، او له همدي ځایه د افغانستان په تاریخ خبرې پیل شوي،

په دې موضوع سردار فيض محمد خان چې د امانی دورې د تعليم وزیر، او اوس د بهرنیو چارو وزیر دی، دومره له معلوماتو ډکه وینا وکړه، او د هندوستان د موریا خاندان^{۱۸} او د پنجاب د پخوانیو سلطنتونو او افغانستان د اړیکو یادونه وکړه، دا تفصیلات یې په دومره بنه انداز سره وړاندې کړل چې زه یې په خپلې ستاینې مجبور کړم، سراس مسعود په دې علمي دسترخوان جاپان ته د خپلو سفرونو حالاتو په بیانولو سره نور خوند پیدا کړ، او ډاکټر اقبال د فلسفې او سیاست نکتې بیان کړي.

په دې مهال راته معلومه شوه چې د پارلمان مشر میر عطاء محمد خان په نولس سوه شپږ ويشت کې په مکه معظمه کې په اسلامي کنفرانس کې د افغانستان له سفير سره ملګري و، او هغه وویل چې زه یې هلته لیدلی وم، خو ماته له هغه سره لیدنه یاده نه شوه، ډبر متین، سنجیده او غلى مشر دی، بنکلې بېړه لري، عمر یې د پنځه پنځسو او شپېتو کلونو شا او خوا کې دی، د عربي هيوا دونو څخه یې لیدنه کړي، روانه عربي وايې.

د حرب وزیر (دفاع وزیر) شاه محمود خان د شهید نادر خان تر ټولو کشر ورور دی، اوس څوان دی، خو ماشاء الله صالح څوان دی، په هغه کې د ګرانۍ او محبوبیت نښې بنکاري، هغه په خپله پوخي یونیفارم کې و، او شهزاده اسد الله خان هم په پوخي لباس کې و، دا د شاهي پوخي ټولی قوماندان دی، امير حبیب الله خان مرحوم د خلف امير امان الله خان ناسکه ورور، د نادرخان او هاشم خان او نورو خوري دی، اوس یې عمر کم دی، خو په تندي کې یې د نېکمرغۍ رينا بنکاري، شا او خوا د پنځه ويستو کلونو دی.

^{۱۸}-مائوریا په هندوستان کې یوه واکمنه کورنۍ تېره شوې، چې له مېلاد مخکې له ۳۲۱ څخه یې تر ^{۱۸۵} پورې واکمنې کړي.

زمور د خوراک په ملګرو کې د اللہ نواز خان یادونه ضروري ده، شونې ده حینو ته یاد وي، چې د نړیوالې جګړې پر مهال د اسلامي کالج لاهور دولس محصلين له پولې اوښتی وو، له هغوي خخه یو دا هم و، اصلًا افغان دی، خو له ډېږي مودي یې کورني ملتان کې اباده ده، په دي اساس هغه هم افغان او هم هندوستانی دی، د سقاود پاخون پر مهال لوړۍ کس چې نادرخان سره یې مرسته کړي وه، همدا و، د یو مجاهد په توګه یې د سرحد په حینو قبایلو خاص اغیز و، هغه له همدي قبایلو خخه درې کسان راواخستل او نادرخان ته راغلو، او د همدوى لوړۍ تهولی و چې له شا ولی خان سره کابل ته ورسپدل، او سنی حکومت د هغه د خدمتونو پوره قدر کوي، او بیلا بیلې دندې یې ورته سپارلي دي، هغه اوس د فواید عامه وزیر دی، غوبنې بدن، کوچنۍ څېړه، غنم رنگۍ، له څېړي یې خپلواکي او عزم خاخي.

له خوراک وروسته د ملاقات لوړۍ خونې ته راغلو، چای، سکرت، او نور وړاندې کبدل، سردار هاشم خان وویل چې د سندرو په اوریدلو خوبدنه ګنې، ما وویل چې له ساز پرته به خه ستونزه نه وي، هغه ممکن د ساز په لفظ پوه نه شو، ويې ویل (دلته نځاګري نه وي، نارینه سندره وايې) داکټر اقبال یې تایید وکړ، او بیا د قولانو یا پوهې ترانې ویلو یوه ډله راغله، دې ډلې ادب وړاندې کړل، او په قالین کیناسته، سندره ویل یې پیل کړل، په هندوستان کې خو د بیدل ډېړه پونښنه کېږي، مګر افغانستان او د منځنۍ اسيما د نورو فارسي ژبو هيوا دونو کې د بیدل زيات قدر کېږي، هغوي هم د بېدل غزل پیل کړه، بیا یې د حافظ یو دوه غزلې وویلې، بیا یې بیدل پیل کړ، د لړ وخت لپاره دا مجلس ګرم و، په پاڼ کې تولو د کوربه مننه وکړه، او تول میلمانه د شپې په یوولس بجې رخصت شول.

سېا ورځ جمعه وه، غوبنټل مو د اسلامي هيوا د جمعې ورځ وګورو، سهار بیلا بیل ملګري د لیدنو لپاره راغلل، هندوستانیان هم پکې و، دولتي کسان، او

باسواده خلک هم، د افغانستان او هندوستان تر منځ شا او خوا یو ساعت وخت تو پیر شته، د افغانستان وخت یو ساعت وروسته دی، ما د څل ساعت وخت نه و بدل کړی، نورو ملګرو یو ساعت وروسته کړی وه، دولس بجې وروسته د لمانځه وخت شو، مرحوم نادرخان به په بیلا بیلو مسجدونو کې د جمعی لمونځ اداء کاوه، خو په دی ورځ د بنار تر ټولو ستر مسجد پول خشتی کې د جمعی لمونځ کېدو، موږ هم دی مسجد ته ورسپدو.

کله چې پر امير معاویه د دمشق په مسجد کې یو خارجی برید وکړ، له هغه وخته په مسجدونو کې د اسلامي حکمرانانو دا رواج دی، چې یوه خوندي خونه د باډشاہ لپاره جلا شوي وي، کله چې امير معاویه دا بدعت پیل کړي و، نو د هغې خونې نوم (مقصورة) و، خو معلومه نه ده چې افغانستان کې دی خونې ته خه وايې، په هر حال، په دی جامع مسجد کې هم دا مقصوره کوته جوړه شوي وه، او د افغانستان پاچا هم په دی کې لمونځ اداء کاوه.

پل خشتی د یو پول نوم دی، چې د لرگې پر خای له خبتو جوړ شوي دی، له همدي کبله ورته پول خشتی وايې، او په همدي اساس دی مسجد ته هم جامع پل خشتی نوم اخستل کېږي، دا مسجد د کابل په پخوانۍ بنار یو تنګ بازار کې موقعیت لري، سره له دی چې مسجد پراخه و، خود هندوستان د مسجدونو په خپر په زړه پورې نه و، له دروازې خڅه تر محراب پوري له لمونځ کوونکو ډک و، د بې وزله مسلمانانو کمۍ نه وه، له ظاهري حالت خڅه روښانه وه، چې دهیواد مالي حالت بنه نه دی، ټول په پخوانیو افغانی جامو کې و، په منبر یو افغان مولوی صاحب په فارسي کې وعظ کاوه.

موږ یې شاهي مقصوره ته ټولو، هلتنه نور ځانګړي خلک هم له پخوا موجود وو، لې ساعت وروسته نادرخان شهید تشریف راوه، ډنګر بدن، دنګه ونه، توروالي ته مايل رنګ، ليکې ليکې کميس، او په پښو بوټان، پر سر خولی او پګړي، په لاس

سیپینې دستشکې، مسجد ته په ډېرې سادگې داخل شو، خلک تول په خپلو ځایونو ناست و، یعنی له کومو صفوونو چې تېر شو، هلته خلک د ده احترام لپاره ونه درېدل، او نه واعظ خپل وعظ بند کړو، د موحدو مسلمانانو دا رویه خومره اغېزناکه ده، چې د خدای په کور کې له خدای خخه بل هيچاته احترام نه کوي، کله چې هغه د مقصوره دروازې ته راغې، نو سترګو مو یو داسې منظر ولید، چې د اسلام د مساوات د عملی بېلګې په توګه به مو په زړه کې ساتلي او خوندي وي.

کله چې د مقصوره دروازې مخې ته راوسېد، نو یو لوړ دنګ بې وزله سیپین بېری له خپله ځایه پورته شو، او هغه ته یې ځان ورساوه، د هغه پر سر عربی دستمال تپلې و، کله چې ورسېد، د پاچا مخ یې بنکل کړ، (افغانستان کې د مینې د اظهار په توګه یو د بل مخ مچوی) مرحوم شاه هم په همدي مينه د هغه مخ بنکل کړ، او هغه یې له ځانه سره مقصوره ته دنته کړ، خپلو ساتونکو ته یې وویل چې ده ته هم په لوړۍ صف کې ځای ورکړي، دنته یې له موبټولو سره وکتل، دا چې له ما سره یې لوړۍ لیدنه و، له همدي کبله زه ورسره سردار فیض محمد خان معرفې کړم، لاس یې راکړ، او په ډېرې تواضع او خاکساری یې زما پونښنه وکړه، خپل ځنګ کې یې ځای راکړ، او لې، وروسته وعظ ختم شو، اذان وشو، وروسته تول د ستنو اداء کولو لپاره ودرېدل، بیا دوهم اذان وشو، خطیب په عربی کې خطبه پیل کړه، په دوهمه خطبه کې چې خطیب د شاه غازی او مجاهد شاه نادرخان نوم واخیست، نو ما ولیدل چې مرحوم په خپلې سینې لاس ایښی، او د تواضع له کبله یې خپل سرتیپت کړ، د هغه دا اداء زما ډېرې خونښه شو.

د جمعي لمونځ، او سنت مو اداء کړل، خلک په خپلو ځایونو ناست و، امام دعا وکړه، او تولو د امين لپاره لاس پورته کړل، له لمانځه وروسته شاه مرحوم یوه بله اغېزناکه نظاره وړاندې کړه، هغه کمزوری سړی یې راوغونښت، او موبټه یې وویل چې دا سید دی، او نیک سړی دی، له ما سره له پخوا بلد دی، بیا یې هغه ته

وویل چې دعا وکړه، چې اسلام سریلنډ شي، او دا چې د مسلمانانو خومره خدمت کولای شي، اللہ هومره نیک توفیق ورکړي، په سر کې خو هغه پوه نه شو، چې شاه مرحوم حه وویل، شاه بیا همدا خبره وکړه، هغه د دعاء لپاره لاسونه پورته کړل، له شاه سره موږ هم لاسونه پورته او امين وکړل.

بیا تول پورته شول شاه مرحوم موږ میلمنو ته وویل چې (ما هم تراوسه دودی نه ده خورپلي، که ستاسي خوبنې وي، نو ډودی به یو ئای خورو، خو د نورو اړینو کارونو له کبله موږ تولو معدرت وغونښت، هغه له ټولو سره بیا مخه بنه وکړه، او د موږ خواته ولار، او د هغه د ساتونکو موږد هغه ترشا روان شو.

زمور لپاره چې د غلام هیواد او سیدونکي بي، د شاه او ګدا د یوشان والي نظاره ډېره اغېزناکه وه، ډاکټر اقبال وویل، زه نن پوه شوم، چې دارالحرب کې د جمعي لمونځ ولې نه شته؟ ما وویل ډاکټر صاحب لکه چې تاسي د اسلام د نظریې په توګه ویلی و چې:

ایک هي صف می کړی هوګیي محمود و ایاز
نه کويی بندہ رها اور نه کويی بندہ نواز

تا نن عملاً د دې انځور ولید، که د غزنی لور دربار دې نه دی لیدلی، نو د کابل کوچنۍ دربار خودې ولید، هغه وویل هو و مې لیده.

چینایي ترکستان

د جمعي له لمانځه وروسته له ما او ډاکټر اقبال سره یو بل مسئول او باخبره کس هم ملګرۍ و، له هغه سره مو د چینایي ترکستان د پېښو په اړه خبرې کېدې، د

چینایی ترکستان او افغانستان پولې سره نښتې دی، راته خرگنده شوه، لکه خنګه چې د هندوستان په سرحدې سیمو کې قبایل شته، دلته هم قبایل دي، چې له چینایی ترکستان سره اړیکې لري، له دې قبایلو خخه شا او خوا پنځوس زره افغانان له ترکي مجاهدینو سره شريک دي، دا هم راته روښانه شوه، چې که چېري د دي مجاهدینو حکومت ته کمه بريا هم په برخه شي، نو د روسيې حکومت یې منلو ته چمتو دي، سربېره پر دې د بخارا پخوانۍ والي یې د دوى لپاره د سفير په توګه تاکلي دي. دا هم روښانه شوه، چې د ترکي مجاهدینو د دې تحریک په وړاندې خطرونه د چين د حکومت پوئې قوت نه، بلکې د مسلمانانو خپلمنځي نفاق یې لامل دي، او د چين له لوري چې خوک د جګړې لپاره راغلي دي، هغه هم (تنګیا) یعنی چینایی مسلمانان دی.

د منځني ختيغ مرکزیت او اسلام

په دې وخت کې ډاکټر صاحب ډپره عجیبه خبره وکړه، چې حالاتو ته په کتو یې تمه کېدای شي، هغه وویل چې اروپا د پرمختګ په دې پپاو کې خپل ټول قوت په سمندری څوک مصرف کړي، د هر ډول سوداګرۍ او سیاحت د تګ راتګ لاري یې په سمندر و جوړې کړي، د خپلو همدي بېړيو په واسطه یې ختيغ له لوپدیغ سره وصل کړي دي، خو اوس داسي بنکاري، چې د سمندری لارو دا حیثیت به ژر ختم شي، راتلونکې کې به لوپدیغ او ختيغ د منځني ختيغ له لاري سره وصل کېږي، او د اوبوپر خای به وچه لاره د اهمیت وړ وګرځي، او د ختيغ او لوپدیغ تر منځ به سوداګریزې قافلي د موټرو، لاریو، الټکو، او ریل ګاډیو له لاري تګ راتګ کوي، او دا چې دا ټوله لاره د اسلامي هیوادونو خخه تېږېږي، په همدي اساس په دې اسلامي هیوادونو کې به ستر اقتصادي او سیاسي انقلاب رامنځ ته کېږي، له دې کبله به د پخوا په خېر افغانستان ته یو خل بیا د نېۍ د لوې لاري په

توګه اهمیت ورکول کېږي، نو خکه دې حالت ته سر له اوس خخه چمتوالی نیول پکار دي.

د دې نظرې د ثبوت لپاره حالات زموږ په مخ کې دي، له پېښور خخه کابل ته، له چمن خخه کندهار ته، له کابل خخه مزارشريف او هرات ته، له کندهار خخه هرات ته موږې تک راتگ کوي، له هغې خایه به يا د بخارا لاره تاکل کېږي، او يا به د ایران خخه تېږې، لوړۍ به د منځني ختيغ خلکو د حج د سفر لپاره د وچې لاره کاروله، د اکبر له زمانې بیا د هندوستان له بندړګاوو خخه تلل، خود انګریزانو په زمانه کې د افغانستان او ترکستان خلک؛ بلکې د ډیریو ختيغو هیواو دنو مسلمانان هندوستان ته ئې، او له هغه خایه د سمندر له لاري مکې معظمي ته سفر کوي.

که د وچې لاره یو خه جوړه شي، نو باور وکړئ، چې دا حاجیان به بیا د وچې لاره خوبنوي، او دا خلک به لوړۍ افغانستان يا بلوچستان ته ئې، له هغه خایه ایران، بیا عراق، له عراق خخه نجد او له نجد خخه به د حجاز لاره پرانیستل شي، دا هماګه لاره ده چې د خلفاواو او اسلامي بادشاھانو په زمانو کې کارېدله، دا چې اوس په هندوستان کې هم د وچې له لاري د حج د سفر لپاره چمتوالی نیول شوی، د همدي راتلونکي پیل دي.

خوراکونه:

دار الامان ته په رسپېدو سره په دسترخوان له لمړي سر خخه بنوروا او نور انګریزی ډول خوراک و، خو وروسته بیا هماګه ختيغ، بلکې هندوستانی خوراکونه و، په خوراکونو کې د هندوستان او افغانستان تر منځ توپير نه ليدل کېږي، یوازي دومره چې دلته مرچک نه خوپل کېږي، او د پلاو ډولونه، غوبنه او کتع هم د

هندوستان په خپرو، د یو نوي ډول پلاونوم یې راته مستان وویل، یوازی دال هغه
خه دي، چې له هندوستان خخه بهرنه موئدل کيږي، افغانستان کې هم نه شته.
د خوراک پر سر خاکسار، ډاکټر اقبال، سرراس معسود، پروفيسر هادي، غلام
رسول خان، سردار فيض محمد خان، الله نواز خان او سرور خان خبرې کولي.

حضرت نور المشايخ:

ډاکټر صاحب خلور بجي د حضرت نور المشايخ سره د ليدنې وخت تاکلۍ و، زه
هم ورسره ولارم، دا حضرت نور المشايخ هماګه دي، چې په هندوستان کې د شور
بازار په ملا مشهور دي، اصلې نوم یې فضل عمر دي، د مجددي طريقي شيخ
دي، په کابل بنار، قبایلو، او شاهي پوئ کې یې زيات مریدان شته، په ۱۹۱۸
زېړدیز کال کې د افغانستان او انگریزانو په جګړه کې دی هم د مرحوم جنرال
نادرخان سره په جهاد کې شريک و، او قبایل به یې په خپل اثر او رسوخ او
تقریرونو سره په افغان لنېکر کې ګډون ته چمتو کول، د افغانستان د ازادۍ په
جګړه کې د هغه زیاته ونډه وه.

هندوستان کې هم د هغه مریدان شته، په (کاتیا واړ)^{۱۹} کې ځینې پښتنه د هغه
مریدان دي، چې د شاه امان الله خان د واکمنې په وروستيو کې راغلي وو، او ويل
کيږي، کله چې امان الله خان د اصلاحاتو د راوستلو پر مهال د منځلاري له پولي
پښه واروله، نو شيخ له شاه خفه شو، له افغانستانه بهر ولار، او ژمنه یې وکړه، تر
کله چې امان الله هلته شته، دا به رانه شي، د بچه سقاو په ټوله موده کې هم
هندوستان کې و، ورور یې هم هڅه وکړه چې بېرتنه یې ستون کړي، خو هغه انکار
وکړ، او د نادرخان له بريا وروسته افغانستان ته راغي، حکومت یې بنسه استقبال

^{۱۹}-کاتیا واړ د هندوستان یوه تاپوزمه ده، چې د عرب سمندرګي په خنډه موقعیت لري.

وکړ، او د عدلیې وزیر یې وټاکه، د هغه ورور محمد صادق خان مجددی یې مصر ته د سفیر په توګه واستاوه.

په اغلب ګومان چې اوسني حکومت هغه ته د حضرت نور المشايخ لقب ورکړي، او اوس په همدي نوم یاديږي، حضرت صاحب شور بازار هم ورته وايبي، د لړ وخت لپاره یې د عدلیې د وزیر په توګه کار وکړ، خوبیا یې دا دنده د خپلې ملنګي او لارښوونې د طریقې د مسلک خلاف وبلله، او دنده یې خوشې کړه، سره له دې چې حکومت یې عملاً استفعاء منلي وه، خو اوس هغه د عدلیې وزیر، زوم یې مولانا فضل احمد مجددی د عدلیې وزارت مرستیال و، او تر اوسي هغه د دې وزارت کارونه پرمخ ورپل.

د شیخ صاحب کور د کابل پخوانی بنار په یوه کوڅه کې دی، موږ په کوڅه کې دتنه ولار، او په یو کونج کې ودرید، زه او ډاکټر صاحب کوز شو، په کوڅه کې مخکې ولارو، خو افسوس چې کوڅې پاکې نه وي، د بیت الخلاء د جوړولو طریقه هم بنېنه نه وه، د یو کور مخې ته ودرېدو، ھینې نور خلک هم منظر وو، کور له هر ډول جوړښت، بنکلا، او ظاهري بنایسته خالي و، بیخي درویشانه و، بهر د کېناستو ځای هم نه و، د مېرمنو ځای هم دلته و، هغوي پرده وکړه، او موږ ته د داخلیدو اجازت راکړل شو، مولانا فضل احمد موږ یوې اوږدې خونې ته بوتلوا، چې یو اړخ ته یې یو تخت پروت او ساده فرش پکې وېړو، ملا صاحب پر تخت ناست و، موږ په فرش کېناستو، ملا صاحب د بدنه له لحاظه زموږ له مولانا شوکت علی نه کم نه و، تر اوسي یې د سر اوږپري ویښته تور و، پښو کې یې خه تکلیف و، ځکه اوس له گرځیدو معذور و، له ډاکټر صاحب سره یط یو خل په لاهور کې کتنه

شوي وه، له ما سره يې لومرۍ ملاقاتو، له ما يې پونتنه وکړه، چې ستا اصلي
و سن بهار^(۲۰) دی؟ ما ورته وویل هو.

هغه د هندوستان اکثره علماء پېژندل، زما د نوم له کبله يې د مولانا شاه سليمان
پهلواري د پونتنه وکړه، ما ورته د خپلې کورنۍ خصوصيات تشریح کړل، بیا ما
ورته وویل چې تاسي د بهوپال حضرت شاه ابو احمد مجددي رحمة الله عليه
پېژنۍ، هغه وویل هو، ما ورته وویل چې زما مرحوم ورور مولانا حکیم سید ابو
حبیب مجددي د هغه خلیفه و، بیا ما ورته په سرهنډ کې د حضرت مجدد صاحب
رحمه الله عليه د درگاه د مسجد د امام حافظ فضل الرحمن ندوی سلام ورساوه،
چې زما ملګري دی، نوموري يې د سلام ئخواب ووايده.

د سرهنډ په يادولو سره مود لړ وخت لپاره د هندوستان په حالاتو، او د بچه سقاو
له پاڅون خڅه د خلاصون په اړه خبرې وکړي، بیا چای راولېل شو، او په یو لوښي
کې وچه میوه (بادام او انځر) د تحفې په توګه داکټر صاحب ته وړاندې کړل، او موب
رخصت شولو.

هندوستانی ګوند:

له دي ځایه نېغه په نېغه د الله نواز خان ځای ته ولاړو، افغانستان کې د
هندوستانیانو ستره ډله شته، ډیری يې د حکومت په مختلفو دندو ټاکل شوی
دي، دوه پکې د لوړو دندو والا صاحب منصبان دي، چې یو شاه جي سید عبدالله
نائب سالار دي چې اصلًا د پېښور او سیدونکي دي، د هجرت په وخت کې
افغانستان ته تللی، حکومت يې درناؤی وکړ، او لوړه خوکۍ يې ورکړه، دویم الله
نواز خان دي، چې مخکې يې يادونه شوي ده، دا لومرۍ په شاهي اداره کې د

^(۲۰)- بهار د هندوستان په ختیئڅ کې یو ایالت دی، د وکړو د شمېر له پلوه د هندوستان درپیم ستر
ایالت دی.

لومړۍ یاور په توګه تاکل شوی و، او اوس د ټولکټيو چارو وزیر دی، نور هندوستانیان په علمي، تعلمی، او ادارې برخو کې دندې ترسره کوي. د یادونې وړ یو ټوان مقبول الحق غازی پوري دی، دا د غازی پور^{۲۱} بنار سره نبدي د یو کلې (بخشو پوره) اوسيدونکی دی، د هندوستان د علی ګر مسلم پوهنتون د ايف ايس سی محصل و، په ۱۹۲۱ زېږدېز کال کې یې هغه ځای خوشې کړ، د مولانا محمد علی مرحوم جامعي ته ولار، او بیا به یې د ترک مواليات د تبلیغاتو لپاره کار کاوه، په دې موده کې په افغانستان کې د خینو استادانو د اړتیا اعلان په هندوستان کې خپور شو، ده هغه اعلان لوستی او غوبښته یې کړي وه، چې منل شوی وه، او له هغه وخته تراوسه د دی هیواد خدمت کوي، دا لومړۍ د معلم په توګه افغانستان ته راغلي و، خود خپلې خواری او مطالعې په تیجه کې یې د ګوګړ جوړولو په برخه کې ترقی وکړه، د اور قطيو او بارود جوړ ولو په دولتي کارخانو کې داخل شو، او د خپلې خواری په پایله کې د اور قطيو جوړلو حکومتي کارخانه د پخوانی الماني ماهر په پرتله په بنه بریاليتوب سره چلوي، دلته داسې نور هندوستانیان هم شته.

دې هندوستانیانو نن د ميلمنو په ويړ، د الله نواز خان په ځای کې د مابسام د چای دعوت کړي و، د کابل ټول هندوستانی ورونيه راټول شوی وو، چې زما په فکر شمېري په سل یو نیم سلو کم نه و، کله چې زه او داکتر صاحب ورسپدو، نو پېر ميلمانه راغلي و، د افغانستان د حکومت په استازو کې یوازي د بهرنیو چارو وزیر سردار فيض محمد خان موجود و، سراس مسعود له مور مخکې رسپدلۍ و، د دې ځای په داخل کې یو ستر میدان و، چې هلتنه دا مجلس جوړ شوی و، په

۲۱-غازی پور د هندوستان په اترپردیش ایالت کې یو بنار دی

منځ کې او بوا فواره وه، چې شا او خوا یې د ميلمنو او خاصو کسانو د ناستي
ځای جوره و.

په میدان کې ځای بنه په ترتیب سره میزونه اینښو دل شوي وو، خلور خواوو ته
یې چوکۍ وي، کیک، کولچې، میتايې او چای چمتو و، مولانا سیف الرحمن
مجاهد د دیلې د فتح پوري پخوانی مدرس او مولانا منصور انصاری سره مو
لیدنه وشه، دوى ستر مجاهدین او مشهور قوماندانان دي.

مولانا سیف الرحمن لوی عالم دي، د دیلې په فتحپوري مدرسه کې یې ګلونه
تدریس کړي، د لوړۍ نړیوالې جګړې پر مهال د هغه ځینې شاګردان، هغه خپله،
مولانا عبید الله سندي، او ځینې نور علماء سرحد ته تللي وو، تر خو هلتنه له
هندوستانی مجاهدینو سره مرسته وکړي، او س دا خپله له ګلونوراهیسي په کابل
کې ګوبنې ته ژوند کوي، او مولانا عبید الله سندي^{۲۲} په حجاز کې میشت دی.

مولانا سیف الرحمن له خپله ځایه پورته شو، په ډېره مینه یې غاره راکړه، زما په
راتګ خوشاله شو، مولانا انصاري هم ډېر په جوش بنه راغلاست وواي، په سرحد
کې د شهید مولانا اسماعيل رحمة الله او سید احمد بریلوی معتقدين او پلويانو
مجاهدینو ډلي مرکز چمرقند دي، او س یې مشر مولانا بشير دي، هغه هم دلته
راتلو.

یوه توکه دا وشه چې یو چا د اكتوبر په دې یخني کې چې زموږ د دیسمبر د
میاشتې سره برابره وي، د او بوا فواره پرانیسته، خو دا چې سید راس مسعود دا
وخت زکام و، د هغه په وینا یې دا فواره بنده کړه، دا وخت سردار فيض محمد خان

۲۲- حضرت مولانا عبید الله سندهي صاحب په ^{۴۴} زېرديز کال کې وفات شوي دي. انا لله و انا اليه
راجعون (لیکوال)

میلمنو ته مخ کړ، او دا شعر یې وواي، چې لومړۍ مصره یې د بل چا؛ خو دوهمه د
د خپله ده:

گوهر شهوار می سازد تشار مقدمت
ورنه از فواره مقصود دګر کی دارد آب

په موب د کې خو شاعر ډاکټر اقبال و، ملګرو له هغه وغونېتل چې څواب ورکړي،
هغه لړه شبېه وروسته لومړۍ مصره بدله کړه، او څواب یې وواي چې ماته پوره ياد
نه دی:

.....می شمارد قدر احسان شما
ورنه از فواره مقصود دګر کی دارد آب

له چای وروسته د ټولو انځور واحستل شو، عجیبه و چې علماوو په دې هیڅ
اعتراض ونه کړ، له دې وروسته د هندوستانیانو له اړخه مولوی بشیرد میلمنو د
هرکلې وینا وکړه، چې لومړۍ یې د افغانستان د حکومت مننه وکړه، د اوسنې
حکومت ستاینه یې وکړه، له هندوستانیانو سره د حکومت د روښه یې وکړه،
او بیا یې د هندوستان حالاتو ته په اشارې سره وویل (چې د ناهیلې هیڅ لامل نه
شته، بلکې له مصیبت وروسته راحت رائې)، د میلمنو له اړخه څوابې تقریږ ما
وکړ، چې یوازې یوه فقره یې ماته یاده ده، چې ما خپلو هندوستانی ورونو ته په
خطاب کې وویل (د تاریخ په اوږدو کې هندوستان د افغانستان په معاملاتو کې
څو ئلې د ګناه ارتکاب کړي، او س د دې وخت رارسیدلی دی، چې دا ورونه د بنې
خدمت په کولو سره د خپلو ګناهونو کفاره ورکړي).

له ما وروسته ډاکټر اقبال لنډ تقریر ورکړ، او په دې توګه مجلس پای ته ورسېد،
موب خپل میلمستون ته راغلو.

د بېرته ستنیدو پروګرام:

زما اراده وه چې په کابل کې خورخې پاتې شم، او بیا بېرته د پېښور له لارې ولار شم، خو معلومه شوه، چې سر راس مسعود د مسلم پوهنتون د اړینو کارونو له کبله خلورم نومبر ته بايد علی گړه ته ورسیږي، او داکټر صاحب د غزنې د زیارت هیله لري، له همدي کبله د بېرته ستنیدو لاره د غزنې، کندهار، او چمن غوره شوه، د دې پخوانیو بنارونو د غیر متوقع زیارت شوق ماته هم وشو، له همدي کبله مې په کابل کې د زیات پاتې کېدو فکر له سره وویست، او له نورو ملګرو سره مې په همدي لاره د بېرته ستنیدو اراده وکړه.

د پوسته خانې له لارې ليک استول (ډاګ):

له افغانستانه هندوستان ته په اونۍ کې دوه خلې د پوسته خانې له لارې ليکونه حې، د پوسته خانې اداره خپلې لارې لري، چې د هغې په واسطه پېښور ته ليکونه ورل کېږي، د اکتوبر په اته ويشتمه نېټه سهار پاڅدو او لوړۍ مو هندوستان ته خو ليکونه ولیکل، یو مې ورور حکیم عبدالعزیز ندوی ته ولیکه، چې د لارې د بدلوو خبر مې ورکړ، او ورته مې ولیکل، تر خود صوبه سرحد د جمعیة العماء نظام خبر کړي، چې د هغه له خوا په جوړې دونکې جلسه کې ګډاون نه شم کولای. تر اوسه افغانستان کې د کارتونو او لفافو رواج نه شته، یوازې تېکټونه دود دي، تېکټونه په بیلا بیلا نرخونو او رنګونو بنګلې دي، چې د کابل په حکومتني مطبعه کې چاپېږي، د تېکټ په منځ کې د افغانستان دولتي بېرڅ (محراب او منږ) انځور دي، تر لاتدي لیکل شوي (پست دولت افغانستان) او پاس په فرانسوی ژبه لیکل شوي (پوستمس افغانیس)، په څنډو کې یې د تېکټونو نرڅ لیکل شوي وي.

او س مو چې د بېرتەستنیدو اراده کړي وه، نوباید دلته مو په یو دوه ورخو کې د لیدلو وړ خایونو خڅه لیدنه کړي واي، زموږ له ئای سره تژدي د کابل موزیم و، په همدي اساس لو مری هلتہ ولاړو.

د کابل موزیم:

دا موزیوم په دار الامان کې دی، د امير امان الله خان له خوا جور شوي، د بچه سقاو په زمانه کې دې موزیوم ته هم زیان ورسبد، چې دلته کومې مجسمې وي، هغه یې بتان بللي، او مات کړي وو، خینې شیان یې په شخصي توګه استعمال شوي وو، نادرشاه په خپله واکمنۍ کې دا موزیوم بېرتە جور کړ، خینې غلا شوي توکي یې په بیلا بیلو لارو بېرتە تر لاسه کړل او دلته یې سره یو ئای کړل.

له سرور خان ګویا سره په یو ولس بجې دې موزیوم ته ولاړو، د ډبرو بنې دوه منزله کوچنۍ ودانۍ وه، د ودانۍ طول ډېر او عرض یې کم و، بنسکلې دروازه یې درلوده، په دروازه یو ساتونکۍ ولاړ او پهره یې کوله، د موزیوم له مدیر سره مو پېژندنه وشه، او بیا د شیانو په لیدلو بوخت شوو، د لورې دروازې په دواړو خواوو په دیوالونو د خطاطیو نمونې راخچېږي، لاندې خینې ډربنې لیکلنې دیوال ته تکیه شوي، یو د شاه جهان ډرلیک دی، چې په هغې کابل ته د شاه جهان د راتګ یادګار نېتیه لیکل شوي ده، د دې ډرلیک د عبارت نقل پروفیسر هادي چې وروسته راغلی و، اخستی دی، دویمه ډربنې کتبیه د اورنګ زیب عالمگیر د کوم مسجد ده.

له دروازې وروسته په خوزینو پورته وختو، یو مستطیل ډوله څېړه ده، چې دواړو خواوو ته یې کوتې وي، او په هره کوتې کې ځانګړي توکي اینسودل شوي وو، یو د دفتر کوتې وه، په دې څېړه یا برنډه کې له اسلام څخه د مخکې وخت بتانو مجسمې وي، ډیری پکې د بودا مذهب د وخت یادګار و، خینې یونانی افغانی

طرز نموني وي، دا تولي مجسمې په افغانستان کې کيندل شوي او راول شوي وي.

يوه کوته د پخوانيو انځورونو وه، چې د ډپرو پخوانيو اميرانو او سلاطينو انځورونه پکې وو، په يوه خونه کې د افغانستان پخوانۍ وسلې ايښې وي، خول، چار اينه، سپر، توري، تيغونه، پخوانۍ توبکونه، د چار اينې په اړه مو په مرثيو کې اوريديلى و، خو دلته مو وليدل، دا په سينه تړل کېدونکي د وسپني پوبن و، سرتپرو به د سينو د سانتې لپاره تړل، د ډې وسلو په ليدلو سره به حیران شوو، چې د وسپني دومره ستر بوج بارول او بیا سرتيري جنګېدل، ماته وویل شول چې د بچه سقاو په زمانه کې له دي کوته خڅه دوه تاريخي او ارزښتنم توکي ضایع شوي دي، باور کېږي، چې دا دواړه شیان اروپا ته رسول شوي دي، او شايد يو د بابر خنجر و، او بل د سلطان بايزيد يلدرم^{۲۳} (زغره) وه.

په مجسمو کې يو تر تولو عجيب شې چې د کافرستان^{۲۴} (د امير عبدالرحمن خان په وخت کې فتح شوي نورستان د پخوانۍ مذهب یوبت و، له یو ځانګړي ډول غټ لرګي خڅه تراشل شوي مختلف شکلونه و، تر تولو ډاروونکي د جګړي دیوتا (د جګړي خداي) مجسمه ود، د لرګي دا ځواکمن هیکل په اس سپور ځواکمن او دنګ دیوتا و، په ورته توګه د نورو کارونو لپاره بیلا بیل دیوتاګان و چې مناسب شکلونه یې جوړ شوي وو، دا شکلونه د لرګي توبلو خڅه نه، بلکې د لرګي بیلا بیلې برخې پري شوي، او بیا یوله بل سره نبلول شوي جوړ شوي دي.

^{۲۳}-لومړۍ بايزيد د تركيې د عثمانۍ سترواكۍ خلورم سلطان و چې په بايزيد يلدرم یې شهرت درلود - ۱۳۶۰ - ۱۴۰۳ م.

^{۲۴}-د افغانستان د اوسيني ولايت نورستان پخوانۍ نوم کافرستان و، هغه مهال یې ډپر او سپدونکي مسلمانان نه و، دا ولايت د افغانستان په ختيئ کې موقعیت لري، چې د کونړ، لغمان، پنجشیر او بدخشنان سره ګډه پوله لري.

په ستر تالار کې د ډبرې یوه غتهه پیاله اینسودل شوي، چې شا اوخوا یې د کومې مدرسي یا خانقا د اوقاف سند په بنکلو حروفو کيندل شوي و، خونه د دي خای معلومات شته، نه د دي خانقا، او نه د مدرسي، تر دي چې د دي ډبرين سند لوستل هم نن سبا اسانه نه دي.

په یوه بله خونه کې هغه پخوانۍ سکي وي، چې افغانستان کې تر لاسه شوي دي، د یوناني او بودايي مذهب زمانې سکي هم پکې وي، ھينې یې د پخوانيو اسلامي زمانو وي، چې تر ټولو پخوانۍ یې د عبدالملک د وخت وه، د اموي عباسي، غزنوي، او غوری زمانو سکي هم پکې وي، بیا خپله د افغانستان د وخت سکو نمونې هم وي.

په یوه خونه کې قلمي کتابونه اینسودل شوي وو، دا هغه کتابونه و چې د خپل حسن خط او انځورونو سره د ليدلو وړو، لندې نسخې یې د ډادلو وړ دي:

- (۱) صور الكواكب د عبد الرحمن صوفي پخوانۍ خط، او بنه انځورونه.
- (۲) دعوت الكواكب و الطلسماط امام رازى، د دي کتاب په ليدلو سره باوري شوو، چې علامه ابن تيميه چې په دي کتاب کومې نيوکې کړي، هغه صحيح دي، د دي لوړۍ فصل د علم په فضيلت کې دي.
- (۳) تاريخ سلطان ابو سعيد بهادرخان نسخه، په ۹۸۱ کال کې ليکل شوي.

د مولانا روم مثنوي، یوه نسخه چې په پېل کې یې د بيرم خان خنان په لاس ليکل شوي عبارت ليکل شوي و.

ذخیرة الملکوک شیخ علی همدانی په اخلاقو کې په ۷۸۶ هجري کال کې فات شوي.

د معafa بن اسماعيل په ۶۳۰ هجري کې وفات شوي، انس المتصعين، دا په وعظ او اخلاقو کې کتاب دي، په دي کې دري

- سوه حدیشونه، درې سوه کیسې او بیتونه دی، دا نسخه د ۷۳۰ هجري کال ده. (۷)
- سلسلة الذهب او سبحة الابرار خپله د مصنف مولانا جامي په ليک. (۸)
- بهارستان جامي، د علي رضا په بنکلې خط نسخه د ۹۸۳ هجري کال ده، د مصنف د وفات کال دی ۸۹۸ هجري. (۹)
- د جامي هفت اورنگ، او د نظامي او خسرو د خمسونو مجموعه چې په هرات کې مشهورو خطاطانو په ۸۹۹ هجري کال کې په بنکلې طريقه او لطافت سره ليکلې دی، ئاي ئاي پکې انحورونه او پابو ته يې زرور کېل شوي. (۱۰)
- د بيدل کلياتو يوه خاصه نسخه، چې له فرغاني خخه تر لاسه شوي ده. (۱۱)
- د حافظ ديوان يوه عجيبة نسخه، دا نسخه په ۹۰۷ هجري کال کې د سلطان حسين مرزا په زمانه کې چمتو شوي، ټوله له انحورونو سره او په زرول يېکل شوي وه. (۱۲)
- د مواهب لدنيه يوه ځانګړي نسخه، د هغې خصوصيت دا دی چې په اخر کې يې د اورنگزیب عالمگیر د قلم عربي عبارت دی.
- په دوه الماريو کې غير مرتب كتابونه اينښودل شوي وو، خو د یادونې وړ کوم کتاب پکې نه و.
- يوه بله خونه د تبرکات خانه په نوم وه، په هغې کې د قرآن کريم بیلا بیلې قلمي نسخي وي، يوه غته نسخه وه، چې خط يې دې روښانه او کاغذ يې وريښمین معلومېدو، راته وویل شول چې دا له روسيې خخه تر لاسه شوي، د هوسى د څرمن پر کاغذ د قرآن پاک درې نسخي په کوفي خط ليکل شوي وي، چې يوه يې د حضرت عثمان له خوا او دويمه يې حضرت امام حسن ته منسوبه وه، په دې دواړو

کې يوه يې کوم وخت هندوستان کې ھم پاتې شوي، په هغې ليکل شوي و، (در
عهد فرخ سير داخل کتب خانه نواب قطب الملک شد).

د صدر اعظم راتګ

لا مو د میوزیم ھینې نور چیزونه کتل چې خبر راغى سردار محمد هاشم خان
صدر اعظم د میلمنو د لیدلو لپاره راخي، له همدي کبله ژر راغلو، شيبة وروسته
صدر اعظم راوسبد، موږ يې په دروازه کې بنه راغلاست وواي، او بیا مو دويم
پوره ته خپل میشت خای ته راوست، ډېري خبرې مو وکړي، سید راس مسعود د
ھیواد په معدنیاتو او سرکونو جورولو تینګار وکړ، او وېي ویل چې له معدنیاتو
څخه مطلب جواهرات او کانونه نه دي، چې اوس ارزښت نه لري، بلکې مطلب مې
بیلا بیل معدنیات، او په خاص ډول پیټروليم دي، چې په دې غرونو او درو کې
زيات دي. صدر اعظم د دې وړاندیز تایید وکړ، خو وېي ویل ستونزه دا ده چې د
اروپا ماھرین بیا بیا تجربه شوي دي، او معلومه شوي، چې هغوي په سختو
شرایطو او د زيات بدلت تر لاسه کولو سره بیا هم خپل کار په امانداري سره نه
کوي، ډېرو يې له حکومت سره درغلې کړي ده، د بېلګې په ډول يې د ھینو پېښو
يادونه وکړ، سید راس مسعود وویل چې زه د خپل پوهنتون څخه د ھینو داسي
بادیاتته ماهرانو تاکنه کولای شم، چې موږ پرې واقعي باور کولای شو.

د سرکونو د جورولو په برخه کې صدر اعظم وویل چې زموږ حکومت له دې کار
څخه غافل نه دي، د افغانستاله زړه کابل څخه تر مزارشريف پوري لاره اوس جوره
شوې ده، چې سبا يې د پرانیستې او کتلولپاره زه مزارشريف ته ٿم، د دې سرک
په جورې دو سره د میاشتو لاره په ورڅو کې وهل کېږي، دویمه لاره له کابل څخه تر
پېښور پوري تر جورې دو لاندې ده، دا نوي لاره له هغې پخوانۍ لارې څخه په کومه
چې تاسې راغلي یاست بنه او لنډه به وي، او وېي ویل چې یو جاپانۍ انجنیئر اوس

اوسته راغلی و، خو خلکو زیات وېرولى و، هغه په موږ یوازې ځان د ټول هیواد
څخه لیدنه وکړه، د ستنيدو پر مهال یې د هیواد د امنیت ډپره ستاینه او مننه
وکړه.

داکټر اقبال هم د سرکونو په جورولو ڈپر تینګار وکړ، او ويبي وييل چې په راتلونکي کې د سوداګریز تک راتګ سلسلې لپاره منځنۍ اسیا او افغانستان مرکزیت باواری دی، بیا د ریل ګاډي خبره وشه، او وييل شول چې افغانستان کې تر هغه وخته د ریل ګاډي جورول مناسب نه دي، تر خو چې هيواو پوره څواکمن شوی نه وي.

په خبرو خبرو کې دوه بجې شوي، موب یو ظای د خوراک لپاره لندې خونې ته ولارو، له صدراعظم سره مو یو ظای ډودۍ و خوره، د خوراک پر مهال د حکومت پر مالياتو خبرې وشوي، همدا مهال د حیدرآباد ریاست عالیه د مالياتو یادونه وشوه، او وویل شول چې په اوسنې اقتصادي تباھي کې بیا هم د هغه ریاست مالياتو ته زیان نه دی رسپدلي.

له ډوډی وروسته سردار هاشم خان ولار، هاشم خان اوس په افغانستان کې عملاء تر ټولو لوړ عملی سیاسی څواک دی، په لیدنه کې زیات بالاخلاقه دی، خو څيلو ماتحتانو څخه د کاراخستلو، او څيلو پربکړو کې پوره څواکمن دی، له همدي کبله په رعيت او دولتي کار کوونکو د هغه رعب ناست دی، او داسي ويل کيداишی چې د انگلستان يا فرانس په توګه د صدر اعظمانو په څېر د سلطنت اصل انتظامي څواک کليګانې د همده په مضبوطو موټو کې دي

حئيني خاص حالت او کاغذونه

د بهرنیو چارو وزیر سردار فیض محمد خان، او د ټولګتو چارو وزیر الله نواز خان به ډېر زموږ خواته راتلله، د افغانستان په حالاتو به مو بحث کاوه، د بچه سقاو د ماتې، او مرحوم نادرخان د بريا تاريخ د الله نواز په سينه کې ساتلي دي، او دا هغه پېښې دي، چې د دي هنگامي په تاريخونو کې نه دي ثبت شوي، د دي پېښو په اره سيد راس معسود زياته ليوالتيا درلوده، له هغوي دواړو به یې پونتننه کوله، او پروفيسر هادي به دا پېښې وخت په وخت لېکلې، شايد چې حئيني وخت دا پېښې نشر کري.

دي دواړو وزیرانو موبه ته د امان الله خان او جنرال غلام نبی خان مرحوم اړوند د حئينو مهمو پابو کاپيانې وښودلې، ما یوازي یو ليک ولید، چې د شاه امان الله خان له خوا غلام نبی خان ته ليکل شوي و، داليک یې په دي تورو چې (عزيزیم غلام نبی خان) پیل کړي و، مضمون یې خه په دي ډول و "زه حئيني اعلانات در استوم، هغه خپاره کړه، د خومره نورو اړتیا چې وي زه یې در استوم، ما د روسيې له سفير سره د ليدنې غوبنتنه کړي، د ليدنې له پایلې به مو وروسته خبر کرم". نور انځورونه هم و، چې ما ونه شول کتلای، درې بجې مې د اعليحضرت شاه نادرخان سره د ليدنې وخت تاکل شوي و، زه پاڅېدم، زما نورو ملګرو له نادرخان سره مخکې کتلي و، زه یوازي وم.

له شهيد شاه نادرخان سره کته

سرورخان ګویا زه دلکشاہ مانۍ ته بوتلم، دا مانۍ له یوې مودې راهیسي د افغانستان د شاهانو استوګنځای دي، دا سيمه د کابل تر ټولو بنه سيمه ده، لورې ودانۍ لري، په موجوده طرز جورې شوي، بنه دوکانونه، پراخه سرکونه، او پاک ځای دي، همدلته وزارتونه، او نور حکومتي دفترونه دي، په دلکشاہ کې لوړۍ

يو پراخه باغ دى، بيا يې په خنډو کې د اړتیا لپاره نوري ودانۍ دی، له دې خڅه تېر شوو، او د دلکشاہ اصل مانۍ ته ورسېدو، په دروازه يې پهري لګېدلې دی، له موټر خڅه په بنکته کېدو سره باید هر حوک له یو دالان خڅه تېر شي، دا دالان ډېر پراخه او لوړ دی، په دروازه يې پورته لاله الله محمد رسول الله په بنکلي خط، روښانه او په تور رنګ ليکل شوي دي، هلتنه نتوتونکي خودا نه شي ليډلاني، هکه چې د نتوتلو پر مهال يې هغې ته شا وي، خود ستنيدو پر مهال باید لوړۍ همدا کلمه ووینې، دې خای کې د دې کلمې لوستل روح تازه گوي، ما هم دا کلمه د ستنيدو پر مهال ولوسته.

له دالان خڅه له تېرېدو وروسته پراخه زينه ده، له زينې نه وروسته بيا درې خواوو ته دالان دی، او بیلا بیلې کوتې ليدل کېږي، چې ډېري يې بندې وي، توله ودانۍ پراخه، لوړه، شانداره او روښانه ده، تکلف او ظاهري بنکلا خڅه خالي ده، له دې ټولې سادګې سره ما په دې ودانۍ کې جلال ولید، له احمد شاه درانې خڅه نیولې د امير عبدالرحمن خان تر وخت تاريخ مې مخې ته ودرید، سره له دې چې دا ودانۍ پخوانۍ نه ده، وروسته جوړه شوي، خو اوس د هغوي د تخت نظاره دلته ليدل کېږي.

په هر حال، په زينه پورته شوو، تشریفات موجود و، هغوي بنې راغلاست وواي، بيا له دالان خڅه پورته ولارو، او یوې خونې ته ورسېدو، خونه کې د یو ګرد میز شا او خوا خو چوکې اينې وي، زه کېناستم، له خونې سره نښتې بله خونه لېدل کېده، دروازه يې بندې وه، خو خو دقیقې وروسته دا دروازه پرانیستل شوه، او ماته يې د نته تګ وویل، کوتې ته په نتوتلو مې ولیدل چې کړکې يې یو پراخه منظر ته پرانیستي دي، او پاچا همدلتله له کړکيو بهر ګوري، زما له نتوتلو سره سم يې زما لور ته مخ کړ، په ډنګر بدن يې دریشي، په سربې افغانۍ خولۍ، په شونډو يې نړۍ مسکا خپره وه، له ليدو سره سم يې السلام عليکم وفرمايل، او په بنې خلق يې

راسره په لاس ستري مشې وکړه، دلته یو مستطيل ميز اپښو دل شوي و، خپله کېناست، او ماته یې په یوه چوکې د کېناستو وویل.

لومړۍ یې په سفر کې زما د ځنډ علت و پوښت، ما ورته وویل لومړۍ دا چې زما د ژوند تاریخ دومره پاک نه دي، چې زه د هند له حدودو خخه دومره ژر ووҳم، دویم دا چې زه په یو کوچني ځای (اعظم ګړه) کې ژوند کوم، د ولايتونو له بناري سيمو لري والی هم په پاسپورت کې د تاخیر لامل و ګرځید، په خبرو خبرو کې دا بالکل محسوس نه شوه، چې زه اوس د داسي چا سره خبرې کوم، چې په یو لس ميليونه نفوس حکومت کوي، بلکې په بشپړ ډول د مساوات او بنه خلق تصور مې په مخ کې و، خونه کې له موږ دواړو پرته بل خوک نه و، له همدي کبله دواړو خواوو خپلې خبرې په خرګند ډول کولي، نیم ساعت ليده وشوه، او یوازي په درې موضوعاتو خبرې وشوي.

ما تر ټولو مخکې وویل کله چې له پېښور خخه راتلم نو ځینې خلک خبر شول چې د شاه معظم په بلنه کابل ته Ҳم، په ما خلک راتیول شول، په هغوي کې یو افریدي پښتون ھم و، هغه په پښتو کې ماته یو څه وویل چې زه پري پوه نه شوم، زما ملګرو راته ترجمه کړل، نو معلومه شوه چې هغه یولند او مخلصانه پیغام دی، چې زما په واسطه یې تاسي ته رسول غوبنتل، دا پیغام د سرحدونو د افغانی سیاست له طریقې اړوند و، او د اسلامي فرض سره سم ما هغه پیغام په بنه وجه ورسولو، اعلحضرت په پوره توجه واورید، په همدي اړوند یې خپل نظر په لند او خرګند ډول روښانه کړ.

ما په خپلو خبرو کې د سرحد^{۲۵} ازادي سیمې د افغانستان د چارديوالۍ په توګه بللي وي، هغه وویل "څوک چې د دې چارديوالۍ په داخل کې اوسيېږي، هغه بايد د دې چارديوالۍ یوه خښته هم له خپله ئایه بې ئایه نه کړي.
د خبرو دویمه او اوږده موضوع د تعلیم وه، ما خپلې مفصلې خبرې وکړي، ومهې ویل چې د افغانستان لپاره کوم ډول تعلیم برابر دی، همدا راز د افغانستان د عربی او مذهبی تعلیم د اصولو او طریقې لارو چارو په اړه مو هم بحث وکړ، او ورته مې روښانه کړه، چې په اوسنی عربی تعلیم کې کومې کمۍ دي، او خه ډول اصلاح کېدای شي، همدا راز ومهې ویل تر هغه وخته چې د دې عربی او مذهبی تعلیم نصاب جاري نه شي، د اوسنی نصاب سره به په علماءو کې سیاسی او اجتماعی اصلاحاتو لور ته میلان، او په ټولانو افغانانو کې به د مذهب مینې او پاپندی احساس نه شي پېدا.

اعلیحضرت تر ډپره وخته زما خبرې په توجه سره اور بدې، او د هغې ستاینه يې کوله، دا يې یوه اړتیا ويلله، او پونښته يې وکړه، چې ایا په هندوستان کې په دې ډول کوم تعلیمي مرکز جوړ شو؟

ما د دارالعلوم ندوة العلماء لکھنو نوم واخیست، د دې دارالعلوم ځینې حالات مې ورته بیان کړل، پوهېدم چې هغه په دې بحث خوشاله شو.

هغه د هندوستان د مسلمانانو عام حالت او په ځانګړې ډول د سیاسی حالاتو په اړه پونښته وکړه، ما په پوره افسوس سره په مسلمانانو کې شته اختلافاتو تفصیل وړاندې کړ، هغه د هندوانو او مسلمانانو د اړیکو پونښته وکړه، ما ورسه خپل معلومات شريک کړل، مرحوم اعلیحضرت خپله هم د هندوستان له حالاتو بنه خبر

^{۲۵}- سرحد د هغه مهال د ډیورند کربني بلې غارې د هندوستان ایالت و چې اوس د خیږیښتون خوا په نوم یاد پړي.

و، له هغه ئاييه اخبارونه او خاصې خاصې رسالې شاهي دار التحرير ته راخي، هغه يې لولي، ما په يوه برخه کې د معارف حواله ورکره، او هغه راته وویل چې زه هغه تل لولم.

په اخره کې يې وویل، چې هندوستان ته په تلو سره زما ورونيه دا پیغام ورسوه، چې اوس مور او هغوي تر تولوزيات اتفاق او اتحاد ته اړتیا لو، او د دي پر خای چې یو پر بل اعتراض وکړو، غوره دا ده چې د یو بل د حالت په سمولو کې یو له بل سره مرسته وکړو.

بيا يې وویل زما هڅه ده چې افغانستان کې دين او دنيا راټول کرم، او د یو داسي اسلامي هيواد بېلګه وړاندې کرم، چې پکې د پخوانۍ اسلامي، او نوي تمدن بنېګنې راتولي وي، بيا يې وویل زه د دين او ملت خادم یم، افغانستان یوازي د افغانانو نه، بلکې د مسلمانانو هيواد بولم، او غواړم چې زموږ مسلمان ورونيه دا خپل هيواد وګني، زياته يې کره، زما ورونيه ووايې چې دنيا کې د یو نوي انقلاب مواد چمتو کېږي، او د دي اړتیا ده چې مسلمانان خپل تعدادي، اقتصادي، او تعلیمي چموالی ورته له مخکې خخه ولري.

له دي کبله چې مرحوم اعليحضرت په "ديره دون"^{۲۲} کې زده کړي کړي وي، له همدي کبله يې ډېره نښه اردو ويله، که خه هم مور د خبرو پیل په فارسي وکړ، خو ډېر ژراردو ته واوبنتو، چې تراخره په اردو خېږي روانې وي.

د تګ پر مهال بيا ودرید، په لاس يې خدای پاماني وکړه، مرحوم ډېر د بنو اخلاقو، منکسر مزاج، مینه ناك، او نرم زړي انسان دي، د مولانا محمد علي مرحوم په څېر د هغه سترګې تل د اوښکو لپاره چمتو وي.

^{۲۲}-ديره دون د هندوستان د اترکنډه ایالت مرکزی بشاردي.

د جنگ د وزیر شاه محمود خان ئای کې د چاى بلنه

نن د مازديگر په خلور بجي د جنگ د وزير سردار شاه محمود خان ئاي ته د چاى
پياره بلل شوي وو، له دلكشاھ ماني خخنه بیغ د هغه ئاي ته روان شوو، سرور خان
گويا راسره ملګري و، د شاه محمود ئاي ئامدلتله تزدي و، له دلكشاھ خخنه د
وزارتونو له سرک تبر شوو، او د شاه محمود خان ئاي ته ورسيدو، د افغانستان د
ودانيو جورښت عجبيه دی، چې له بهر خخنه کوچني او ساده دروازه وي، خو په
نتولو سره يې عظمت معلوميري، له موئير بښکته شور، له نتولو سره سم د لوبو وي
ميدان و، د يوې دروازي له لاري په يوه زينه پورته شوو، يوه کوچني خونه وه، لته
مو خپل کوت او چپنونه وویستل، بيا يو لوی تالار و، چې د ميزونو په شا او خوا
يې چوکي اينسي وي، تالار منظم و، داسي معلومېده چې موب د اروپا په کومه
برخه کې ناست يو، په يو ميز د المان د تازه ايجاد شوي لوبي "نرد" تخته اينسودل
شوي وه، دويمې خوا ته د بې سيم اوازونو صندوق و، درېيم لور ته په کوتې کې
جاينمازونه هم اينسودل شوي وو، پورته له ختلو سره هغه وزير په خپل خاورين
ررنګه پوځي لباس کې زموږ بنه راغلاست ووايه، ما ترا اوسي د مازديگر لمونځ نه
و کړي، وزير په خپلي مهريانۍ سره په خپله زه خپلي غسلخانې ته بوتلم، هلتله هر
څه چمتو و، د اوږدو پاڼې او د لاس مخ مينځلوا لوښي، نور توکي او وسایل لاس
پاک او اړتیا وړ سامان موجود و، له هغه ئايده د هغه لباس خونې ته ولارو، له هغه
ئايده بلي خاصې کوتې ته او هلتله مې لمونځ اداء کړ، لنډه دا چې په دې لپې کې
مي د وزير د خاصو خونو لیدنه وکړه، هغه هم ډېري منظمې وي، د لوڅو
انځورو نو هغه لعنت چې زموږ د اميرانو په دولت سرايونو کې وي، دا ئاي ورڅه
پاک و.

اوسم تول ميلمانه را رسپدلي وو، وزير تول يوي بلې خونې ته بوتلو، هلته په يو او بد ميز ميوې او ګلان اينسودل شوي وو، بيلا بيل ډول انگور و، د اروپا د ذوق ميتماي (خواړه/شیریني)، کيک او ګلچې وي، زه فکر کوم دا کابل کې پاخه شوي وو، بيا يو د بنه لباس نبواخلاقو خادم د چای لوښي راول، چای مو وختنل په ميلمنو کې صدر اعظم هاشم خان، او نور وزيران او مشران هم موجود وو.

له چای وروسته د خبرو لږي پيل شوه، له ما سره په ميز سردار هاشم خان، مير عطاء محمد رئيس اعيان، مولانا فضل احمد د عدلېي وزارت مرستيال (چې اوسم د عدلېي وزير شوي دي) ناست و، په همدي وخت کې ما په کابل کې د عربي تعلیم د اصلاحاتو نقشه په پوره تفصیل سره د هغوي په مخ کې کېنسوده، او ومهې ويـل چې افغانستان په اوسمۍ درسگاه کې له اصلاحاتو پرته تر قیامته نه شي بریالی کېداي.

صدر اعظم په ډېري توجه سره دا هر خه واورېدل اوبيا يې وويـل چې ایا تاسي له مور سره په دې برخه کې مرسته کولائي شئ، ما وويـل چې په دې لاره کې خپله توله وړتیا او خواک مصروفلاي شم، نورو دوه کسانو هم تینګكار وکړ، اوسم د مابنام وخت تزدي و، ځينې خلک ولړل، ځينې بلې خونې ته د لمانځه د اداء کولو لپاره ولارل، او دا هم باید ووایم چې ځينې خلک په خپلو ځایونو ناست وو.

له لمانځه وروسته شاه محمود خان د لاسلكي صندوق پرانیست، نو د ماسکو د کومې روسي سندري اواز ورڅه راغي، بيا د ایران کومه سنه واورېدل شوه، اوـز يې صاف نه و، له همدي کبله يې تمـاشه بـنـده کـړـه، د تـگـ پـرـ مـهـاـلـ سـرـدارـ اـحـمـدـ شـاهـ چـېـ دـ درـبارـ وزـيرـ وـ، اوـ دـ مـرـحـومـ شـاهـ دـ تـرـهـ زـوـيـ وـ، اوـ خـېـښـ يـېـ هـمـ وـ، يـعنـيـ دـ اوـسـنـيـ پـاـچـاـ ظـاهـرـ شـاهـ خـسـرـ وـ، بلـنـهـ رـاـکـړـهـ چـېـ سـبـاـ مـاـبـنـامـ پـغـمانـ تـهـ وـرـشـوـ، چـېـ مـوـږـ تـولـوـ قـبـولـهـ کـړـهـ.

د ادبی تولنې مابنامنى ويا پمنه بلنه

له سردار شاه محمود خان سره د خبرو لري دومره وغزپده، چې د مابنام اوه بجي شوي، او اوه نيمې بجي د کابل ادبی تولنې چې دلته ورته شاهي اکاپامي ويلى شو، نويو راغلو هندی ميلمنو په اعزاز کې د شې ميلمستيا بلنه کړي وه، په همدي اساس له دې ځایه نېغ په نېغه کابل هوتيل ته روان کړاي شوو، چرته چې دا ميلمستيا چمتو شوي وه، د کابل هوتيل ودانۍ، لوړه او پخه ده، د بري پراخه کوتې او تالارونه لري، لوړۍ په يوه اړخیزه خونه کې کېنول شوو، دې خونه کې هره خوا د ميلمنو لپاره چوکۍ اچول شوي وي، ډيرى ميلمانه چې اکثره يې د دې ادبی تولنې غړي و، له پخوا راغلي، او ځينې نور بیا وروسته راغلل.

دا تولنې د حکومت له ادارو خخه ده، د هیواد ډيرى علماء، ليکوالان او باسواهه خوانان يې غړي دي، شهزاده احمد علي خان درانى د دې تولنې سکرتر دي، چې د لاهور اسلامي کالج خخه يې زده کړي کړي، د شاهي سکرتریت په دار التحریر کې کار کوي، د دې تولنې غړيتوب يو شاهي اعزاز دي، غړي ته د سلطنت له خوا معاش ورکول کېږي، تر خو په پوره خپلواکۍ، او لیوالتیا سره د علم او فن شعر او وینا خدمت وکړاي شي، تر دې چې کله کوم دولتي کارمند ته د دې تولنې غړيتوب ورکول کېږي، له خپل اصلې معاش خخه زيات د دې تولنې د غړيتوب معاش هم ورکول کېږي. خوانان، زاره، پخوانۍ علماء او اوسيني تعليم يافته خوانان، بې ډيرې او د اوږدي ډېرې لرونکي کسان، شاعران او ليکوالان، د عربي ژبني پوهان، د انگريزي، فرانسوی، او الماني ژبو ژبارن د دې تولنې غړيتوب لري، هر کال د دې تولنې له خوا د کابل په نوم يوه رساله په خورا شور او زور سره خپرېږي.

د ميلمنو له پوره کېدو وروسته د ټولنې مشر د بنه راغلاست وينا په فارسي ژبه کې و کړه.

د کابل ادبی ټولنې د بناغلي رئيس د بنه راغلاست وينا^{۲۷} بناغلو فاضلينو! اجازه راکړئ چې د افغانستان د ادييانو او قلموالو دا ادبی ناسته د خپل خلوص او مينې په خرګندونو سره ستاسي بناغلو مخ ته وړاندې کړم، او ستاسي راتګ ته د منې خرګندونه او په ورین تندی تاسي ته بنه راغلاست ووايم.

هندوستان چې د تل لپاره د نومياليو فاضلانو او لويو ادييانو زانګو ده، چا چې په خپله غېړه کې سترو سترو خلکو او پېژندل شوبيو ويناؤالو لکه بيدل صالح، اصفهاني، کليم، سليم، طالب، ا ملي، فيضي فياضي، او په وروستيو کې شبلي نعماني، او نن ورڅ لوړ فکر ثختنان لکه مشهور ټولنیز فلسفې شاعر اقبال، او جليل القدر د بېلکې په ډول سر راس مسعود، علامه سید سليمان ندوي، او مشهور پروفيسر هادي حسن یې زېړولي، یقیناً چې دا پاکه خاوره د اسياد علم او فضل زانګو ده، او موږ ورته د درناوې په سترګه گورو.

د هندوستان د افق روښانه ستورو د تل لپاره د نړۍ پر فضا روښاني شيندلې، د اسيا او ختيغ خلکو د عزت او سرلوري، لپاره یې ډېر ستر او ارزښتمن خدمتونه او کوښښونه کړي دي.

په همدي اساس که موږ داسي لوی او بې بېلکې فضلاء په خپل هيوا د کې وينو، نو دا روښانه خبره ده چې موږ خوبن او خوشاله یو، او د اسيا په لوړ صلاحیت او وړتیا ويړو.

۲۷- همدا وينا بیا د دیسمبر کال ۱۹۳۳ د کابل په رساله کې په فارسي ژبه خپور شوی دی، دلته مو د یادي رسالې خخه ترجمه کړي دی (ليکوال)

تاریخي او لرغونې اسیا چې یو وخت د علم او تربیت زانګو، د فضل او ادب سرچینه وه، د کومې لرغونو زبرمو چې د اوستي نړۍ ډیری پرمختللي هیوادونه شتمن کړي دي، ممکنه وه چې دا هر خه د اسیا د اوستي وروسته پاتې والي له کبله له زړونو هېر شي، خو موب وینو هغه قوم چې د دی خاورې د نوم، تاریخ او وياپونو په ژوندي او روښانه ساتلو کې بې پایه هڅې کوي، د هندوستان ریښتینې او نومیالي زامن دي.

د علي ګړه د لور شان او شوکت دارالعلوم (پوهنتون) چې د اسیا د خلکو ډپر غوره علمي مرکز شمېرل کېږي، د هندوستان د یوسپیڅلې زوی سر سید اعظم د همت، څوانمردي، او ختیغ دوستي یادګار دي، د اقبال ارزښتمن اثار او تاليفات چې هر یو بې د اسیا د خلکو په جسمونو کې د اخلاقو، کوبنښ، کار، ټولني، ختیغ دوستي جذباتو، او اسلام پرستي احساساتو روح پو کړي دي، دا ټول د هند د خلکو د همت او خواريو بېلګې دي.

هغه وخت چې د افغانستان علم دوسته او ادب پاله پاچایانو یعنی غزنوي او غوري له دي غره ایزو سیمو خخه د سفر بار وتاره، علوم او ادبیات یې زموږ په هیواد کې یتیم پرېښودل، نو هغه وخت یوازې د هندوستان چمتو قوم و، چې زموږ د هیواد د شاعرانو او فاضلانو ارزښتمن اثار او قیمتی ملغوري یې تر او سه خوندي ساتلي دي، نن موب وینو چې د بلخ او غزنې د شاعرانو او فاضلانو، د افغانستان د نومیاليو ارزښت پېژندونکي او د اسیا او اسلام د نوم او اثارو تازه کوونکي همدا د هندوستان لوی او حق پېژندونکي خلک دي.

او س چې د الله په فضل او مرحمت سره زموږ افغانستان له سختو خونېيو او وېروونکو توپانونو خخه ژغورل شوي، او د افغانستان چاري د دی خاورې یو ادب پال زوي یعنی اعليحضرت محمد نادرشاه غازي د افغانستان لرغونې تاریخ راژوندي کوونکي پوه بادشاہ لاسونو ته ورغلې دي، دا ستر سلطان د خپلو هڅو په

سيوري کې د علم او ادب او تاريخ تجدید غواړي، موره وينو چې ډپره همدردي او پالنه د هند د فاضلانو له خوا کېږي، دا معنی چې د هندوستان شريف قوم او شريف احساس، او د اسلام درک، او د اسيا اړوند ټولو ګټورو موخو تر ټولو د زيات اهميت دوي ته معلوم دي.

هندوستان، ایران او افغانستان چې د فارسي ادبیاتو هیوادونه او لویو شاعرانو، او لوړ خیال درلودونکي هیوادونه دي، یو د بل مشرانو او شاعرانو ته د مینې په نظر ګوري، او په همدي د نړۍ په وړاندې په مسلسل ډول وياري.

په پای کې وايم چې: اى بناغلو فاضلانو! یوازې هندوستان نه، بلکې ټوله اسيا ستاسي معنوی هیواد دي، او ستاسي لورې هيلى او ارادې (چې تاسي یې لري) او ستاسي اصلي موخه د ختيغ خاوره ده، د ټولي اسيا خلک په ځانګړې ډول زموږ افغانستان ستاسي د لوره هيلو یعنی د ختيغ د عظمت په لاره کې د الله تعالى خخه د توفيق غوبنتنه کوي، په ضمن کې وايم اگر چې د افغانستان غرونه د اروپا د تکلفاتو خخه خالي دي، او دي خاورې تر اوسمه له تکلف ډکې مادي خوبني موقع نه ده تر لاسه کړي، شونې ده چې د نورې نړۍ د هیوادونو لپدونکي د دي هېواد سفر او سياحت خوبن نه کړي، لكن زموږ باور دي چې د علم خښتنان بنه پوهېږي، چې دا د سلطان محمود غزنوي خاوره ده، د غوريانو او ابداليانو لرغونې سيمه، د بلخي ابن سينا، غزنوي سنايي، عنصرۍ، مسجدي، دقېقي، فاريابي، او په پاي کې د سيد جمال الدين افغاني د زېړپدو ځای دي، یقیناً ټول پوهېږي چې افغانستان هیواد د دوى ټولو د پناه ځای دي، چې عموماً ټول خلک يې د اسلاميت او اسياييت مخلص دوستان دي، او د یو شريف پاچا اعلحضرت محمد نادرشاه غازي پايتخت دی، چې د اسلام او اسيا د عزت او لوړوالې یوازينې غوبنتونکي دي.

په پای کې عرض دا دی چې دا ناسته چې ستاسې په اعزاز کې جوړه شوي، یوازې یوه بېلګه ده، د افغانستان قوم او حکومت ادييان او فاضلانو د احساساتو بنکارندوي ده، او موره هيله لرو چې تاسي بناغلي په خپل گران هيواه کې د دي ډالۍ استازې شئ، چې ورڅخه زموږ موخه خالصه مينه، او اخلاص دی، زموږ گرانو هندوستانی ورونيو ته په عام ډول زموږ سلام او دوستانه احترامات ورسوئ، له هغوي سره زموږ د دي معنوي او قلبي اړيکې یادونه وکړئ، چې له کلونو راهيسې زموږ په زړه کې د هندوستان د محترم قوم لپاره شته.

په پای کې دا چې تاسي د دي ادبی ټولنې بلنه ومنله او موره مو عزت راوبنسلو، منندوي او مشکور یو، تاسي او د هندوستان لوی قوم نېکمرغې او برياله خداي څخه غواړو، په اخر کې وايم چې مشرقي باد عالم شرق، مسعود باد عالم اسلام له دي وروسته د افغانستان مشهور شاعر جناب قاري عبدالله خان صاحب د بنې راغلاست شعر د (خير مقدم) په عنوان ولوست.^{۲۸}

له دي نظم وروسته د ميلمنو له خوا پروفيسر هادي حسن په ايراني فارسي زبه یو ګټور تقرير وکړ، چې افغان څوانان یې د شعر او خبرو پر ځای مغربي علومو او فنونو تر لاسه کولو ته وهحول، او له هغه وروسته سيد راس مسعود لاندې تقرير وکړ.

دنواب مسعود جنګ داکټر سيد راس مسعود څوابي وينا:

بناغلو مشرانو او مهربانه کوربنيا زه په ډېر خلوص او خوبني سره مننه کوم، زه د دې پاملرنې فرض نه شم اداء کولاي چې تاسود دی خاکسار په حق کې وکړه، زه غواړم چې د هند د مسلمانانو د زړه جذبات او احساسات تاسي ته ورسوم، زموږ

۲۸- دا نظم چې په دري زبه کې دی، څینې برخې یې شايد سمې نه وي لېکل شوي، له همدي امله په څياره کې ځای ورنه کړای شو.

په منځ کې د هند د علماء استازی عالم سید سلیمان ندوی دی، او زما ډپر
قدمن دوست علامه اقبال د هغې ډلي استازی دی، چا چې قدیم او جدید عناصر
سره یو ځای کړي، اور وح پالونکی معجون یې ځینې چمتو کړي دی.

زه نه د علماء له ډلي یم، او نه د شاعرانو له ټولی، بلکې ما د خپلې زده کړي
زياته برخه په اروپا یې هیوادونو کې بشپړه کړي، خو زما زړه د دی دواړو ډلو د
عظمت او احترام څخه سرشاره او ډک دی، زه تاسې ته باور درکوم چې ستاسي
سره د هند مسلمانان غیر معمولي مينه او اړیکه لري، او موب د زړه له کومي هيله
لرو چې ګران افغانستان په بشپړ ډول د امنيت، پرمختګ او سوکالي، په حالت کې
ووينو او دا چې افغانستان د جغرافيوي نقطه نظره د اسيا او اروپا په منځ کې
موقعیت لري، له همدي کبله زموږ هيله ده چې افغانستان د اسلامي تهذیب او
اخلاقو د غوره بېلکې ترڅنګ د اروپا د ټولو ګټورو عناصر او بنکلاوو څخه ډک
شي.

سره له دې چې زه ستاسي بناغلو حضراتو د مهرباني، په زيات ممنون یم، خو په
دي وخت کې چې زما په زړه د کوم چا غیر معمولي نیکبختي ده، هغه ستاسي
پاچا دی، په ما د هغه داسي اغيز غورځدلۍ، چې زه یې بيانولي نه شم، زه به هغه
وخت کله هم هېرنه کرم چې له نېکه مرغه زه د اعلحضرت خدمت ته ورسیدم، زه
باور لرم کوم سلطنت چې ستاسي په خبر ولس پال پاچا لري، یقیناً چې هغه
سلطنت به د پرمختګ لوړو پوريو ته رسپري، اوس دا ستاسي فرض دی چې په له
هري ممکني لاري د هغه خدمت او اطاعت لپاره چمتو واست، او په دې برخه کې
باور ورکړئ که چېږي زما په خبر د کم تعليم درلودنکي په دې برخه کې ستاسي
کوم خدمت کولائي شي، نو د دې خدمتونو د تر سره کولو لپاره به زه هر وخت
حاضر یم.

خو د یوی خبرې له کولو پرته زه مخکې نه شم تللاي، د افغانستان د سلطنت
خوانانو ته پکار دي، چې هر وخت د سپین بېرو عزت او درناوي وکړي، داسې نه
شي چې د نظر د اختلاف له کبله د هغوي په وحدت کې درز پیدا شي، تاریخ شاهد
دي چې د مسلمانانو د ټولو زیانونو علت د خپلمنځي نفاق او اختلاف له کبله
رامنځ ته شوی، نو ټکه له ماضي خخه په عبرت اخستلو سره د اتحاد او اتفاق له
لاري خپلوقومي موخو مرکز جوړ کړئ.

په پای کې بیا ستاسي له خلوص ډکو پیروزیونو شکر ادا کوم، او زه به کله هم
ستاسي محلصانه مهرباني هېږي نه کرم.
د سید راس مسعود له تقریر وروسته د یادولو وړ کوم تقریر ونه شو، خو د
حاضرینو د ټینګار له کبله له ما هم د ادبی ناستې په مناسبت د خه ویلو غوبښنه
وشوه.

د سید سليمان ندوی ټوابي وینا:
د دین او هیواد ورونو، د علم او فن ګرانوا پر خوبن یم چې ځان له تاسي سره په
دي ټولنه کې وینم، د اعلحضرت غازی له خوا د علم او ادب د خو خادمانو بلنه،
او بیاد دی هیواد له علماوو او فضلاووسره په ادبی ناسته کې یو خای کېدل، زما
په نزد د یوی ویارلي تاریخي پراوپیل دی.

ګرانو ورونو! افغانستان او هندوستان دوه بیل بیل حکومتونه نه، بلکې یو و،
ممکن دوه دوه نیم سوه کاله شوي وي چې د دی دواړو هیوادونو تر منځ تفرقه پیدا
شوه، د پخوانیو بوداېي حکمتونو په دورو کې دا دواړه هیوادونه یو خای و، لکه
چې ستاسي په هیواد کې په هر قدم کې د دی اتحاد ډبرین یادګارونه په ځمکو کې
او س هم شته، چې ستاسي په میوزیوم کې هم لیدل کېږي.

د اسلامي پیل له پیل راهیسي یوازي تاسي وي، چې نه یوازي ستاسي له لاري
مذهب، بلکې علم او فن هم د هندوستان تر زړه رسېدلې دی، د غزنې او غورې

سلطان او شاهان دلته او سپدل، خود هغوي د حکومت دايره تر هندوستان پوري غزبدي و، همدا شان د بابر کورني په هندوستان کي ميشت و، خود حکومت دايره يې تر افغانستان پوري و، او دا دواړه حکومتونه د یو شاهينشاهي لپاره داسي وو، لکه د یو بدن دوه لاسونه.

اوسله دوه نيم سوه کلونو وروسته، دا لمړۍ فرصت دی، چې دا دواړه لاسونه د سياسي اتحاد لپاره نه، خود علمي او ادبی، او یو بل سره د مينې او ارامې لپاره په مخلصانه ډول یو بل ته او بدېو.

افغان ورونيا! ستاسي مشرانو په هندوستان کي یوازي جسماني او مادي حکمراني نه ده کړي، بلکې معنوی او ذهنی حکومت يې هم جوړ کړي دي. فارسي ژبه د پې وخت لپاره د هندوستان ادبی او علمي ژبه و، او اوسله هم دا ژبه تر موب یوازي ستاسي په واسطه را رسپدلي ده، ستاسي له علما و خخه ميرزاده هيريوي چې ستاسي د هرات اوسيدونکي و، له درې سوه کلونو راهيسې د هغه رسالي او تصنيفات د هندوستان په عربي مدرسو کي د فلسفې په برخه کي لور معيار دي. د فارسي ژبي مشهور او ستر شاعران چې دي هيواډ کي زېپدلي دي، په همدي ډول د زېپدو د څای په نسبت د افغانستان کوم بناري ته منسوب دي، خود اوسيډو یا دفن له لحظه د هندوستان کوم بناري ته منسوبېږي.

خومره شاعران شته چې د غزنې، بلخ، بدخشان يا ستاسي له کومو نورو بنارونو او سيمې خخه و، او په لاهوري، او دهلووي مشهور شوي دي، چا چې د عوفي د باب الباب مطالعه کړي وي، هغوي پوهيري، چې دا شاعران د یووالې په یوه ليکه کي سره داسي منسلک و، چې تاریخ هم دا پريکړه په سختي سره کولاني شي، چې هغوي لاهوريان که غزنويان وو.

دا دوه حکومتونه یو له بل سره داسي تړلي وو، که چېږي یو فاضل دلته پيدا شوی و، نو د ژوند څه برخه به يې هلتنه تېروله، او که هلتنه زېپدلو، نو دلته به يې یو خه

ژوند کاوه، د بېلگى په دول مسعود سعد سليمان، چې د شاعرانو له دوييمي طبقي خخه دي، هغه ته هندي يا افغانستانی وييل او سره جلاکول يې ډېرسټونزمن دي. ما د جلال اباد او کابل باغونه وليدل، د غره ايزو چينو، نهرونو، ابشارونو نظاره مې وکړه، چې د دې خاورې په هره برخه کې شته، نو په دې باوري شوم، چې د بابر کورني، چې په کشمیر او هندوستان کې په ډېره کچه کوم باغونه جوړ کړي دي، يا یې ئای پر ئای مصنوعي چينې ايسټلي دي، هغه ټول د افغانستان د قدرتني منظرو نقل و.

په جلال اباد کې د امير شهيد باغونه، کابل کې د بابر باغ، پغمان کې باغونه همدا راز د افغانستان نور باغونه د لاهور د شلامار سره خومره قدرتني ورته والي لري.

د تيمور په کورني کې د فطري منظرو دا وطني ذوق داسي و، چې هغه په هندوستان کې عملاً خرگند کړ، آن تر دې چې په عامو او خاصو دفترونو کې هم د ګنګا او جمنا د ګلکاري په واسطه را خرگند شول.

د علم او فن ورونيوا هر خه چې اول شوي دي، او سنه کېږي؟ د سياسي اختلاف او جلا والي يادونه پرېږدي، دا د نړۍ، د بدلون برخليک دي، کله یو شان او کله بل شان، سياسي حالت هر وخت د بدليدو په حال کې وي، سياسي اړيکې جوړېږي، او ماتيرې، خو علمي او ادبې اړيکې تلباتې وي.

موده وشهو چې د سلطان محمود غزنوي توره ماته شوي، پېړي، وشوي چې د هغو سياسي فتوحاتو پاني خوري وري شوي دي؛ خود حکيم سنايي غزنوي قلم او سنه هم شته، د هغه د ادبې فتوحاتو د پانو شيرازه تراوسه نه ده شبندلې.

راخئ، د سلطان محمود غزنوي، شهاب الدین غوري، او د بابر دکورني نه، بلکې د سنايي غزنوي، مسعود سعد سليمان لاهوري، خسرو دهلوبي، حسن

دھلوي، فيضي اکبرابادي، او بيدل عظيم ابادي په نوم يو بل ته د مينې لاسونه وغزوو.

افغانستان د تل لپاره د خپل جسماني زور او مادي توان په اره له نړۍ خخه ستاینه تر لاسه کړي ده، او س د دي وخت دی چې له نړۍ خخه د خپل د ماغي توان او ذهنې پهلوانې ستاینه تر لاسه کړي.

ستاسي ادبی تولنه د ستایني پر ده، چې په دي لاره کې یې ګام پورته کړي، او هره میاشت په ډېر بنېه ډول د خپل توان او زور خرگندونه کوي.

زه بي له وپري او تردد خخه ويلاي شم چې د کابل رساله، د هندوستان او اسيا له غوره علمي رسالو سره اوږد په اوږده سفر کوي، او له خوبني دي ډک پړاو کې د دي رسالې لاس زيات دی.

ګاونډيو ورونيو! ايا دا د حيراتتیا ځای نه دی چې موب د انګلستان، فرانسي، او المان د یو یو شاعر او اديب خخه خبر یو، د هغوي شهکارونه پېژنو، خود دي دوه ګاونډيو هیوادونو ادبیان او د قلم خاوندان په خپل منځ کې یو له بل خخه بې خبره او نا اشنا دي، حال دا چې د دي دواړو د پخوانيو مشرانو تر منځ نه یوازي هیوادنۍ اړیکې وي، بلکې شاید مذهبی، او نسلی اتحاد هم و.

مګر سرېپره پر دي د دوى تر منځ یو نه ماتیدونکي علمي او ادبی یووالی و، خومره د افسوس خبره ده چې له دوه پېړيو راهیسيې زموږ تر منځ دومره لريوالې راغلي، چې نه موب ستاسي له ادبیانو او شاعرانو خبر یو او نه تاسي زموږ.

موب باید د کابل ادبی رسالې منندوي و اوسو، چې د دي ځای د پوهه قلم خاوندانو، شاعرانو او ادبیانو سره یې زموږ پېژندګلو وکړه، او موب یو بل پېژندل.

علمي او فني ورونيو! سیاسيون په خپلو چالاکيو کې مصروف پرېږدي، او راخئ چې موب د علم او فن په نوم د مينې او دوستي تړون تازه کړو، د مفکرتیا او پېژندګلو

ژمنه لا پیاوړی کړو، موب په خپل خپل هیواد کې د اوسيدو سره د نوي ختیغ د جورولو لپاره اوږده په اوږده کار و کړو، که د زړونو اتحاد هر شان وي، بدگمانۍ او غلط فهمي لري کوي.

هندوستان د خپلو ځوانانو په مت په خپل تعمیر بوخت دي، او افغانستان هم، اوس نو اړینه ده چې په دي تعمیر کې د دواړو هیوادونو ځوانان د بل هېواد ځوانانو ته په بنې نیت او بنې باور لاس ورکړي، که خه هم د دي یووالې په لاره کې به ډېرې ستونزې مخې ته راشي، خود دي ستري موځې د تر لاسه کېدو لپاره موب ته پکار ده له ګنو ستونزو سره مقابله وکړو.

بهر يك ګل زحمت صد خار می باید کشید
و اخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين

تر ما وروسته ډاکټر اقبال په خپل فلسفې انداز کې لاندې تقرير وکړ، چې په دي ځای کې ډېراغېزمن و
ډاکټر سر شیخ محمد اقبال وينا

د سید سليمان ندوی، او ډاکټر سر راس مسعود له وینا وو وروسته، چې زموږ د جذباتو ډېرې بنې ترجماني یې وکړه، اوس داسي خه نه دي پاتې چې زه یې ووایم، خوزه فکر کوم چې د کابل ادبی ټولنې غږي به له ما هم دا هيله لري، چې په کوم بنې انداز دوی زموږ بنې راغلاست وکړ، د هغې په ځواب کې زه هم خه ووایم، زه د کابل ادبی ټولنې مننه کوم چې په خپلې مهربانې سره یې زما په اړه په نظم او نثر کې بنې خرگندونې، او د جذباتو بنکارندوېي وکړه.

زه هيله لرم چې یوازي او یوازي د کابل ادبی ټولنې د ځوانو غرييو د عملی ارڅ (فعاليت) او کارونو په اړه بحث وکړم، شک نه شته چې ټولنې د خپل کار او اهمیت او مسئولیتونو خخه بنې خبره ده، زما باور دی چې هنر، ادبیات، انځور ګری،

موسیقی، یا معماري هر څې وي، هر یو د ژوند مرستندوی او خدمتگار دی، په همدي اساس پکار ده چې زه هنر ته ایجاد ووايم، نه تفريح، شاعر د یو قوم د ژوند اساسات ابادولای یا بربادولای شي، او س چې حکومت هڅه کوي، په او سنی وخت کې افغانستان د تاریخ د نوی ژوند په ډګر کې داخل کړي، نو د دی هيپاد شاعرانو ته پکار ده چې راتلونکو څوانانو ته رینښتنی رهنما وګرځي، د ژوند د عظمت او لویې پر څای مرګ ډېر ستر ونه بنېي، څکه کله چې هنر د مرګ نقشه جورو وي، او هغه ستر بنېي، دا وخت هغه سخت ويرونکي او ويچارونکي ګرځي، او که چېږي دا حالت د قوت له بنکلا خخه خالي وي نو یوازي د مرګ یو پیغام دی.

دلبری بى قاهری جادګری است
دلبری با قاهری پیغمبری است

زه غواړم ستاسي توجو یوې مرکزي نقطې ته راواړوم، د نبوی ژوند له پېښو یوه پېښه د، روایت دی، چې یو څل د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په حضور کې د مشهور عرب شاعر امرا القيس حینې اشعار ولوستل شول، هغه حضرت وفرمایل اشعر الشعرا و قائدهم الى النار.

زباره: تریلو غوره شاعر به اور ته د هغوي مشری کوي
له دي ارشاد خخه بنکاري، چې حینې وخت د شعر کمال پر خلکو ناوره اغږي کوي، د یو قوم د ژوند پوري اړوند شیان یوازي شکل او صورت نه دی، بلکې هغه خه چې په حقیقت کې د قوم له ژوند سره اړیکه لري، هغه (فکر) دی، کوم چې شاعر یې قوم ته وړاندې کوي، او هغه لور نظریات دی، چې شاعر یې په قوم کې د پیدا کولو هڅه کوي، قومونه د شاعرانو په لاسنيوي سره پیدا کېږي، او د سیاسيونو په ثبات سره وده کوي، او بیا مړه کېږي، نو هيله لرم چې د څوان افغانستان شاعران او لیکوالان په خپلوا همعصرو کې داسې روح پو کړي، چې

کرار کرا خپل ځان و پېژني، هغه قوم چې د پرمختګ پر لار ځي، د هغې ځان غوبښنه د ځانګړي تربیت سره تړلې ده، خو هغه تربیت چې خير يې له احتیاط سره مل وي، نو په دې اساس د ټولنې دنده دا ده چې د ځوانو نسلونو فکرونه د ادبیاتو له لاري جوړ کړي، او د اسې روحاني روغتیا ورته وبنې، چې په پای کې خپله ځانګوښنه پیدا کړي، وړتیا تر لاسه او غړپورته کړي.

زه یوې بلې نکتې ته اشاره کول غواړم، "موسیلیني"^{۲۹}، بنې نظریه جوړه کړي ده، د هغه د نظریې مقصد دا دې چې ایتالیې ته پکار دي، د خپلې ژغورنې لپاره یو شتمن کس پیدا کړي، تر خود ایتالیې ګريوان د اينګلوا سیکسن^{۳۰} قومونو د پورونو له منګلولو خلاص کړاي شي، يا یو بل "داتسي"^{۳۱} پیدا کړي چې یو نوی جنت وړاندې کړي، يا یو نوی "کولمبس"^{۳۲} تر لاسه کړي، تر خو نوی لویه وچه پیدا کړي، نو که تاسې له ما خخه د افغانستان د نجات په اړه پوبښنه وکړئ، نوزه به ووایم چې افغانستان ته د یو داسي سړي اړتیا ده، چې دا هیواد د قبایلې ژوند خخه راوباسي، او د ملي یووالې له ژوند سره يې بلد کړي.

^{۲۹}- موسیلیني (Benito Mussolini) ایتالوی دیکناتور و، په ۱۸۸۳ کې زېړبدلی، په ۱۹۴۵ کې مرې شوی.

^{۳۰}- Anglo-Saxon هغو خلکو ته اشاره کوي چې پېړۍ مخکې يې اروبا کې خینې سیمې نیولې، او د اوسنې برتانیې او ویلز په خینو برخو يې واکمنې کړي ده.

^{۳۱}- داتسي (Dante Alighieri) یو ایتالوی لیکوال، شاعر او فیلسوف و، په ۱۲۶۵ کې زېړبدلی په ۱۳۲۱ کې مرې شوی.

^{۳۲}- کرستیوفر کولمبس (Christopher Columbus) یو ایتالوی کشاف و، په کې ۱۴۵۱ کې زېړبدلی او په ۱۵۰۶ کې مرې شوی، په لوړې خل له امریکا لوېږي وچې سره د اروبا اړیکه پیدا کول هغه ته منسوب دي.

خو زه خوبن يم چې افغانستان ته يو داسي سړي په لاس ورغلی، چې له مودو يې انتظار کېدو، زه باور لرم چې د اعليحضرت نادرشاه ايجادونکي شخصيت د دي لپاره پيدا کړای شوي، چې افغانستان په اسيا کې يو نوي قوم وګرځوي، او له نړۍ سره يې پېژندګلو پيدا کري، د دي هيواد څوانانو ته پکار ده چې د استر لارښود د خپلې زده کړي او تربیې د معلم په توګه وېژني، ځکه چې د هغه ټول ژوند د قرباني او اخلاص او د خپل هيواد سره د صداقت او د اسلام سره د مينې خڅه ډک د دی.

له دي ويناوو وروسته خلک خوراک ته پورته شول، له خوراک وراندي د لاس مينځلو سامان يعني لوته چيليمچي موجود وو، خوراک د هوپل په منځنۍ خونه کې چمتو شوي و، څلورو خواوو ته د دايرې په شکل ميزونه او چوکۍ اينسودل شوي وو، له ميلمنو ډکې وي، زما په تخمين پنځوس شپېته تنه ميلمستيا ته رابلل شوي وو، د هندوستانې طرز مطابق خوراک له وراندي په دسترخوانونو اينسودل شوي و، بیلا بیل ډول غونبه، کباب، چرګ، پلاو، او ځینې اروپايوی ډوله خوراکونه هم په خوراک کې وو، خوراک کې د افغانستان ځانګړي خه خاص نه و، موږ پکې د هندوستان او افغانستان د دسترخوانونو تر منځ کوم ځانګړي توپير ونه ليد.

زما خنګ ته يو عمر خورلۍ افغان ناست و، چې هندوستان کې يې ګلونه تير کړي وو، له مرحوم سر سید احمد خان سره يې ليده شوي وه، له حکيم اجمل خان مرحوم سره يې هم مينه او ملګرتيا وه، بنه اوردو غربېدو، خوله دي عمر سره بیا هم د اشتها کومه ګله يې نه وه. له خوراک وروسته بیا پخوانې خونې ته راغلو او مجلس پیل شو، خو د پخوا په شان باقاعده نه و، زه په يو اړخ کې کېناستم، چرته چې يو مصری عالم زیدان بدراں د دار التاليف د تعليم او تربیې غږي، او يو بخاري فاضل چې د عربي ژې شاعر او اديب و ناست وو، له هغوي سره مې تر

دېرە وخته په عربی خبرې وکړي، بخاري له بالشويک حکومت خخه تبنتيدلى او دلته يې پناه اخستې وه، د خپل هیواد دردونکې کيسې يې کولي، او ويل يې چې ژر به هندوستان کې راسره وګوري، هغه په شام کې زده کړه کړي وه.
لكه چې هندوستان کې پان يا لايچې خورل کېږي، دلته په کاسو کې بادام او پیسته اینې وه، چې خلکوبه د مشغولتيا لپاره خورل، دلته پان نه شته، چیلم مو هم ونه لید، خو په نویو خلکو کې د سیگرت او سیگار رواج زیات دی، د ډاکټر اقبال خوبنې مشغله چیلم (حقه) دی، هغه له خانه سره خپل چیلم هم راولري و، د چای په برخه کې دلته دا رواج دی، چې لومرۍ پیاله خورډه وي، خو نورې پیالې يې له بوري خخه تريخ خښل کېږي؟

میلمنو کې یو شینواری مولوی صاحب هم و، چې دیلي او دیوبند کې يې زده کړه کړي وه، هغه وویل چې امان الله خان د اصلاحاتو په برخه کې له ما فتوا غښتې وه، نوما د دین او دولت دواړو د ګټه په نظر کې نیولو سره خپل نظر ولیکلو، او د هغې مسئله څواب مې ولیکلو، او هغه ته مې ورکړ، خوشاه د دی په لوستلو سره دېر خفه شو، او زه يې نظرېند کرم.

دا مجلس تر لسو بجو روان و، او بیا تولو خدادی پاماني وکړه، مورډ په دار الامان کې خپل میشت ځای ته راغلو، شپه مو ارامه تېره کړه، یخني زموږ د سیمې د دیسمبر د میاشتې خخه زیاته نه وه، موجوده بېستنې کفايت کاوه.

باغ باړ:

نن د اکتوبر میاشتې نولسمه نېټه وه، له سرورخان سره موژمنه وه چې نن به د کابل د ځینو مشهورو ځایونو لیدنه کوو، د سهار د چای خخه تر فراغت وروسته چای هر چاته خپلې خونې ته وړل کېډو د وتلو لپاره چمتو شوم، لومرۍ له سرورخان سره باغ باړ ته ولارو، دا باغ د بنار له اوسنې ابادي خخه بهرد یو غر په

لمن کې پروت دی، لاندې باغ او فوارې دی، او په لوره برخه کې ودانۍ ده، له هغې خخه هم پورته د غر خخه بالکل لاندې په یوه احاطه کې د شهنشاه بابر مزار دی، موږ واورېدل چې د دې باغ په اخر کې ودانۍ امير عبدالرحمن خان جوړه کړي، د دې لورې ودانۍ، بنکلې باغ او فوارو په ليدو سره مو د لاهور د شالامار باغ یوه کوچنۍ منظره په نظر راګله.

کابل ته زما تر رسپېدو مخکې زما ملګرو ته په همدي باغ کې د کابل د بناروالۍ له خوا یوه ميلمستيا ورکړل شوې وه، خو دا چې زه پکې شريک نه وم، خکه د هغې ميلمستيا تفصيلات راته معلوم نه دي.

د دې ودانۍ او مزار تر منځ د هندوستان د مغل ودانیو په طرز یو کوچنۍ مسجد جوړ شوی، دا مسجد شاه جهان په یوزر شپر پنځوسم ميلادي کال کې جوړ کړي، د مسجد د باندنه برخې د بام مخامنځ د باچا تاریخي ډېرليک د کال سره کيندل شوې دی، د مسجد خخه پورته بیا د بابر د مزار احاطه ده، له غر خخه یوه چينه راوتلي او لاندې بهيرېي، د احاطې په داخل کې هم بې بامه برخه شته، د دې په منځ کې د شهنشاه بابر ساده ډېرین مزار دی، هغه چا چې د بابر د زامنو، او لمسيو مزارونه په ډيلې، اگره او لاهور کې ليدلي دی، هغوي به د دې ستر مشر ساده او بې ګمبدي او ودانۍ مزار په ليدلو سره بې اختياره د عبرت اوښکې توبي کړي، خو ايا دا تسکين کم دی، چې د دولس زره کسانو په مرسته د دوه ډېرشن کروړه نفوس والا هندوستان په فتح کولو سره اوس هم د خپل قوم په ازاد هييواد په ازاده خاوره کې ارام کوي، د یو خپلواک سلطنت په جوړولو کې بې چې دولسو ګلونو پوري له وچو غرونو سره سر و هللو، هغه له مرګ وروسته هم په یو غر کې ډېر توه تکيه تکيه او ویده دي.

د جهانګير تر وخته دې مزار ډېرليک نه درلود، جهانګير ورباندې یو ډېرليک لګولۍ، چې خلور بيته فارسي شعر پري لای کل شوې دی.

د بابر له مزار خخه لپ لري د هندال مرزا او همایون د ورور حکیم مرزا مزارونه دي،
د هغوي په قبرونو هم جهانگير پېرليکونه نصب کري، او په بله برخه کي بي د
هيلی د دويم عالمگير د لور گوهر النساء بيگم قبر دی.
په مزار لاندي کتبيه لگول شوي ده:

مرقد گوهر النساء بيگم بنت عالمگير ثاني بتاریخ ۲۷ شعبان ۱۲۰۲ هجري
معلومه نه ده چې دا ارزښتمنه ملغلهه له هيلی کابل ته ولې اتقال شوي وه.
د شاهنشاه بابر د کورني د دي بي وزله قبرونو ليدو مې په زره ډېر اغېز وکړ،
هغوي ته مو د مغفرت دعاء وکړه، د اوښکو دوه ګلان مې په شاهي مزار کېښودل،
اعلحضرت نادرخان مرحوم په خپل وخت کې دا مزار جوړ کړي دي، او د ډېرو
قيمتی ډبرو ګلې پېږي لگولی دي
له مزاره راووتو، د چينې سره تېر شوو، او لاندي بسته شوو، موږ د چوپتیا له
بناره د اباديو پر لور مخه کړه.

مكتب صنایع نفیسه:

افغانستان کې مدرسي يا بنوونځي ته مكتب ويل کېږي، د بابر له مزاره تر وتلو
وروسته لوړۍ موږ مكتب صنایع نفیسه ته ولاړو، صنایع نفیسه معنی فنون
لطيفه، دا مدرسه شاه امان الله جوړه کړي وه، د ډبرو ډېر بهه دوه پورېزه ودانۍ
ده، مخ ته يې د هلکانو د لوېو میدان دي، میدان احاطه هم لري، احاطه په یو
پاتک بنده شوي ده، کله چې موږ ځنځير ته ورسپد ودرید، ځينې بنونکي چې
ميدان کې ولاړ وو، او د بنوونځي مدیر بناغلی غلام محمد خان صاحب موږ ته تود
هرکلی ووايه، یو یو ټولګي ته يې بوتلو، د ټول بنوونځي ليدهه يې راباندي وکړه،
دا وخت دي بنوونځي کې ټول پنځه سوه هلکان تر زده کړي لاندي وو، له فنون
لطيفه خخه يې نقاشي، نجاري، قالين بافي، رنګ ريزې، او انځورګري او نور

زده کول، د نقاشی چې دلته ورته رسامي وايي، بنوونکي يو هندوستانی و، د قالين بافي استاد ايراني و، او د نجاري په تولگي کې مشر استاد الماني زده کړي ورکولي، زه هر يو بنوونځي ته ولارم، د هلکانو کارونه مې وکتل، ما د لکھنو د هنرونو دولتي بنوونځي ليدلى دي، د دي خاى د صنایع نفیسه کار له هغه خايه راته بنه ويرپښید، مورد به چې هري برخې ته رسپدو هلتہ به يو زده کوونکي د بنه راغلاست يو خاص غږ کولو، او د هغې په اورپدو سره به تولو زده کوونکو په ادب سره سلام کولو، ما د دي نعرې د مفهوم او مطلب پونتنه وکړه، نوراته وویل شول چې د دي معنی دا ده چې خبردار او هوبنار اوسي.

دانخور ګرۍ په يو تولگي کې يوزره پښتون د هلکانو په مخ کې په لوړ ئاي چوب پروت و، او طالبانو په پنسيل د هغه د هر حرکت انخور کښلو.

د قالين او بدلو تولگي مې ټول وکوت، وړي دلته رنګېږي، او همدلته تري تار چمتو ګېږي، او تراخره يې ټول پړاوونه پوره ګېږي، دارنګ د اروپا جوړ نه دي، دا رنګ همدلته په پخوانې ډول له بويتو جوړېږي، او بیا يې په ګرمو او بيو کې جوشوي، او بیا ډېر زلیدونکي پوخ رنګه تار تيارېږي، بیا تري قالينې جوړېږي، ما تر تولو لومړي همدا وکوت، د کوچنيو او سترو غاليو لرګین چوکاتونه په دیوالونو لګېډلي وي، او په هغې کې کوچني تارونه له پورته خخه لاندي تړل شوي وي، بیا د هر چوکات مخې ته خو هلکان ناست وي، او د هغې په تکونو ډکولو بوخت وي، د قالينې له پیل مخکې يې نقشه او ډيزاين جوړېږي، نقشې له اول خخه چمتو شوي وي، د هغې هر رنګ او خاى او اندازه د ګلانو په ډول داسې جوړ شوي وي، لکه د مصوري نقشه، دا د نقطو په شکل جوړه شوي وي، د استاد يا بل پوه شاګرد په لاس کې دا نقشه وي، او هغه په خاصه ژبه يا اصطلاح لارښوونې کوي، د هلکانو لاسونه د هغې سره سم د ماشین په ډول په تارونو حرکت کوي، او د لاسونو لاندې يې بیلا بیل ډول نقش او بنکلا جوړېږي، پونتنه مې وکړه، راته

وویل شول چې دا د ترکي ژې اصطلاحات دي، د دې ئاي جوړي غالى له خپلي
بنکلا، بنايیست او د زيات وخت پايددو کې له ايرانيو او ترکي قالينو سره سیالي
کوي، خو افسوس چې دومره په زياته اندازه نه جوړېږي، چې بازارونو او د نورو
هیوا دونو مارکېتونو ته ورسېږي.

د نجارۍ کارخانې په ليدو مې زړه خوشاله شو، دومره بنکلى لرگى چې ما په
هندوستان کې هم نه دی ليدلې، هغه لرگى چې په ممبې او برمما کې تر تولو غوره
لرگى بلل کېږي، د دې ئاي لرگى له هغې هم بنې، یعنی دومره پاخه او د وزن والا
او دومره خلاندہ چې له رندې او خرادې، پرته هم د رندې او خرادې په څېر
معلومېږي، په لرگيو داسي بنکلى کربنې چې خپله د یو نقش په توګه معلومېږي،
دلته د لرگى غوڅول، جورول، او بیا جلا جلاکول او بېرته جورول معمولي کار و،
اخيري کاري په دې خخه شيان جورول او د هغې نقشې او هيزان جورول دي، چې
بيا تري وسائل جوړ شي، د وروستي تولګي استاد یو الماني و، د حکومت اثر
دومره دی کله چې ما په تولګي کې قدم کېښود، نو هغه اسلام عليکم په ويلو سره
بنه راغلاست ووايه.

د صنایع نفیسه د ډېريو تولګيو له ليدلو خخه وروسته مو بهر په میدان کې هغه
ئاي ولید چې او سنی حکومت یې په دې مدرسه کې جوړوي، دا ودانۍ تر جوړې دو
لاندې وي، چې په بشپړې د سره به یې د دې مدرسي حیثیت نور هم لوړ شي، او
مدرسه به هم پراخه شي.

دولتي موټرخانه

په ستنييدو سره مو موټر خرابه شو، چلونکي دولتي موټرخانې ته بوت، دا کوچنۍ
ودانۍ ده چې ډېري مستري خانې پکې دي، دلته خراب موټر ترميم کېږي، د
موټرخانې افسر په ډېري توجه او پاملننه له موږ سره مخ شو، د افسر خان په وينا

هغه دا موټر د ترمیم لپاره واخیست او بل جوړ موټر یې راکړ، دا کارخانه هم اوسنی حکومت جوړه کړي ده.

د نویو دوکانونو ودانۍ

له موټرخانې خخه د تګ پر مهال مو د نویو دوکانونو نوي ودانۍ، ولېدي، دا د اروپایي دوکانونو په خپر جوړ شوي دي، په دروازو کې یې د دې لپاره پوره هنداري لګبدلي چې د دوکان په بندیدو سره بیا هم خلکو ته شیان بسکاره شي، دا ودانۍ هم اوسنی حکومت د دوکانونو لپاره جوړې کړي دي، او تر کار لاندې دي، که دا دوکانونه جوړ شي، نو په کابل به د بمبي يا کوم اروپایي بنار شک پیدا شي.

هوایي ډګر

د دې دوکانونو مقابل لوري ته کوم بل سرک نه دې جوړ شوي، مخامنځ ورته يو لوی میدان دي، چې بنه هوار کړاي شوي، دا میدان د الوتکو د کېناستو لپاره خاص کړاي شوي دي.

د بالاحصار حربې بنوونځي

به بنوونځي مخکې د بالاحصار غر او يو اواز میدان پراته دي، دا د کابل تر تولو لوره سيمه ده، ورسه نږدي د جھيل يا ډنډ په بنه او به خپري دي، دا په لومړي سر کې د کابل د اميرانو او واليانو د حاکم کېناستو کلاوه، د تاتاريانو د برېد پر مهال هم دا کلام موجوده وه، خو په اصل کې با بر نوره هم پیاوړي کړه، کله چې همایون په خپل ورور برېد وکړ، هغه دا مهال په همدي کلام کې و، دا هماګه کلام ده چې کوچنۍ اکبر پکې خپل ظالم کاكا د خپل پلار د توپونو مخ ته څکه کېنولی و، چې د همایون د توپونو ډزې په کلاونه لګېږي، کله چې اکبر په تخت کېناست؛ نو هغه دا کلام سره جوړه کړه، کله چې جهانګير پر تخت کېناست، هغه په کاشي کاريyo

سره دا نوره هم بنکلې کړه، د شاه جهان په وخت کې علی مردان خان د کابل حاکم چې د شاه جهان میر عمارت هم و، دلتنه نوري ډپري نوي ودانۍ جورې کړي، او د کابل مشهوره چهار چته هم د همدہ له خوا جوره شوي ۵۵، ورسه نړدي اورنګزیب مسجد ګدری^{۳۳} جور کړ.

په هر حال تر پنځوس شپېتو کلونو مخکې پورې دا کلا د کابل د ټولو سدوازو یو اميرانو، حاکمانو او سلاطینو دار الحکومت، او قیامگاه وه، په نولس سوه او شپې نوي هجري، اتلس سوه نهه اويا ميلادي کې کله چې انګریزانو د خپل وژل شوي سفير (کیوناري)^{۳۴} په غچ کې پر کابل برید وکړ، نو دا کلا یې په بارو تو والوزوله، کلا په لوټيو او ایرو بدله شوه، او تراوسه همداسي ويرانه پرته ده.

تېر کال مرحوم اعلحضرت نادرخان شهید د دې ځای د تاریخي حیثیت د راژوندي کولو لپاره د حربې بنوونځي لپاره غوره وباله، تېر کال د ثور په اولسمه نېټه خپله شاه شهید په دې تاریخي ځای کې د حربې بنوونځي د بنسته ډبره کېښوده، د کابل ټولو دولتي مسئوليینو، مشرانو او خلکو په خپلو لاسونو بیلچو ته لاس کړ، او دا ځای یې اوار کړ، ګویا دا ورځ د کابل د قومي جوش او جذبي تر ټولو لویه تاریخي خرگندونه وه، کله چې زه دې ځای ته ورسیدم، زما ملګري سرور خان په ډپر ويړ سره دې میدان ته اشاره وکړه، او په یو مخ یې د افغانانو د تېرو شپې سوه کلونو روایات راته تکرار کړل، تراوسه دا ودانۍ طرحة شوي نه ۵۵، که د شاه د شهادت دا غمزنه پېښه نه وه رامنځ ته شوي، نو شاید چې د ودانۍ د جور په چاري ژر پیل شوي وي.

۳۳-مسجد ګدری یا مسجد ګذری د کابل په زاره بنار کې موقعیت لري، د افغانستان په کورنيو جنګرو کې ورته یو خه زیان رسپدلى دی.

۳۴- Pierre Louis Napoleon Cavagnari افغانستان لپاره د برلنیې د دیپلوماتیک ماموریت غږي و، او د ۱۸۷۹ ز کال د سپتember په درېیمه نېټه د کابل په بالاحصار کې افغان مجاهدینو وواژه.

د دوه اصحابو مزار

موږ د بالا حصار له ودانۍ لاندې ولار، د بالا حصار بل ارخ ته ورسپد، چې شاید هلتنه پخوا ابادي وه؛ خو اوس ویران پروت و، مخکي د غره په لمنه کې يوې پخوانې هدېږي ته ورسپدو، د دې هدېږي په اړه مشهوره ده چې دلته د دوه صحابه وو مزارونه دي، د افغانانو منځ کې د هغوي نومونه هر يو حضرت تميم، او حضرت جبیر مشهور دي، په تاریخي لحاظ د دې دوه شخصيتونو په ثبوت رسپدل ستونزمن دي، خود عام شهرت قطعي درواغ ګنډل هم مشکل دي، په هر حال که هغوي صحابه دي، که تابعيان دي، خود شهيد پاچا حکومت د هغوي په وړاندې د عوامو د عقیدت له کبله د دې دواړو قبرونه ترميم کړي دي، او کله چې زه هلتنه ورسپدم نوشما او خوا یې د ودانۍ کار روان و، په منځ کې یې د یوې فوارې په جو پېډو کار روان و، هلتنه مو مسنونه دعاوې وکړي، او روان شوو.

د سفیرانو ځایونه

د ستښدو پر مهال له هغه سرک خخه تېر شوو چرته چې د بهرنیو هیوادونو د سفیرانو ځایونه دي، زما ملګري راته وویل، نور هیوادونه چې له افغاناني سفیرانو سره کوم چلنډ کوي، دلته د هغوي له سفیرانو سره هماغه شان چلنډ کېږي، يعني که هغوي د ځایونو کرايه اخلي، نو افغان حکومت هم له دوى کرايه اخلي، او که وړيا ځاي ورکوي، نو دلته ورته حکومت بې کرايه ځاي برابروي، کله چې مورډ د ايراني سفیر له استوګنځای خخه تېرپدو، نوراته وویل شول دا چې ايران د افغان سفیر خخه کرايه نه اخلي، نو ده ته هم دلته په دوستانه ډول بې کرايې ځاي ورکړل شوی دي.

د امان الله خان له زمانی خخه د انگریزانو سفارت په یو داسې خای کې دی، چې د کوه دامن او د حربي بنوونځي تر منځ واقع دي، ويل کېداي شي چې دا خای د دواړو هیوادونو د سیاسي ګټې پر اساس مناسب دي.

دار العلوم عربی

ما د عربی مدرسي د لیدني غوبښنه وکړه، چې دار العلوم یې نوم دي، دا د پخوانی بسار په یوه کوڅه کې موقعیت لري، د کوڅې په سر کې موږ دربد، له لپه پلی مزل وروسته د یوې ستري ودانۍ پر دروازه د دار العلوم لوحه لګبدلې وه، لویه دوه پوریزه ودانۍ ده، دواړو کې د مدرسي تولګي دي، د مدرسي د رئیس نوم قاري عبدالرسول خان دي، استادان یې اکثره هغه افغانی علماء دي، چې هندوستان کې یې زده کړي کړي دي، تولو په فارسي ژبه ویناوې کولي، د طالبانو پر سرونو ګردې افغانی پکړي وې، وړینې چېنې یې اغوستې وې، په ادب سره یې د استادانو تقریرونه اورېدل.

لومړۍ تولګي مو چې ولید د مشکات درس پکې ويل کېدو، هغه خای لوستل کېدو چې اوقات ثلاثه (زواں، طلوع او غروب) کې د لمانځه د کولو مناعت دي، ورسره هغه حدیث و، چې دا بیان کوي که د لمرا خاته نه مخکې د سهار یورکعت اداء کړاي شي، یا د لمرا پریوتو خخه مخکې د مازديگر یورکعت پوره شوی وې، نو دواړه لمونځونه کېږي، له دې کبله چې د امام ابو حنيفة مذهب په دې برخه کې دا دې چې د مازديگر لمونځ خو کېږي، خود سهار نه کېږي، او استاد د احنافو علماءو په هغه مشهوره طریقه استدلال وکړ چې په دواړو حدیثونو کې چې د لمانځه منع ده، او که یورکعت یې ونیو، نو دواړه لمونځونه صحیح دي، نو په دې دواړو حدیثونو کې تعارض دي، مورډ قیاس ته رجوع وکړه او دا پرېکړه وشوه، چې له دې کبله چې د مازديگر لمونځ په ناقص وخت کې پیل شوی دي، او په ناقص

وخت کې پوره شوی دی، له همدي کبله صحيح دی، او د سهار لمونځ په صحيح وخت کې پیل شوی دی، او په ناقص وخت کې بشپړ شوی دی، له دې کبله دا صحيح نه دی، زما زړه و چې عرض وکړم چې دواړو حدیثونو کې تعارض نه شته، د منع د حدیث منشاً دا ده چې عین د زوال او طلوع او غروب په وخت کې لمونځ پیل نه شي، او د دویم حدیث مفاد دا دی چې که چا د طلوع يا غروب نه مخکې لمونځ پیل کړي وي، چې له لومړي رکعت وروسته په دویم رکعت کې لمراو خوت یا پریوت، نولمونځ دې نه ماتېږي، بلکې پوره دې شي، او دا لمونځونه به صحيح وي، خود افغان علماءو تشدد ته په کتنې سره مې دا جرأت ونه کړ، سرورخان وویل چې دا خه پوبنسل غواړي، خوما وویل چې نه اړتیا نه شته.

له دې څایه دویم پور ته ولارو، هلته د هدایې درس روان و، ورسره مخامنځ خونه کې د هیئت قدیم شرح چغمونی تدریسېده، د سبق تر ختمېدو وروسته مولانا په بنه خوي سره مصافحه وکړه، او خبرې یې وکړي، د دومره نرمۍ په لیدلو سره ورته ما وویل چې صاحبه لا تر او سه خو اسمان هم ثابت نه دی، او تاسو د اسمانونو په ترتیب باندې استدلال کوي، هغه وویل خه وکړو، دلته چې دا علوم ونه لوستل شي، هغه ته ملانه ویل کېږي.

د مدرسې د نصاب نقشه مو وکتله، هغه کتابونه و چې د هندوستان په پخوانیو عربی مدرسو کې لوستل کبدل، طالبانو کې دوه خبرې عجیبې وي، لومړي دا چې هیڅ طالب د عمر په لحظه له پنځه ويستو، دېرشو او خلويښتو کلونو خڅه کم نه او، د ټولو بنې لوبيږي وي، او دویم دا چې په دی طالبانو کې مو د تېزی او ذهانت کوم ثبوت ونه لېد، زموږ په مدرسو کې که چېږي له بهر خڅه خوک راشي، نو بنه طالب د خپل ذهانت او تېزی، د بنودلو لپاره له استاد خڅه پوبنټني او اعتراضات او جوابات په پوره خواک سره نمایش ته بډي، د افغان عربی طالبانو د طبیعت دا سوروالی اصلأ د هغوي د دماغي قوت کمزوري، له کبله نه و، بلکې د

تعلیم د طریقې او کمزوری، او تربیت د دول خرابی ده، ځکه همدا افغان طالبان چې کله نوي علوم لولی، نو د هغوى فطري ذهانت او تیزی په پوره دول خرگندېږي. د دې اړتیا ده چې د دې مدرسي په نظام تعلیم کې اصلاحات راوستل شي، او په نصاب کې یې نوي علوم داخل کړای شي، او د اړتیا سره سم د دې طالبانو د او سېدو او زوند او ژواک په طور او طریقو او پاكوالی او د خیال لوروالی ته پاملنې وشي، دلته عالمانو ته داسي کتل کېږي، چې یا خو دا یوه هنداره ده چې لپ لاس وروهل شي، نو ماتېږي، یا باروت دي، که په بې غوري، تودو خه ورورسېږي؛ نو چاودنه کوي، او زلزله به پیدا کړي، دا خطر تر یو بریده صحیح هم دي، مګر که افغانستان ژوندی پاتې کېدل غواړي، نو د دې خطر سره یو خل مخ کېدل لازمي دي، او د دې صحیح صورت دا دې چې د زده کړي طریقه د تعلیم نظام او نصاب کې ورور ورو اصلاحات راوستل شي، او داسي علماء پیدا شي چې په نوي زده کړه کې د افغان خوانانو رهبری وکړاي شي، او په ګټورو اصلاحاتو په پرمختګ کې مرسته وکړي، د افغانستان علماءو په پخوانيو حکومتونو کې ستر کارونه کړي دي، داسي څه نه شته چې دوی دې بیا هغه کارونه ونه کړاي شي، د نظم، دين او دانش د اصلاح خومره کارونه دي، چې د دوی د پاملنې منتظر دي.

نوی مدرسې

د عربی مدرسې پرته دلته د نوي تعلیم مدرسې هم شته، چې نومونه یې په لاندې دول دي:

مکتب حبیبیه، مکتب نجات، مکتب استقلال، مکتب دار المعلمین، مکتب غازی، مکتب صنایع نفیسه، مکتب زراعت، مکتب طبی، دالحافظ، یتیم خانه نادری، مکتب دوازاري، مکتب حریمه، مکتب قبایل، دا ستری مدرسې دي، له دې پرته په بنار کې درې نورې ابتدائي مدرسې هم شته.

په افغانستان کې د مكتب لفظ لیسې یا کالج ته کارول کېږي، چې له هندوستانی مکتبونو خخه په نوم کې توپیر لري.

په دي بنوونځيو کې تر ټولو پخوانۍ یې حبیبیه ده، چې امير حبیب الله یادګار دی، د هغه په وخت کې جوړ شوی و، دلته پخوا او اوس هم ډیری یې هندوستانی مسلمان استادان دي، تعلیم یې انگریزی وي، حربی بنوونځی هم له پخوا خخه دي، امير امان الله خان په خپله زمانه کې یو د فرانسوی او بل د الماني ژېږي دوه بنوونځي جوړ کړي وو، چې د یونون امانیه او د بل نوم امانی اینسودل شوی و، خو اوس د الماني لیسې نوم مكتب نجات او د فرانسي لیسې نوم مكتب استقلال دي، په دار المعلمین کې استادان روزل کېږي، د صنایع نفیسه بنوونځي یادونه مخکې شوې ده، د زراعت مكتب د کروندګي او باغانۍ د زده کړي لپاره دي، د کابل او پغمان تر منځ یې ودانۍ ده، طبی مكتب د نادرخان د وخت یادګار دي، دا په دار امان کې واقع دي، او د هغه دار الفنون یعنی د کابل پوهنتون فکر د مرحوم شاه سره و، د هغې د لوړۍ ینسټی په توګه همدا د کابل طبی لیسې خانګه جوړه شوې ده، اوس یې چاري روانې دي، تر خنګ یې د درمل جوړولو یوه مدرسه هم پرائیستل شوې، تر خو خپله افغانستان کې درمل جوړ شي.

دار الحفاظ ته زده کوونکې یوازې د قرآن حفظ لپاره ورځي، او حافظان حینې جوړېږي، یتیم خانه مرحوم نادرخان جوړ کړي، دلته د بنبار یتیمان اوسيېږي او درس وايې، په مكتب صنایع کې صنعت او حرفة زده کېږي، په حربی بنوونځي کې پوئې زده کړه کېږي، او ډېره برخه یې جوړه شوې ده، استادان یې ترک، ایتالیايان، جاپانیان، او جرمنیان دي، نادرخان په خپله زمانه کې د مكتب قبایل په نوم یوه بله جنګي لیسې جوړه کړي وه، په دي کې د سرحد لویو لویو ملکانو اولادونو ته وړیا پوئې تعلیم ورکول کېږي، سرورخان ګویا راته وویل چې اوس هلتنه درې سوه ماشومان زده کړي پرمخ وړي.

مکتب نجات او مکتب استقلال چې د هغې اولني نومونه امانیه او امانی دي، الماني او فرانسوی زده کړو لپاره خانګري دي، د استقلال خخه موخه د افغان انگریز وروستي جګري خخه وروسته د امان الله خان له خوا د افغانستان استقلال دي، او د نجات خخه مطلب د بچه سقاو د فتنې له منځه تلل دي، د دي دوه مدرسو نوي نومونه د افغانستان د دوه تېرو شویو مهمو واقعو یادګار دي.

افغانستان کې تر اوسه د زده کړي کوم واحد نظام نه دي جاري شوی، حبیبیه، نجات او استقلال د درې ډوله درې بیلا بیلې درګاوي دي، چې په اول کې انگریزی، دویم کې الماني، او درېیم کې فرانسوی تعلیم ورکول کېږي، او دا ویل کېږي چې انګلستان، فرانس او المان درې هیوادونو کې چې کوم علوم او فنونو زده کړي غوره وي، د هغې لپاره دلته افغان بچیانو ته د انگریزی، الماني يا فرانسوی تعلیم ورکول کېږي، او بیا د لوړو زده کړو لپاره انګلستان، فرانسي يا المان ته استول کېږي، مطلب دا چې دلته د یادو درې هیوادونو د ابتدائي تعلیم مدرسي شته، او د دي زده کړو اصلې تکمیل يا په انګلستان، يا فرانسه او يا المان کې کېږي.

د تعلیم دي نظام په هیواد کې زیاته ستونزه پیدا کړي، د یو افغان زده کوونکي اروپا ته تګ راتګ او هلتہ تعلیم بیا په پاتې کېدلو چې خومره لګښت کېږي، په هغې لګښت افغانستان کې یوه کوچنۍ مدرسه چلبدای شي، سربېره پر دې په هیواد کې درې بیلا بیلې بهرنۍ ژې، بهرنۍ ژوند، بهرنۍ سیاستونه، او بهرنۍ ذهنیتونه ریښې کوي، د کوم زیان که نن افغانستان ته نه رسیروي، خو سبا به داسې معلوم شي، لکه خنګه چې ترکیې ته په تېر نړیوال جنګ کې معلوم شو، همدا هغه افکار دي چې پر اساس یې شاه نادرخان ته خپله په کابل کې د یو افغان پوهنتون (دار الفنون کابل) د جوړولو اړتیا احساس شو.

له مدرسو وروسته د اوسنې تمدن دویمه ستنه مطبعه ده.

دولتي عمومي مطبعه:

له دار العلوم خخه تر وتلو وروسته عمومي مطبعي ته ولارو، که خه هم دلته د مطبعو رواج د امير شيرعلي خان له زمانې پيل شوي، خود دي چاري تكميل د اخبارونو او چاپ په دول د امير حبيب الله خان له زمانې شوي، ئكه خود سراج الاخبار د چاپ لپاره د يوي بنې مطبعي اړتیا محسوسه شوه، او تايپينګ پيل شو، د امير امان الله خان په زمانه کې لا زيات پرمختګ وشو، او د عمومي مطبعي په نوم يوه لویه دولتي مطبعه جوره شوه، عجیبه دا ده چې د افغانستان په دې تبلیغاتي دور او هر انقلاب چې رامنځته شوي، د حکومت نوري کارخاني خرابې شوي، خود خپراوي د کارخاني له اړتیا هیچا انکارنه دی کړي، د امان الله خان په زمانه کې دلته امان افغان چاپیده، د بچه سقاو په فتنه کې دلته حبيب الاخبار چاپيدو، او د نادرشاه په زمانه کې بیا اصلاح چاپيدو، چې اوس هم په همدي نوم چاپېږي.

عمومي مطبعه د شاهي اړگ سره نښتې موقعیت لري، د سرک لور ته دوه ودانۍ دي، او د دواړو منځ کې يوه کوچنۍ کوڅه ده، له موټرښکته شوو، لوړۍ يوي ودانۍ ته نتوتو، دا يو پراخه تالار و، چې دلته په پښو د چلېدو د تايپينګ يو ماشين، او نور لوی لوی ماشينونه اينې و، کار پري کېدو، دا هر څه په برښينا چلېدل، زما په فکر اته يا لس ماشينونه دلته و، دا بېخني پاک، او د نوي قسم ماشينونه و، دولتي پانو د راجستر کاغذ، د پوسته خانې تیکټ، او له نورو دولتي کارونو سربېره دولتي کتابونه، د ادبی ټولنې تصنيفات، او رسالې، او هره ورځ چاپېدونکي اخبار اصلاح او نور دلته چاپېدل.

دا وخت په چاپخانه کې په يو ماشين د راجستر پانې، په بل د کابل رساله، او په درېيم قرآن کريم چاپيدو، دا قرآن کريم د افغانستان د حکومت له خوا د علماء و د

مجلس تر خار لاندې په دېر اهتمام سره چاپېږي، تر اوسمه یې دوه سیپارې چاپ شوی دي.

ورېسې د مطبعې دويمې ودانۍ، ته ولارو، دا د مطبعې د صناعت نفیسه خانګه وه، دلته زنکو گرافې^{۳۵}، فوتیو گرافې (انځور اخیستل)، اوښکلو هنرونو (هنرهای زیبا)، دېر اعلی اوښکلي چاپ روان و، دلته یوه خونه په تورو پردو پونډلې او د انځور اخیستلولپاره چمتو شوې وه، او هملته یې د بلاک جوړولو، او بیا د چاپ وسايل موجود وو.

د دې خای ډیری عمله خپله افغان کار کوونکي دي، مشر افسر یې صوفي عبدالحميد خان دي، سره له دې چې ډنګر دي، خوبیا هم په خپل فن کې دېر ماهر دي، دلته مو دوه الماني کار کوونکي هم ولپدل، او د زینکو گرافې استاد یو ترکی و.

په دې چاپ خای کې ما درې خانګړتیاوې ولپدي:
اول، وسايل یې تر تولو اعلی، عمده او نوي وو.
دویم، د کار ډول یې دېر صاف ستره و.

درېبیم دا چې چاپ خای او تبول کار کوونکي له بره تر بستکته دېر صاف او پاک و، هیچرته داغ نه لپدل کېدو، نه په ځمکه خڅلې پرتبې وي، حتی چې چتیل کاغذ هم په ځمکه ونه لیدل شو.

صوفي صاحب وویل چې نادرشاه د مطبعې لپاره له المان خخه نوي ماشینونه راغونښتی دي، چې دېر ژر به راوسیږي، او په رارسېدو سره به دې دا مطبعه دوه چنده بنې شي.

^{۳۵}-زنکو گرافې (Zincography) د جستو د پاسه د تورو د کيندلو او بیا چاپ یوه طریقه وه.

اخبارونه او رسالی

د دی مطبعی په مناسبت دلته د چاپیدونکو اخبارونو او رسالو يادونه هم اړینه ۵۵، افغانستان کې تر ټولو لومړی اخبار د امير شير علي خان په زمانه ۱۲۹۰ هجري کې د شمس النهار په نوم او نیزه چاپیده، بیا د سراج الدين و الملة امير حبیب الله خان په زمانه کې سراج الاخبار چاپیدو، خو په حقیقت کې د امير امان الله خان په زمانه کې د خلکو توجه اخبارونو ته زیاته شوه، له کابل خڅه د امان افغان دولتی اخبار چاپیدل پیل شول، او په همدي زمانه کې جنرال نادر خان په ۱۳۳۸ هجري کال کې له جلال اباد خڅه د اتحاد مشرقي په نوم دویم اخبار چاپول پیل کړل.

په هر حال، اوس چې دلته کوم اخبارونه او رسالی چاپېږي، په لاندې ډول دي: اول: اصلاح کابل، کله چې نادرشاہ د بچه سقاو د فتنې پر ضد په جهاد بوخت و، نوله خپل پوځي مرکز خڅه یې په همدي نوم یو موقعت اخبار چاپول پیل کړل، او له بریا وروسته یې دا د یو مستقل دولتی اخبار په توګه چاپول پیل کړل، دا اخبار په خلورو لویو صفحو کې په نسخ تایپ باندې چاپېږي، ژبه یې فارسي ده، ډیری پکې اخلاقې، ادبې، سوداګریز، مذهبې، قومې او سیاسي مقالې خپرېږي، او د نورې نړۍ خبرونه هم پکې چاپېږي، ورپسې سیمه ایز خبرونه دي، او د حکومت اعلانونه دي، بیا پکې مجله ده، د مدیر نوم یې برهان الدين کشکې دي، په هیواد کې یې نرڅ دېرش افغاني او له هیواده بهر یې قیمت نیم پاونډه دي. دویم: انيس کابل، له نن شپږ کاله مخکې په ۱۳۰۶ هجري کې په دولتی کچه د دی اخبار چاپ پیل شو، او تراوسه چاپېږي، اوس یې حیثیت د دولتی پر خای قومې دي، د اوښني مدیر نوم یې محمد امین خان خوبیانۍ دي، په اوښي کې یو خل چاپېږي.

درېیم: اتفاق اسلام، هرات: د دې اخبار چاپ په ۱۲۹۹ شمسي کال کې پیل شوی و، او تر او سه چې ۱۳۱۳ شمسي کال دی چاپېږي، په هندوستان کې د افغانستان او سنی کونسل جنرال صلاح الدین خان سلجوقی هم د دې مسئول مدیر پاتې شوی، او سنی مدیر یې میر محمد عثمان الحسيني دی.

څلورم: بیدار، مزارشريف: دا په ۱۳۰۰ شمسي کې چاپېدو، د پخوانی خراسان او سنی نوم مزارشريف دی، چې دلته د حضرت علي کرم الله وجهه راتلل مشهور دی، او له همدي کبله یې نوم مزارشريف مشهور شوی دی، دا د روسي تركستان سره پر پوله پروت بنار دی، د او سنی مدیر نوم یې مجاهد دی.

پنځم: طلوغ افغان، کندهار: د دې اخبار هم په ۱۳۰۰ شمسي کې چاپ پیل شوی و، لوړۍ د دې ژبه هم فارسي وه، خو او س یې ژبه پښتو ده، او او سنی مدیر یې عبدالحی خان دی، کندهار نن سبا د پښتو تحریک مرکز دی.

شېړم: اتحاد، خان اباد قطغون: د دې خپريدل په ۱۳۰۰ شمسي کې پیل شوی، او تر او سه چاپېږي، او سنی افتخاري مدیر یې غلام جيلاني خان جلالې دی. پر دې اخبار ونو سربېره له کابل خڅه خاص څينې رسالې هم خپريږي، چې په لاندې دوول دی:

اول: مجله کابل: دا د کابل د ادبی ټولنې رساله ده، ادبی، علمي او تاريخي مضامين پکې خپريږي، په میاشت کې یو خل چاپېږي، په دې کې د افغانستان د ټولوسترو سترو ادييانو او شاعرانو مضامين او شعرونه چاپ ته سپارل کېږي، د نورو ژبو تحقیقي مضامين هم ژباره او بیا دې کې څای ورکول کېږي، بنه انځورونه او نقشي هم پکې شته، له درې ګلونو خڅه خپريږي، قيمت یې نیم پاونډ دی.

دوييم: اينه عرفان، دا رساله د امير امان الله خان په زمانه په کال ۱۳۰۳ شمسي کې پیل شوی؛ خو بیا بندې شوه، د نادرخان په زمانه کې یې بیا چاپ پیل شو، او تر

او سه چاپېږي، دا د افغانستان د پوهنې د وزارت رساله ده، په دې کې د مدرسوا او بنوونخیو استادان خپل مضامين او ژیارې نشروي، د مدرسوا حالات هم پکې نشرېږي، د مدیر نوم يې هاشم خان شایق دی، کابل کې يې قيمت نهه افغانۍ، ولايتونو کې لس افغانۍ، او هندوستان کې خلور نیمي روپې قيمت لري.

درېښ: مجله اقتصاد، په دې رساله کې سوداګریزې، کرهنیزې، مالياتې، صنعتي او په لنډه ډول معاشی مضامين نشرېږي، دا هم د نادرخان د حکومت د وخت یادګار دی، له درې کلونو راهیسي چاپېږي، په میاشت کې دوه خل چاپ نه راوخي، مدیر يې محمد نعمان ترکي دی، افغانستان کې يې په کابل کې قيمت شپړ افغانۍ، ولايتونو کې اوه افغانۍ، او له هیواده بهر لس شلنګه قيمت دی، دا رساله دلته د سوداګرۍ وزارت استازې بلل کېږي.

خلورم: مجموعه اردوی افغان، دا د افغانستان پوهې رساله ده، د امير امان الله خان په زمانه کې چاپدہ، خو بیا بندہ شو، د نادرخان په زمانه کې يې بیا چاپ پیل شو، د افغانستان د نظامي برخې، يعني د پوخ ځینې پوهې افسران پکې مضامين ليکي، د مدیر نوم يې سید اکبرخان دی.

پنځم: مجموعه صحېي: دا د افغانستان د روغتیا ادارې (حفظان صحت) له خوا چاپېږي، دا لومړي د امير امان الله خان په زمانه ۱۳۰۶ لمريز کې چاپدہ، چې بیا بندہ شو، بیا د نادرخان په زمانه کال ۱۹۱۰ ميلادي کې پیل شو، اوس هم چاپېږي، د مدیر نوم يې رشید لطيفي دی، کابل کې يې قيمت شپړ افغانۍ، ولايتونو کې اته افغانۍ، او له هیواده بهر خلور شلنګه دی.

شپړم: حي على الفلاح: دا د افغانستان د دنياتو د ادارې يا د علماءو د مجلس استازولي کوي، میاشت کې یو خل چاپېږي، مذهبې، او اخلاقې مضامين پکې چاپېږي، د مدیر نوم يې مير غلام خان دی.
د تولو رسالو ژبه فارسي ده، او په عمومي مطبعه کې تاپ او چاپېږي.

له کابل خخه بهر دوه نوری رسالې هم چاپېږي، چې یوه پښتو، او بله فارسي ۵ه، فارسي له هرات بناره چاپېږي، او پښتو له کندهار خخه، چې دا د کندهار د ادبې ټولنې استازولي کوي.

د سپه سالار شاه محمد خان د مخه بني ليدنه

له مطبعي بېرته دار الامان ته راغلو، شبېه وروسته وزير حربیه سردار شاه محمد خان د ليدلو لپاره راغلو، د سر راس مسعود په خونه کې ټول ناست او د ادبیاتو په اړه مو بحث کاوه، له سردار شاه محمد خان سره مو د خیام د کتاب یادونه کوله، او دا هم یادونه شوي وه، چې د هغې یوه نسخه ما له ځانه سره راوري وه، سردار له هغې سره لپوالي اوښوده، تصادفاً دا نسخه اوس د سر راس مسعود په مطالعه کې وه، هغه یې ډېره ستاینه وکړه، او د یادي نسخې په مخ ېې دا ولیکل چې (ما دا کتاب د مولوي سيد سليمان صاحب ندوی نه پت کړي، او سردار شاه محمد خان ته یې تقدیموم) او کتاب یې هغه ته ورکړ، ما له همدي ليکنې لاندې داسي ولیکل چې (زه د خپلې مينې او عقیدت د یادګار په توګه دا کتاب هفوی ته تقدیموم) سردار دا کتاب په ډېر شوق سره واخیست، ورپسې یې بیا له هر یو سره په غېړه خدای پاماني وکړه، او ولار، حقیقت دا دی چې هغه کې د مينې ډېر خه شته، ډېر بنه اردو وايي، هغه د هندوستان د یو لایق استاد مولوي نجف علي خان د ورور ډاکټر عبدالغنى صاحب (پنجاب) شاگرد دي.

پغمان:

مخکې مو یادونه وکړه چې د دربار وزير سردار احمد خان په بلنه د مازديګر په درې بچې باید پغمان ته تللې واي، ډاکټر اقبال له اعلحضرت سره د مخه بني ليدنه کوله، له همدي کبله هغه له موږ سره ونه شول کولاي ولار شي، هغه مابنام د بهرنیو چارو وزير سردار فيض محمد خان سره دلکشا ته ولار، زه، سيد راس

مسعود، پروفیسر هادی، بیرسپر غلام رسول، او سرورخان گویا، په دوه موټرو کې پیغمان ته راوان شوو، دلته پیغمان داسې حیثیت لري، لکه هندوستان کې شمله او ناینیتال، یا بمبی یا پونه، دا د افغانستان شاهی او عمومي تفریح ئای دی، له کابل خخه اتلس میله لري موقعیت لري، زر فوته لوړ ئای دی، خو دا لوړوالی داسې په تدریج او کرار کرار مخې ته راخي داسې حال کې چې سفر کوونکي ته د لوړوالی اندازه نه کېږي، خو بنه خبره یې دا ده چې دا لوړوالی په غرونو نه دی، بلکې زمکه په لوړه ئې، د اب و هوا له پلوه دا د کابل تر تولو غوره ئای دی، او شاید همدا لامل وي، چې د کابل او پغمان تر منځ نادرخان مرحوم خپله ئمکه وقف کړي، او هلتہ یې سینیتوریوم، د خارویو د روزلو ئای، او د کرهنې مدرسه جوړه کړي ده.

له کابل خخه تر پغمان پوري نیمايی لاري سرکونه دومره بنه دی، لکه د هندوستان د لويوبنارونو، دوهمه برخه یې هم بنه ده، خو جوړ بدو ته اړتیا لري، د کابل له حدودو سره د وتلو سره سم مو عجیبه پر کيفه مناظر ولیدل، د سرک په دواړو خواوود چینار ونې دی، او چرته بیا د الوبالو د سرو ګلانو ونې لیدل کېږي، همدا راز د اغزو زونې، او ئای چینې او ويالي، تر کومه چې نظر کار کاوه، ئای چای د زیرو او سرو ګلانو او پایو خادرونه خپاره شوی دی، دلنه او س د مني موسوم و، د کوم ئای چې مني او خزان دومره بنکلې وي، نو پسلی به یې خنګه وي، زما له ګلستان خخه زما د پسلی قیاس واخله.

له سینیتوریوم، د خارویو روزنځای، او کرنې له مدرسې تېر شوو، د ستنيدو پر مهال مو د دي ځایونو د لیدلو فکرو، ځکه مو او س ونه کتې، خومره چې پغمان راژندې کېدو ورسه ورسه د فضا رنګيني، د هوا یخوالی، او د ونو پسلی زیاتېدو، تر تولو لوړۍ د پغمان دروازې ته ورسېدو، چې خپله یوه کوچنۍ ودانۍ ده، بیا د شاهي قیامگاه ودانۍ وه، بیا عمومي باغ و، چې د عوامو د

چکر او تفريح خاي دی، او پايله کي د پغمان تر تولو لور خاي ته ورسپدو، چې د
دي جنت مقام لور فردوس بلل کېدای شي، دلته يوه کوچنى خو لوره دوه پورىزه
ودانى ده، د دربار وزير سردار احمد خان همدلتە مقيم و، لاندى راغلو، او
مېلىمانه يې له خانه سره پاس پوره ته بوتلل، داسې يوه خونه کي يې كېنولو چې
هنداري پکي لگېدلې وي، له همدى كبله ورتە شيش محل ويل پكار دې، موسى
يخ او واوره هم پرته وە، له همدى كبله د شيشو دا تولې دروازى بندى وي، خو دلته
د ناستو كسانو ليواله سترگې له شيشو خخه بھر وتلي، او چرتە چې يې نظر
رسپدو ليدل يې كول، چرتە چې د فضا په لوروالى کي د لورو او نېغ قامت ونو،
زېرو او سرو گلانو ونو كتارونو، او په ئىمكە د رنگا رنگ ميوو بنكلى مرتب
جورپى شوي شكلونو سترگو ته لارينا او زرونو ته خوبني وركوله، پروفيسىر ايران
ليدلې دى، هغه وويل چې دا بالكل د ايران په خېر منظر دى، چا چې كشمیر
ليدلې و، هغوى ويل دا خو خاص كشمیر ته ورتە زړه رابنكون لري.

په همدى شيش محل خونه کي باسليقه ميزيان د چاي ترتيب نيولى و، په ميز
باندى پر كلچو او ميتايبي سربېره د كابل تر تولو بنې ميوې پرتبى وي، بيلا بيل
رنگ انگور او ميوې په بنكلو لوښو کي په مناسب رنگونو پانيو او گلانو داسې
بنكلى اينبودل شوي وي، چې ميز د خولي پر خوند سربېره بنكلى هم بنكاري.
هر چا د خپل ذوق سره سم چاي او كافي وختيل، سيد راس مسعود د كشمیرى
چاي غوبتنە وکړه، هغه هم تيار او راولې شو، رنگ خو يې د كشمیرى چاي و،
خومزه يې زموږ د هندوستان د كشمیرى وروني له چایه کمه وه، افغانستان کي د
چایو خو پيالي خبيل کېږي، مګر يوازي لومړي پايله خوره وي، او پاتې يې ترخي
خونيمه ترخي وي، ما صوفي ته يې خوند رانه کړ.

په ميز باندى تر ډېره حده د اروپا د بنارونو د منظرو په اړه خبرې کېدې، سردار
احمد خان زيات وخت اروپا کي تېر کړي، ډېرو بنارونو کي يې خو مياشتې تېرې

کرپي دي، هغه او راس مسعود د اروپايي بشارونو او د هغه په ډبرو هوتیونو خبرې وکړي.

له چایو وروسته ټول لاندې ولارو، هلتنه یو عکاس راغونېتل شوی و، سردار د ټولو یو ګډ انځور د باغ په پاس او یو په لاندې زينه واخیست، همدي ځای ته مخامنځ په لاس جوړ شوي څه لاندې او څه بره له ډبرو څخه قدرتی کمرونونو ته ورته منظري جوړې شوي، حاضرین هر یو جلا جلا په دې ډبرو په بې ترتیبې ډول کېناستل، او د دې بې تکلفه فطري ناستې بیا یو مصنوعي نقل (انځور) وايستل شو، له دې شاهي باغ څخه تر وتلو وروسته موږ عمومي باغ ته ولارو، د پلي تګ پر مهال محسوسېده چې اوس له لوړې څخه لاندې بښکته کېړو، او باغ ته ورسېدو، د دې باغ په لیدلو سره مو زړه باغ باغ شو، الله اکبر څه یو باغ و، د تېږي زمانې خو معلومات نه شته، مګر اوس بې تکلفه ويل کېدای شي چې د دې باغ د سلیقې په څېر تیموریانو شاید هندوستان کې هم نه دی جوړ کړي، له ونو پرته دا له لطفه ډکې منظری له کشمیر پرته په هندوستان کې له کومه ځایه راول کېدای شوای، اوس د مني موسم و، د ونو پانو کې د سور والي په ځای زېړوالۍ و، د سروي او چنار وني، او د قسماقسم ونو پسرلۍ او د هغې جوړښت او ترتیب، څه څه به یې یادوم.

له غرونو هرې خوا ته قدرتی چینې بهبدې، د باغ په منځ کې په یو کتار پنځه فوارې خوتکېدې، چې بې مبالغې او به یې پنځوس شپېته فوته لوړې ويشتل کېدې، او بیا میده خاځکې په ځمکه غور ځېدې.

دلته مو هم په داسي حال کې چې پنځه واره فوارې مو شاته پاتې شوي، یو انځور واخیست.

د کابل سیند

له دي خايمه په وتلو سره د کابل سيند په لور ولارو، له باغه بهر سرك او بيا د سرك
 خخه يو خه په خنده د کابل نازينين سيند بهيدو، د کابل د سيند يادونه اول هم
 شوي ده، موږ هندوستانيان چې د ګنګا او جمنا د ليدلو عادي يو، دا منل چې دا
 او به سيند دی، موږ ته فکر پکار دي، هر ئاي مو چې دا سيند ولید نو سور يې
 هيچ ئاي کې له دوه درې کزو زيات نه دي، له دي سره بيا هم د دي د طول دا
 اندازه ده، چې دا له کابل خخه بهيرې او د هندوستان د سند له سيند سره يو ئاي
 کېږي، دژمي په موسم کې واوره ايساريږي، او بيا ټول کال روان وي، موږ
 اوريديلي چې د واورو موسم کې افغانان دا واوري ماتوي او لاندي د يخو او بوا خخه
 نه يوازي دا چې او دس بلکې غسل هم کوي، د هندوستان خلک يې که يوازي
 تصور وکړي، هم يخني به يې وشي، د سيند او به له غتیو غتيو ډبرو سره جنګېږي او
 بهېږي، سيند ته د راتګ هد هم د انځور اخستل، خو دا چې سيند ژور او او به
 پکې روانې وي، هلته مو انځور اخستل ممکن نه شول، بالاخره سيند مو شاته
 پېښود، د سرك په خنده ودريلو، او پله ايز انځور مو واخیست.

له دي وروسته په موږو کې د کابل په لور روان شوو، په پام کې وه چې په لاره به
 سنيټوريم او نور خايونه وګورو، خو په ستنيدو کې دومره ناوخته شو، چې هلته د
 بسکته کېدو فرصت پیدا نه شوه، بيرستير غلام رسول خان هغه خايونه ليدلي وو،
 له هغه مې چې خه اوريديلي، يا نورو د کابل خلکوراته خه ويلى هغه دلته ليکم.

دار الصحت، يا سيني توريم

د انګريزانو او افغانانو تر منځ د وروستي بریالي جنګ په پايله کې امير امان الله
 خان جنral نادرخان سپه سالار ته د هغه د بهه خدمتونو په بدل کې د کابل او پغمان
 په منځ کې حمکه ورکړه، چې د هغې نوم علي اباد دي، نادرخان په خپله زمانه کې

د ھاکتیرانو په اتفاق دا ظای د دار الصحتم (سنی توریم) لپاره مناسب وباله، او دلته يې د سل (ساه بندی) او جتکي د ناروغانو لپاره ظای جوړ کړ، د دی دار الصحتم، د ودانۍ او نورو لګښتونو لپاره هم نادرخان له خپله جیبه پیسې ورکړي.

ودانۍ درې پورې یزه ده، د شپېته ناروغانو لپاره پکې بسترونه او نور وسائل چمتو کړای شوي دي، مخامنځ يې بنې باغ، بنکلی ظای، چمن او سرکونه دي.
د خارویو روزنځای:

دي سره نزدې د خارویو د روزنې او د عمده نسل د پالني اداره ده، چې نوم يې "دايره ترييت حيوانات و نسل گيري" دي، د مسئول نوم يې محمد يوسف خان دي، زموږ ملګري غلام رسول خان چې دا ظای يې ليدلی، ماته د دي ظای ډېر صفت وکړ، هلتله د خارویو علمي او ساینسی طریقې سره په بنه ډول د پالني وسائل او درلمني سامان موجود دي، د بنه نسل نر خاروی په واسطه هلتله د نسل د زیاتوالی او ساتلوا پوره اهتمام شوي دي.

د ځینو دوستانو لیدنه:

له پغمانه مخامن دار الامان ته راغلو، ئینې دوستان مو ليدلو ته راغلل چې په هغوي کې د چمرقند د جمعیت مجاهدين مشرمولوي بشير صاحب، مولانا محمد ميا صاحب (المعروف منصور) دا د مولانا عبدالله صاحب انصاري مرحوم چې د مسلم یونیورستې پخوانۍ د دینیاتو ناظم دي، د هغه خلف او د مولانا محمد قاسم صاحب د دیوبند د باني لمسي دي، یو افغان عالم دي، چې د حضرت شيخ الہند شاگرد دي، هغه دا خدمت ماته وسپاره چې مولانا حسین احمد او مولانا کفایت اللہ ته يې سلام ورسوم، چې ما يې سلام ورسولو، له دوى سره د انیس اخبار مدیر محمد امین خان خوبیانۍ هم و، لږ وروسته د منشي میر شمس الدین مرحوم د حمایت الاسلام لاهور پخوانۍ ناظم، چې افسوس دي میاشت کې وفات

شو) زوی میر رحمت الله همایون او مقیول الحق چې دلته د دولتي گنډل خای
(خیاطی)، مهمتم دی هم را اور سپدله.

سبا سهار به له کابله غزنی ته ئو، له همدي کبله ملګري د خدائ پامانی لپاره
راغلل.

د دوي له تگ وروسته ما او زما ملازم د سبا د سفر لپاره تیاري ونيو، له لمانځه
وروسته په کابل کې وروستي شپې تېرولو لپاره په بستره حملاستم.

د غزنی سفر

د ۱۹۳۳ از د اکتوبير په دېرشمہ سهار چې له خویه را پا خېدم په دې فکر مې زړه
خوشاله و، چې نن به د هغه غزنی لیدنه کوم، د کوم نوم مې چې لسکونه خله په
قلم ليکلی، او زرگونه خله مې په خوله اخستی دی، لکونه خله مې لوستلی دی،
غزنی د سلطان محمود غزنی دی، د چا نوم چې يو وخت په نړۍ رعب او هیبت
کینولو، د چا په دربار چې د باکماله خلکو هجوم و، چا چې د پېړيو لپاره د
اسلامي نړۍ لارښوونه او په هندوستان حکومت وکړ، د عنصری، فرخي،
فردوسی، او سنايي غزنی، چا چې زموږ د ادبیاتو په دنیا کې لافاني شهرت
حاصل کړي دی، او د چا سیاسي تاریخ چې د اوږدې مودې لپاره د نړۍ د
مورخينو د تحقیقاتو د بحث موضوع ووه، د سهار له پا خېدو وروسته موږ له خپلو
دوستانو سره د رخصت پر مهال بیا بیا مصافحه وکړه، او د دې خو ورڅو قیام د
یاد لپاره موژمنې وکړي.
خادمانو ته انعام:

عموماً دا رواج دی، او اروپا کې خو دا رواج د قانون ترحده لور شوی، چې کله هم
څوک له هوتل خخه وئي، يا کوم هستو ګنځای ته ورسیبېي، نو لوړۍ خادمانو ته
انعام ورکوي، تر دې چې په چای خانو او رستوراتېونو کې هم د دې اخلاقېي قانون

څخه مخالفت نه شي کېدای، همدي څيز ته په تركيه کې بخشيش ويل کيږي، اروپايانو به چې کله پخوانۍ تركيې ته سفر کولو، نو د بخشيش دا غوبښنه به يې په ډېر بد او ڏليل رنګ کې وراندي کوله، خود خپل هيوا (تېپ) به ورته بد نه بنکارپدو، د دي لامل یوازي یو دي، او هغه دا چې بخشيش په مشرقي انداز او نرمي لهجي سره غوبښل کيږي، او د اورد عمر د مسلسل دعاوو سره د دي مننه کيږي، او (تېپ) په اروپاين سپيره لهجه اخستل کيږي، سره ته لې خوئښت ورکړي، او د (تېنک یو) په ويلو سره يې سمدستي قيمت ادا، کيږي.

هندي ميلمنو دا پرېکره کړي وه چې د دولتي ميلمستون خادمانو ته به چې د دوي د ميلمستيا فرایض يې ډېر بنه تر سره کړي دي، سل روپې په انعام کې ورکړل شي، خود تگ پر مهال مو چې کله هغوي ته دا پيسې په خپله خوبنه ورکولي، نو هغوي په ډېري خوشالۍ سره ئکه د دي انعام له اخستلو انکار وکړ، چې هغوي د خپلو ميلمنو فرض تر سره کړي دي، چې په بدل کې يې دوي د هیڅ انعام مستحق نه دي، د دوي دې پرېکړي څخه مو تعجب وکړ، او د هغوي د اخلاقې لوريتا مهر د ميلمنو په زړونو ولګېد.

دا خادمان ډېر هوښيار، ډېر با ادب، باسليقه، او خاموشه وو، په دي توله موده کې هيڅکله هم د هغوي د شور او غوغا اواز زموږ تر غوربونو ونه رسید، ډوډي، د بسترو جوروں، او د خونو صفايي او نور کارونه يې په ډېر بنه انداز او چوپتیا سره تر سره کول، هغوي به په تور پتلون، تور کوت، سپین قميص، په پښو بوټان او په سرونو افغانۍ خولی وي.
له کابله روانېدل:

حکومت د خپلو ميلمنو د سفر چاره په ډېر بنه ډول چمتو کړي وه، شاید مخکې مو یادونه کړي وه، چې افغانستان کې د سفر پر مهال په لس دولس ميلونو کې د پړاو لپاره منزلونه دي، په هر پړاو کې د حکومت له خوا پوسته خانه، ودانۍ، يا

حکومتی هستوکنخایونه جوړ شوي، چرته چې د اوسبېدو هر ډول اسباب او وسایل چمتو شوي وي، خو اوس د موټر تېز رفتار دا پړاوونه سره لري کړي دي، اوس دا ودانۍ له سلو او اتیا میلونو څخه وروسته رائې.

حکومت د میلمنو د پاتې کېدو د انتظام لپاره له مخکي دي ځایونو ته خبر استولی او احکام جاري کړي وو، د دې چارې د سمبالبنت او کوربه په توګه یې سرورخان ګویا ټاکلې و، چې هغه د افغانستان تر وروستي پولې له میلمنو سره ولار شي، او هلتله له رسولو وروسته بېرته راستون شي.

حکومت د سفر لپاره د دوه بنو موټرو او دوه لازیو انتظام کړي و، په یو موټر کې زه، ډاکټر اقبال، بېریسته غلام رسول او په دویم کې سر راس مسعود، پروفیسر هادي، سرورخان ګویا، او عبدالمجيد صاحب چې په ډیلي کې د افغانستان د سفارتخانې استازې سپارل شول، یوه لاری د خواراک د سامان، پخلې او خواراک چمتو کولو ملازمینو لپاره وه، او دویمه لاری د میلمنو د سامان الات لپاره وه، تر څنګ یې حکومت د میلمنو د امنیت لپاره د لس دولس سرتبرو یو ټولی واستاوه، هغوي هم دې لازیو کې سپاره وو، د دې ټولی مشر چې ځنه مشر یې ورته ويل او د جلال اباد سره نېدې د ګردیز له ساداتو څخه و (نوم مې اوس هېر دې) دا افسر هم له موب سره موټر کې په مخکي سیت کې کېناست.

زمور په روانېدو کې د مخه بنې او لیدنو کتنو له کبله یو خه څنډ راتلو له همدي کبله یې لاری مخکي روانې کړي، اته بجې موب هم روان شوو.

له کابل څخه تر غزنې پوري:

غزنې له کابله دوه اتیا میله لري دي، موټر له لوره ژورو، دښتو او غرونو څخه تېربېدو، په دوره کې مخکي روان وو، لازه تر ډېره حده صافه وه، سرکونه عموماً بنه حالت کې وو، ځمکه تر ډېره حده هواړه وه، لري لري غرونه هم بنکارېدل، د غرونو لمنو کې پراخه میدانونه او درې پرتې وي، په دې درو کې چینې بهېدلې،

چې له کبله يې په پسلی کې دا درې شنې کېږي، او کر کښت پکې کېږي، دا تولې
حُمکې کرنیزې وي، او د خوبنۍ خبره دا ده چې افغان بزگر پکې پوره محنټ
کوي، له کابله تر غزنې د کروندو سلسله خپره وه، خو اوس مهال پکې هیڅ نه و
کړل شوي، دلته د کښت وخت په ګرمۍ کې رائۍ، کله چې واوره ويلى، او حُمکه
کرته جوړه کړي.

دلته د کليو د اباديو اصول دا دي چې چرته چينې بهيږي، د چينو په خندو لبر لبر
لري کلي اباد دي، خو کله چې په قدرتی ډول دا چينې هم وچې شي، دا کلي هم له
منځه ئي، او بل ځاي ته انتقاليرې، داسې مو هم ولidel چې چرته چينې د کلي د
يو اړخ نه بل اړخ ته مخ ګرځولي وي، نود کلي خلکو هم خپلي ابادي له دي ځایه
لري، او د چينې هغې غارې ته وړي دي، ديوالونه د خټو او چتونه هم عموماً د
ختو دي، دباران د کښت له کبله دا چتونه هم کلک وي.

د کوچنيو کوچنيو غرونو دا نه پري کېدونکې لري مو په مخ کې وه، د دي غرونو
له کبله کله داسې معلوم پده چې مخکې به لاره بنده وي، او په غر له ختلوا پرته
به د تګ بله لاره نه وي، خو چې خومره به مخي ته تلو، لاره به هم په درو کې تاو
راتاوه ډېره صافه مخ ته تله.

د پېښور او کابل تر منځ چې د غرونو کومه داروونکې لاره پرته ده، د هغې په پرته
دي لاري ته صافه او میداني لاره ويلاي شو، په ځينو ځایونو کې پېچومي هم وچې
دواړو خواوو ته به يې لوري ځمکې وي، ځينو ځایونو کې پلونه وو، خو داسې
ځایونه مو هم مخي ته راغلل چې پول به هم نه و، يا به مات شوي و، ظاهراً به
ستونزمنه بنګار پده چې دا لاره او پېچومي به خنګه موټر ووهې، خود دي افغاني
موټر چلونکو ستاینه باید وشي، چې په ډېري اسانې سره يې موټر بنسکته او پورته
بوتلل، داسې چې موږ هیڅ تکلیف محسوس نه کړ.

لاره کې يو دوه داسې غرونه هم راغلل چې زموږ ملګري پوځي افسر وویل د دي
غرونو پر سر افغانی کلاوې دي، او هلتله افغان پوڅ میشت دي.

په لاره کې لاری مخې ته راتلي چې سوداګریز سامانونه پري وړل کېدل، د پخوانیو
قافلو په خېر اوښان او خره هم مخې ته راتلل چې سامانونه پري بار و، د کوچیانو
قبيلې چې مېرمنې، نارینه او ماشومان به پکې پلي روان وو، يا به په خرو سپاره
وو، او ورسره به ملګري سپې هم روان وو، چرته به په خرو اینښو دل شوي چرگان هم
لېدل کیدل، چې ډېر په زړه پورې بنکارېدل.

اوسماسېبنین و، خولمر تودنه و، او ډېره یخني وه، د یخني، ټول لباس مو پر تن
و، خود هوا او ګرد خخه د ساتلي لپاره مو د موټرو هنداري پورته کړې وي.
عجیبه دا وه چې په ټوله لاره مو کوم الوتونکی ونه ليد، شونې ده علت يې دا و چې
اوسم په دې هیواد کې د کښت موسم نه و، سیمې له غلې خالې وي.

غزنې:

شا او خوا يوه بجه د غزنې Ҳمکه په نظر راغله، زموږ لیواله ستړګو پورته کتل،
خو هر ځل به بېرته رابنکته کېدي، زموږ په فکر د پخوانی ډیلي د زړو ودانیو
مناظر و، موږ فکر کاوه چې له کلاوو، مسجدونو، لوړو ودانیو منارونه او ګمبدي
به له لري سیمې ووینو، خو زموږ د لیوالو ستړګو په وړاندې له لري خخه داسې
هیڅ نه بنکارېدل.

موټر ورو ورو کارېدل، تر خو ابادي راوسېدہ، له بنیاره بهر په يوه لوره دولتي
میلمستون و، موټرې یې انګړ ته نتوتل، او د لوېي دروازې مخې ته ودرېدل، موږ په
ګرد کې له پېيو موټرو راوطو، د بنې راغلاست لپاره د دولت له خوا يو قوماندان
(دلته د پوڅ او پولیسو لور پورې افس) او د بنیار له اړخه د بنیاروالي مشر موجود
وو، هغوي مو هرکلې وکړ، او هیله یې خرګنده کړه، چې موږ لومړې په بنیار کې
وګرڅو، د همدي ودانۍ لاندې يو سرک و، له هغې لاندې راغلو، او په سرک روان

شوو، يوه لاره د بازار شاته او بده پرته وه، چې تر پایه غزبدي وه، او دويمه لاره په لوره ختلې وه، چې د بازار له منځه تېرپدله، هم دلته بازار ته له رسپدو مخکي د لاري پر سر يو خام مسجد و، او له مسجد لاندي د سرک په او بدو کې نهر بهپدو.
بازار:

موږ له بنکته سرک خخه د مسجد تر خنګ تېر شوی سرک په مخه ونيو، او بازار ته داخل شوو، لوړۍ قوماندان صېب، ورپسي د بناروالۍ رئيس، او بيا ميلمانه روان وو، له موږ سره سرتيری هم مله وو، له بازاره تېر شوو، تول دوکانونه پرانیستی وو، کوچني دوکانونه، په ځینو دوکانونو کوچنۍ پردي خړبدي، هېر دوکانونه د پوستينونو و، کوچني پوستينونه چې شلوکه ورته وايې په پنځلس روپې، او ستر یې بيا په شل پنځه ويشت روپې خرڅدل، د دي پوستينونو بره برخه به زېر رنګ وه، او په لستونو او غاړه یې بيا د وريښموده شوی.

موږ به چې د کوم دوکان مخي ته تېرپدو دوکاندار به ودرپدو، او اسلام عليکم خخه وروسته به یې وویل (مانده نباشي) ستري مشئ وویل، دا الفاظ دلته د ميلمنو لپاره د بنه راغلاست دي، عجيبة دا وه چې ځينې دوکانداران یې سیکه او هندو هم وو، چې په سرونو یې زېړې پکړې تړلې وي، معلومه نه ده چې دوی له کومه وخته دلته اباد دي.
اردو گراموفون^(۳۲).

بازار شا او خوا دوه فلانګه غزبدي دی، د پخوانیو بازارونو په څېر په دې هم چت لګیدلى و، تول بازار مو وکوت او بېرته په شاتني سرک راستانه شوو، دلته هم د بازار شاته یوازي په یو اړخ کې دوکانونه و، له یو دوکان خخه د ګراموفون اواز

۳۲- ګراموفون (Gramophone) پخوا د ثبت شوي اواز د غړولو يوه اله وه، چې عموماً به پکې هر ډول اواز غړبدو خو ډېر د موسیقى لپاره کارپدو.

راغلو، چې غوب مو ونيو ثبت سندره غربده، او په اردو ژبه وه، کابل کې خوازو
ژبه د دويمي ژبي حيسيت لري، هلته د پرو هندوستانيانو په اسپدو سره په دي
سندره تعجب نه و، خو په غزنې کې چې شايد دلته کوم هندوستانی وي، د اردو
په دي خپريدو حيران شو.

مسجد:

هغه مسجد ته ورسپدو چې مخکي مو يادونه وکړه، د ماسپينبين وخت و، غوبنتل
مو د ماسپينبين لمونځ همدي مسجد کې اداء کړو، مسجد لپه لور و، په زينه
وروختو، د ماسپينبين لمونځ کېدو، خو عجيبة دا وه چې د اوداسه لپاره هېڅ
انتظام نه و، پوبنتنه مو وکړه، راته وویل چې د سرک په څنډه نهر بهيرې، هلته د
مسجد حوض هم دي، له همدي کبله د نور سامان اړتیا نه شته، او مورب بېرته له
مسجد را ووتو.

دا مسجد له خټو او خام جوړ شوی، ديوالونه یې خام دي، چت او غولی یې هم خام
دي.

دولتي ميلمستون:

د غزنې دولتي ميلمستون له بناره بهر په یو لور څای جوړ شوی، پراخه ودانۍ،
پراخې خونې، او په هره خونه کې کافي اندازه ميز چوکۍ، د ليدنو کتنو یوتالار او
د خوراک خونه ده، خو خونې د ميلمنو لپاره ځانګړې کړا شوي، په خونو کې
فرش، بستري، پردي او هرڅه منظم دي.
ميلمستون ته په راتګ مو ډوډي، وخرپه، چای مو چښو، د ميلمستيا دنده د
بناروالۍ د رئيس په غاره وه چې په بنه طريقي یې ترسه کوله، له ډوډي وروسته
مو یو خه ارام وکړ، بیا مو د غزنې د مزارونو او نورو ودانیو دليدنو چمتوالی
ونېو، او خلور بجې بیا د بنار ليدلو لپار ووتو.

پخوانی غزنی:

مود فکر کاوه چې غزنی به د پخوانی او زاره ډیلی په شان وي، گومان مو و چې له مرګ وروسته به هم د غزنی بنار ژوندی وي، خو خومره افسوس دی چې د پیریو پخوانی غزنی اوس نوم او نښه هم نه ده پاتې، په تاریخونو کې مو لوسټي وو، چې علاو الدین غوري د غزنويانو په وروستيو کلونو کې دا بنار سوئولی او په ایرو بدل کړی و، او له همدي کبله یې هغه ته جهان سوز ویل، خو دا فکر مو نه و چې دو مره به له منځه وړل شوی وي، چې یوه خبته به یې هم په خپل څای نه وي پاتې.

علاء الدین جهانسوز:

د شپږمې هجري پېږي په لوړمېو کې د غزنويانو زوال او د غوريانو اقتدار پیل شوی و.

د دې کورنۍ په شپږم پښت کې د عباس په نوم یو خونپی خورزور څوان پیدا شوی و، چې د دې کورنۍ بنسته یې کېښود، او په نهم پښت کې یې عزالدین حسین پیدا شو، چې د غور په غرونو کې یو کوچنۍ دولت جوړ کړ، له هغه سره یې نومیالی زامن و، چې یو یې قطب الدین محمد، بل یې سيف الدین سوری، او درېیم یې علاء الدین حسین و، د قطب الدین محمد لقب ملک الجبال و، دا قطب الدین له خپلو ورونو خفه شو، او غزنی ته ولار، چې غزنی کې د خپلې سخا، بنه خوی او صورت له کبله په ټولو ګران شو، دا د بهرام شاه غزنوي (۵۲۲ هجري ۴۷ میلادی) کال او د هغه دور و، سلطان د حاسدانو په وینا په قطب الدین بد ګومانه شو، او هغه یې ووازه، علاء الدین حسین د خپل ورور په غچ کې په غزنی برید وکړ، او وې نیو، بهرام شاه هندوستان ته وتنبیید، علاء الدین خپل کشر ورور سيف الدین سوری د غزنی په تخت کېناوه، او بېرته غور ته ولار، خو بهرام شاه یو څل بیا فرصت تر لاسه او غزنی یې ونیو، سيف الدین یې ونیو، په ډېر ډلت سره یې ووازه، کله چې علاء الدین ته دا خبر ورسبد، زیات غوصه شو، له یو ستر لښکر

سره غزني ته ورسپد، دا مهال کال پنځه سوه اوه خلویښت هجري بهرام شاه مر شوی و، او زوي یې خسروشاه په تخت ناست و، هغه د غوريانو د لښکر په وړاندې ماتې وخوره، او خپله لاهور ته وتنبېد، علاء الدین غزني نيو، او هلته یې د قتل عام امر وکړ، بنار یې وسوخاوه، تر اوو ورڅو په بنار لمبې بلې وي، د سلطان محمود، سلطان مسعود، او سلطان ابراهيم پرته یې د نورو ټولو سلاطينو قبرونه هم وکيندل، او هډونو ته یې اور ورته کړ، تاريڅوهاں وايي چې :

علاء الدین په ډېر قهر سره د غزني بنار نينو، تر اوه ورڅو شپو یې په بنار اور بل کړ، او په بریدونو یې پیل وکړ، راویان وايي چې دي اوه ورڅو شپو کې د زيات دود له کبله هوا دومره توره وه، چې ورڅه شپه بلل کېد، او د شپې به د بنار د لمبو له کبله دومره روښانه وه، چې ورڅ به برېښېد، په دي اوه شپو ورڅو کې یې لوټ او وژني او جګړي پیل کړي، او هر نارينه یې چې موند، هغه یې واژه، مېرمنې او ماشومان یې بندیان کړل، او امر یې صادر کړ، چې د ټولو محمودي سلطانانو جسدونه دي له خاورو را وايستل شي، او و سوچول شي، خو یوازي سلطان محمود، سلطان مسعود، او سلطان ابراهيم یې پرېښو دل.....، اوه ورځي وروسته کله چې اتمه شپه شوه، بنار ټول خراب او سوی و، خلک وژل شوي، او جلاشوي وو.

علاء الدین د تورزنۍ تر خنګ یوبنه ژبور هم و، هغه پر غزني د بريا په جشن کې یوه ويارنه وویله، او په داسې حال کې چې له یوې خوا په بنار کې قتل عام روان و، ودانۍ سوچول کېدې، د غور دا مشر د خوبنۍ په مجلس کې ناست و، او د سندرغارو له خولي یې خپله دا ويارنه اوږبدله چې ويلي یې دي:

جهان داند که من شاه جهانم چراغ دوده عباسیانم

علاء الدین حسین بن حسینم که دائم باد فلک خاندانم
چو بر ګلګون دولت برنشینم یکى باشد زمین و اسمانم

به شهری شه دیگر نشانم
چور و دنیل جوی خون برانم
شفاعت میکند بخت جوانم
که با واجان شان پیوند جانم

همه عالم بگردم چون سکندر
بران بودم که از ادب اس غزنین
ولیکن گنده پیرانند و طفلان
به بخشیدم بدیشان جان ایشان

نپی علاء الدین ته د دی سخت زپی له کبله دا بدله ورکره، چې تراوسه په ژبود
جهان سوز په نوم یادیبی.
د پخوانی غزنی د تباھی او بربادی دا لنډ داستان دی چې د پنځه سوه اوه
څلويښت او پنځه سوه اته څلويښت هجري کې رامنځته شوی دی.
نوی غزنی:

پخوانی غزنی د غوريانو، ورسیپی د تاتاريانو او بیا د تیموريانو د حکومت په
کلونو کې همداسې بې نوم او نښانه پاتې شو، ویل کیږي، کومه کمه تومه ابادي
چې پاتې وه، هغه هم د یو کال زیاتې واوري ورپدو له کبله له منځه ولاره،
عبدالکریم علوی د احمد شاه درانی په تاریخ کې چې (چې ډېره برخه یې د امام
الدین حسینی له تاریخ څخه چې په دولس سوه دولس میلادی کې لیکل شوی
اخستل شوی^(۵)) د غزنی په اړه لیکي:

له قلعه شش ګاو څخه د غزنی تر بناره رسیبی، چې دا پخوا د سلطان محمود
غزنوي پلازمېنه وه، او په ماضی کې یې زیاته ابادي درلوده، یو څل په دی خای
دومره واوره وورپده، چې تول بنار یې تر لاندې خرابه شو، له یو خو کسو پرته څوک
پاتې نه شول، له هغې زمانې بیا دا بنار اباد نه شو، اوس تاجیک او افغانان په
کلاوو کې شا او خواو دوه درې زره کورونه اباد دی صفحه پنځه څلويښت).

د غزنی او سنی بنار د احمد شاه ابدالي خای ناستي تیمور شاه المتوفی دولس
سوه اوه اباد کړي دی، د خاورو یوه لوره کلا ده چې په داخل کې یې بنار اباد شوی
دی، د افغانستان حکومت کې د دی بنار حیثیت په اول درجه بنارونو کې نه

راخی، نه دلته والی ژوند کوي، هغه دره چې دا بنار پکي اباد دی ډېره پراخه ده،
چې یقیناً پکي یو لوی بنار ابادېدای شي، او له دي کبله چې د ډېرو ولايتونو په
منځ کې پروت دی، د سوداګرۍ له کبله دي بنار ته لوره درجه ورکولائي شي.
ملا قربان:

د غزنې له خنډو، کونجونو، شا او خوا او قبرونو خڅه تر تولوزيات معلومات ملا
قربان نومي سپین بېرى لري، د سيمود ليدلو خڅه وړاندې سرورخان ګويا د ملا
قربان يادونه وکړه، او کله چې هغه راوسېد، نو معنى دا چې د غزنې د کيسو او
روایتونو یو ژوندی کتاب موپه لاس راور، عمر یې د اتیا، نوي ګلونو په شا او خوا
کې دی، په ملا کړوپ، غابونه یې پوره نه دي په خوله کنداس، په لاس کې امسا
راغلو، او سم یې د غزنې د بربادی، داستان پیل کړ، دلته یې د بزرگانو د نوم او
ښام بندول ویل پیل کړ، په هر حال د دي خضر په لارښوونه مو د زاره غزنې ليدل
پیل کړل.

د غزنې باقي اثار:

له اوسني بشاره خو ميله لري هغه سيمه ده چې ویل کېږي، د محمودي سلاطينو
پلازمېنه وه، او ورته مخامنځ د غزنې اوسني بشار بل اړخ ته د غزنې پخوانۍ هديره
ده، په پخوانيو اثارو کې دلته اوس یوازې خواثار پاتې دي، حکيم سنايې، سلطان
محمد، سلطان مسعود، سلطان ابراهيم مزارونه، له دي پرته د حکيم بهلول دانا
ته منسوب یو مزار دی، او د ځینو نورو بزرگانو مزارونه دي، د شاهي ودانيو په
سلسله کې یوازې خو مناري ولارې ليدل کېږي.

د حکیم سنايی مزار:

اقبال چې شاعر دی، تر تولو زيات د حکیم او شاعر سنايی د مزار د ليدلو هيله درلوده، له ميلمستونه پلي ووتو، او د حکیم سنايی مزار په لور ولارو، دا مزار له ابادي خخه یو څه خندي ته د عامو مسلمانانو په هدیره کې دی، له عمومي لاري خندي ته د یو فرانګ په اندازه یوه لاره تللي، له مزاره دباندي خو ډبرين قبرونه دي، په ځينو یې د وروستيو وختونو کتبيې لګېدلې دی، د حکیم سنايی قبر په یوه کوچني احاطه کې دی، اول کوچني غولی دی، دلته هم خو قبرونه شته، په یو قبر ليکلې دی، چې (دا د حکیم سنايی د خاص خادم قبر دی) له هغې وروسته بيا خپله د حکیم سنايی مزار ودانۍ ده، ګنبده پري جوړه او لاندې قبر پوخ دی، مزار ته د اخليدو یوازي یوه کوچني دروازه ده، پوخ قبر، پري دپاسه ډبره، چې په عربي ليک پري د نوموري د وفات تاريخ ليکل شوي دی، ما خو ټول عبارت ونه ليکه یوازي د يادگار په توګه مې لاندې کربنې ولېکلې:

كان وفات الشیخ العالم الفاضل العارف قطب المحققین طوطی شکرستان،
فصاحت بلبل بوستان، بلاغت مظہر اسراسر معانی مطلع انوار... الشیخ... يعني
مجدد الدين اسنايی سنة خمسمائة و خمس عشرين.

د تېر کال په معارف کې ما د حکیم سنايی د وفات تاريخ په مناسبت یو مضمون لېکلې و، چې پکې د هغه د وفات تاريخ پنځه سه پنځه خلوښت ثابت کړای شوی و، ځينې محققین اوس د هغه د وفات کال پنځه سوه خلور خلوښت بنېي، د دې کتبيې پر بنست د حضرت جامي او نورو د عام روايت پر اساس پنځه سوه او پنځه ويشت د هغه د وفات کال ليکل شوي دی، که دا ثابته شي، چې دا کتبيه د حکیم له وفات وروسته پخوانيو زمانو کې ليکل شوي ده، نو د دې وفات کال منل پکار دی، خو خومره چې ګومان کېږي، دا کتبيه ډېره وروسته ليکل شوي ده، او هماګه د حضرت جامي مشهور تاريخ پري ليکل شوي دی.

مزار په داخل کې مو مسنونه دعا وکړه.
 د حکیم سنایی د لور مقام خخه خوک خبر نه دي، موږ تول له دي منظر خخه متاثره
 و، خوزیات اغیز یې پر اقبال کړي و، هغه د حکیم د قبر سره ودرید، بې اختیاره
 شو، او تر ډېره یې په زوره زوره وژړل، اللهم اغفر له و ارحمه
 دا خود فقیرانو کودې وه، له دي خایه د بادشاھانو د محلونو په لور روان شوو، په
 سرک موټرو ډلارې وي، تر موټرو پلي ډلارو، او په موټرو کې سپاره شوو.
د افغان سپرو تولی:

سرک ته په رسپدو و، چې تصادفاً د افغان اسپ سپرو یو کوچنی تولی په سرک
 روان و، د اسونو شکل او صورت، او شرات، د سرتپرو بنه او پاکې دریشی، او د
 هغوي هیبتناکې خولی، د وسلو خل ته په کتنې سره زموږ په جسم کې پوهی ويښې
 جوش وکړ، دا مو نیک شګون وباله چې د سلطان محمود مزار ته مو د تګ نیت
 دی، او دا د سلطان د خیالي جلوس سپرلی ده، دا کاروان هم راته دومره غنیمت
 وبرښپنده، چې په داسې حال کې چې د اسلامي نړۍ فاتحین سلاطین د بهرنیانو
 په تسلط کې په خپلو قبرونو کې د ذلت له کبله نا ارمه دي، یمین الدولة کف
 الاسلام سلطان محمود غزنوي د خپل ملي حکومت په سیوري کې په ارام خوب
 ویده دي.

په زاره غزنی کې:
 ملا قربان له موږ سره په موټر کې سپور و، هغه په هر ئای کې خپل معلومات له
 موږ سره شريکول، اصلی او پخوانی غزنی د اوښی ابادي خخه یو خه لري دي،
 زما په فکر له دي خایه به دوه درې ميله لري وي، هر ئای کوچنی غونډي ليدل
 ګډي، په ځينو ځایونو کې خام کورونه اباد وو، لوړۍ موستګي په دوه یو بل ته
 مخامنځ منارو ولګډي، د دواړو تر منځ شاید یو یا یو نیم فرانګ فاصله وه، ملا

قربان وویل، دا د سلطان محمود د وخت دوه مناري دي، کله به چې د سلطان کاروان ووت، نو دلتنه به نغارې غربدي، دا مناري د نريو خبستوي جورې وي.
لې مخکي د سرک خندي ته په يوه غونډي د يوه مزار گومبهه بنکاره شوه، ملا وویل چې دا د بهلول دانا مزار دي، بل طرف بله گمبده وه، دا هم له سرک خخه خندي ته وه، ملا وویل دا د سلطان ابراهيم غزنوي مزار دي، يوه بله گمبده ولیدل شوه، او خبر راکړل شو، چې دا د سلطان محمود د پلار سلطان سبكتګين مزار دي، دا هر خه په خپل پخوانۍ حالت وو، او له خبستو جور وو.
د سلطان محمود مزار:

له اوسيني غزني بنار خخه د سلطان محمود تر مقبرې پوري نېغ يوه سرک تللى،
لومړۍ يوه کوچنۍ ابادي ده، له هغې تېر شوو، او د مزار دروازي ته نږدي موټير
ودربدل، دروازي ته له رسپدو مخکي له يوه غر چينه بهيږي، همدا چينه دي
کوچنۍ ابادي، ته د فطري او به خور کار ورکوي، لاندي د هبرې جوره شوي د زمري
خولي ته ورته ځاي دي، او به له همدي خولي لاندي غورئي، ملا وویل دا چينه
هېره پخوانۍ ده، د سلطان له زمانې بهيږي، سرورخان وویل دا هغه کاريز دی چې
د فلاڼي شاعر په شعر کې يې يادونه شوې ده (ماته شعر ياد نه دي).

له دي نهر خو قدمه وړاندې د مزار ستره او لوره دروازه ده، بیا يوه کوچنۍ چو تره
ده، چې له هغې وروسته کوچنۍ باځ دي، د باځ يو لور ته د سلطان د مزار گمبده
ده، دتنه داخل شوو، د سلطان په مزار موستړکې ولګېد، آه! دا د هغه سلطان قبر
دي، چې د چین له دیواله د ګجرات تر سومنات پوري يې حکومت و، د چا له
هیبت او جلاله چې د غټيو غټيو سر پرې کوونکو د اطاعت سرونه بنکته کېدل، چا
چې د نږي خزانې د غزني په کونچ کونچ کې خپري کړي وي، د چا د لښکر د
اسونو سومان چې د خيبر او کوهات درو په غرونو، د سنده او راجپوتانه په بې
اوېو بیدیاوو، او د عرب د بحیرې تر ساحلونو، د ترکستان او خوارزم په درو، د

ختن په میدانونو، او د ایران په کوڅو کې په یو وخت لګېدل، د چا عسکر چې د گرمۍ په موسم کې د ایران او ترکستان په فتوحاتو، او د یخني ورځي هندوستان زپروزبر کولو کې تېرولې، د چا په دربار کې به چې د شاعرانو هغه مجلس لګېدلې و، چې د خوبدي ژبې له کبله یې اوس فارسي ژبه د نړۍ تلپاتې ژبه ګرځېدلې ده، هغه سلطان اوس خنګه د بې کسى، او بې چاره ګې په حالت کې په یو باغ کې یوازې په خارو کې پروت دی.
د خیال په غورونو کې مې اوس هم د دې مزار د حال په ژبه د فرخې مرثیه اورېدل کېږي چې ویلي یې دي:

شهر غزنین نه همان است که من دیدم پار
چه فتاده است که امسال د ګرګون شد کار^{۳۷}

د مزار پر سر ګمبده امير حبيب الله خان په کال ديارلس سوه درويشت هجري کال کې مرحوم امير حبيب الله خان جوړه کړي ده، چې کتبې یې په فارسي نستعليق خط د مرمر په یوه ډېره کې په دیوال لګول شوې ده، د سلطان قبر غالباً د پخوانې زمانې جوړ شوې دی، څکه چې د سلطان د وفات تاريخ او د دعاء کلمې پري په عربي ژبه کښل شوې دی، دا ليک کوفي ليک ته ورته دی، ژبه یې هم خالصه عربي ده، دا عبارت د قبر پر سر او خلورو خواوو ته په همدي خط ليکل شوې دی، چې اوس یې لوستل اسانه نه دي، ما یوازې په یواړخ کې یو عبارت ولوستۍ شو، چې د سلطان د وفات تاريخ پري کښل شوې وي.

توفى برحمة الله عليه و نور حضرته و ايض وجهه عشية يوم الخميس، لسبع بقين من شهر ربيع الآخر، لسنة احدى وعشرين واربع مائة.^{۳۸}

۳۷-دا د سلطان محمود د وفات په اړه د فرخې سیستانی یوه اوږدہ ویرنه (مرثیه) ده، چې ليکوال یې یو خو ګډوډ بیتونه را اخیستې دي، د لنډیز لپاره یې دلته یوازې مطلع راواخیستل شو.

ترجمه: سلطان رحمة الله عليه الله دي د هغه قبر منور کري، او د هغه خبره دي روښانه کري، د پنجشنبې په مابنام، په هغه ورخ چې د ربيع الآخر اوه ورځي پاتې وي، وفات شوي دي، (يعني د ربيع الآخر درویشتمه نېټه وه).
نېټه خلور سوه يو ويشت.

د غزنوي په تر تولو پخوانۍ تاريخ زين الاخبار کې هم همدا تاريخ ليکلې دي:
وفات امير محمود رحمة الله روز پنجشنبه بود بست و سوم ربيع الآخر سنة احدى وعشرين واربع ماه (صفحة ۹۲)

د حضرت داتا ګنج بخش لاهوري د والد مزار
له دي شاهي مزارونو له کتنې وروسته ډاکټر صاحب د لاهور د حضرت داتا ګنج
بخش د والد د مزار په لته کې شو، ملا قربان وویل چې دا مزار یې ليدلې دي، د
هغه په لارښونه مو د پخوانۍ غزنوي په ویران او خاموشه ډاګونو کې سفر پیل کړ،
يو خای مخکې د موټر لاره نه وه، ملا صاحب، ډکټر صاحب او نور پلي شول، د
زيارت تر لېدلو وروسته بېرته راستانه شول، زه د سینې د درد له کبله پاتې شوم.
د لای خوار مزار:

د حکيم سنائي د توبې د کيسې په سلسله کې د لای خوار په نوم د یو فقير یاد
راخې، چې هغه ويلې و (بکوري سنائي می خورم)^{۳۹} چې د سنائي نه به لور

۳۸- خواجه حسن نظامي صاحب افغانستان ته په خپله سفرنامه کې دا کتبې داسي لوستې ده "یوم الخميس سبع عشر من ربيع الآخر سنة احدى عشر و اربعينه (روز پنجشنبه ۱۷ ربيع الآخر سنة ۴۲۱)"
دې په لوستلو سره دي پايلې ته ورسبدم، او خوشاله شوم چې د سلطان وفات په هغه تاريخ شوی
دي، کوم چې خواجه نظام الدين اولیاء محبوب الهی د وفات تاريخ دي، (يعني اولس) خود هغه دا
خوشالي پر خای نه ده، خکه چې له هغه خخه د کتبې په لوستلو کې تېروتنه شوې ده. (ليکوال)
۳۹- ليکوال دا فارسي جمله ناسمه ليکلې ده، د لای خوار په کيسې کې د نوموري الفاظ په خو
خایونو کې په دې دول راغلي چې (پر کن قدحی به کوری)، او دا یې د شرابو غوبښنه کوله

بيوقوف خوک وي، خوک چې د خپل خان په خبر انسانانو په صفتونو کې خرافات
نظم وايي، او بیا یې هغوي ته اوروسي، په حکيم سنائي د دي خبرې اثر وشو، او
توبه یې وکړه، ملا قربان د غزنې د بنار له یوې کوڅې څخه تېر کړو، او یو مسجد
ته یې داخل کړو، اوراته یې وویل چې دا د هماغه لای خوار مزار دی.
د غزنې شپه:

مانبنا متردي و چې له دي ليدنو کتنو وزگار شو، هوا په سرېدو وه، غزنې له کابل
څخه زر فوته لوړ دي، له همدي امله دله له کابله هم زياته یخني وه، په مانبنا
کېدو سره انګټې بلېدل پیل شول.

دولتي ماموريتو ډودي چمتو کړه، د شپې نبدي اته بجي په مېز خوراک کېښو دل
شو، هماغه د کابل خوارکونه وو، غزنې کې هوا هم یخه وه، له لمانځه، خوراک
څخه تر فراغت وورسته، د سلطان محمود په غزنې کې د شپې تېرولو لپاره په
بسترو وغزېدو.

مقر، قلات غلخایي او کندهار.

پراونه:

د یو دېرشم اکتوير په سهار له غزنې روان شوو، زموږ کوچنۍ کاروان نن هم په ډو
موټير او دوډه لاريو مشتمل دي، له غزنې وروسته لوړۍ پراو په مقر کې دي دویم
پراو په قلات غلخایي کې دي، خو دا چې زموږ ملګري اوتر دي، نو نن بايدد
قلات او مقر دواړه پراونه په یوه ورخ کې ووهو.

له غزنې تر مقره نبدي اويا ميله لاره ده، تر دي مخکې دا لاره په اتو منزلونو کې
وهل کېده، لوړۍ منزل قلعه نانې، دویم قره باغ، درېیم قلعه غوجان، خلورمه
قلعه مکور، پنځم سره چشمې، شپږم ترين کلا^{۴۰}، بیا قلات ته رسیدل دي، خو

^{۴۰} ترين د پښتنو یوه قبیله ده. لیکوال

موږ دا اوه منزلونه په خو ساعتونو کې و هي، موږ سهار اته بچې له غزنی روان شوو، ماسپېښین یوه بجه مقر ته ورسپدلو، لاره اوارة وه، ئای خای کلې اباد وو، پراخه کروندې او ئای خای چینې بهېدې.^{۴۱}

مقر یعنی لرغونی بیهق:

بیهق د یو لرغونی تاریخي بنار نوم دی، دلتنه ستر ستر محدثین، تاریخ پوهان او د ادب خاوندان پیدا شوي، یاقوت په معجم البلدان کې بیهق یوه پراخه ولسوالۍ بللي ده چې د نیشاپور قوس او جوین په منځ کې پرته سیمه ده، هغه وايی چې له بیهق خخه تر نیشاپور پوري اتیا فرسنګه لاره ده (یعنې اوس یو سل او دېرش ميله ده)، پخوانی مرکز یې خسروگرد و، بیا یې مرکز سبزوار شو، له درې سوه او یو ويشت کليو جوړ و، فارسي نوم یې (بیهق) دی، خو عربانو تري بیهق جوړ کړ او همدي شهرت موندلی، ابو بکر احمد بن حسین چې په امام بیهقي شافعی شهرت لري، د هغه کتاب سنن بیهقي او دلایل النبوة مشهور کتابونه دی.

خوان افغان ادعا کوي چې لرغونی بیهق همدا سیمه ده، خو زموږ د سفر افغان ملګري سرور خان ګویا په ډېر باور سره ماته دا باور راکړ، له مقر سره نژدي یې د دوه قبرونو مزارونه راوښو دل هغه وویل چې په دې دوه قبرونو کې یو د ابو الفضل بیهقي دی، او دویم د ابو نصر مشکاني د ابو الفضل بیهقي غزنوي د کورني مشهور تاریخ لیکونکي دی چې په ۴۷۰ میلادي کې وفات شوي ابو نصر مشکاني هم د همدي زمانې مشهور اديب او تاریخ پوه دی، د کوم کتاب مقامات چې د پخوانیو لیکوالانو ماخذ دی.^{۴۲}

^{۴۱}- داسي برښني چې لیکوال د ځينو کلاوو نومونه ناسم نقل کړي وي.

^{۴۲}- یو شمېر تاریخونه د ابو نصر مشکان د زېږدو خای غزنی یا غور نبیي، خو په غزنی کې وفات او دفن شوي دي، د البیهقي د زېږدو خای بیا سبزوار نبیي، چې په نیشاپور کې وفات شوي.

مقر ته دا خلېدل او بیا د سفر پیل :

مقر په یو پراخه او بنکلی میدان کې پرته سیمه ده، ابادی بې کمه ده، د یو افغان ډګروال تر قوماندی لاندی یو پوخي تولی دلته مېشت دی. سیمه ایزو دولتي مامورینو زموږ د راتلو خبر له وړاندی تر لاسه کړي و، خنګه چې موټر ودرېد، هلتله له مخکې خخه ولار د سلامۍ کندېک میلمنو ته د بنې راغلاست سلامې وکړه، زړه راته وویل چې په اسلامې هېواد کې که خه هم موږ مسلماناں بهرنې مسلماناں یو بیا هم پردي نه پاتې کېږو، او د دې درناوي وړ ګرځو، هومره چې خپل وطن کې هم هومره عزت نه ورکول کېږي، د ازادی او غلامې تر منځ څومره ستړ توپیر دی.

دلته دولتي ودانۍ په ډېره بنې بنې په پاخه ډول په دوه پورونو کې جوړه شوې ۵۵، پورته پور د میلمنو لپاره دی، ډېري خونې لري، ډېر ارام وسائل پکې پراته دي، بیت الخلاء بې په نوې بنې (فلش سیستم) سره سمه جوړه شوې، ودانۍ هم له خښتو جوړه شوې برښني، ورسره نږدي کوچنۍ ویاله بهېږي، مخامنځ بې شنې ونې کتار ولارې د.

حیران شوم چې دومره بنې فضا او ارام خای او له ابادی خالي، که چېږي داسي خای په هندوستان کې واي، نو د سترو سترو اميرانو له کورونو به ډک و، د زمانې د انقلاب دا خه ډول له عبرته ډک انټور دی، چې چېرته یوه ویرانه له روټق ډک بنار او چېرته یوله روټق ډک بنار په خرابې اوږي.

پورته پور ته له تګ وروسته موږ یو خه ارام وکړ، لوړۍ میلیمونه د تودو شېدو یو یو ګیلاس وړاند کړای شو، بیا له شېدو پرته شین چای راولېل شو، وروسته د ډوډې مېز جوړ شو، له خوراک وروسته مخکې تګ ته چمتو شوو، د تګ پر مهال هم پوخي کندېک د درناوي سلامې وکړه، یوه بجه موټر د کلات پر لور روان شول بیا هم لاره اوارة او صافه وه.

کلات غلخایی:

دوه کلاته دی، یو کلات د بلوجو او بل کلات غلخایی، لومرۍ په بلوچستان کې دی چې نن سبا د هندوستان برخه ده، او دویم د غزنی او کندهار تر منځ موقعیت لري، په لومرۍ سر کې د افغانستان پولې تر بلوچستان پوري غزپدلې وي، او د بلوج کلات امير د افغانستان د پاچا تر امر لاندې و، په ۱۸۸۹ ميلادي (۱۲۵۵ هجري) کې چې کله انگریزی پوچ د سند او کندهار له لاري د افغانستان د پاچا په توګه د شجاع الملک د تاکلو لپاره کابل ته تللې و، نو دوي د بلوج کلات امير محراب خان د ميلستيما په چل ول ووازه او بلوج کلات يې ونيو، خود هغه څوانمرده زوى نصیرخان په ډېري اتلولی سره انگریز پوچ ته ماتې وکړه، خود افغانستان د پاچا مرسته یوازي همدا بهانه وه، چې سند او کلات يې د هندوستان تر ولکې لاندې راوست.

دا تفصیل مې له دي امله دلته ولیکه چې اوسمهال یو مشهور لیکوال د بلوج کلات امير محراب خان د غلخایی کلات حاکم بللي و زما په باور د کلات تکي اصلی منشا قلعات دی، چې د قلعه جمع ده اود زيات کارپدوله امله په کلات بدل شوي دي.

له مقر څخه مابنام مهال کلات غلخایی ته ورسپدو، دا د غلخی او توحی افغانانو استوګنځای دی، خو خپله د کلات ابادې ډېره کمه ده، دولتي ميلمستون د خامو ډپالو جوړ دی، پراخه دی خو ډېر پخوا جوړ شوي دي، زموږ د راتګ خبر دوي ته هم ورکړل شوي و، خو په تصادفي ډول خادم نه و، لږ وروسته په منډه او سانیولی راورسپد، د ميلمستون دروازي يې پرانیستې، ډېري خونې او پاک سامان يې درلودل، په خونو کې پرده لرونکي تختونه او د هغې دپاسه کمپلې پرتې وي، موره هر یو یو کټ ونيو.

دا میلمستون په پراخه میدان کې موقعیت لري، نړدې وسره ابادي نه شته، مخامنځ یې غر دی، په هغې یوه کلا اباده ده، چې افغان پوچ پکې میشت دی، کلا مخامنځښکاري، ورسره نړدې یو کلۍ اباد دی، دا له غزنی خڅه هم زر فوته لور دی، له کابل خڅه دوه زره فوته لوروالی لري، د مازديگر خلور بجې وي، خو دومره تېز باد لګېدو او دومره یخني وه چې د اکتوبر په یو دېرشمه مو د مازديگر د لمانځه لپاره په ګرموا او بو او دس وکړ.

له میلمستون دباندي په وېر میدان کې اوارة خمکه په رېږ پونبلې وه، له همدي برینښیده چې دلته او بهړي، همدا راز ومو لیدل چې دلته بیلاړ بیلوښیاسته او خلاندنه ډېږي هاخوا دېخوا پرتې وي، د یادګار په ډول موڅو ډېږي له ځانه سره رواختستې، همدي ته ورته د ۱۹۲۵ کال د عربو د سفر پر مهال هم موب د سوده ان په ساحل کې داسې ډېږي موندلې وي، له هغه ځایه مو هم خو کوچنۍ ډېږي د یادګار په ډول راوړې وي.

له مابسام وروسته دومره یخني شوه، خومره چې زموږ په سیمه کې په دیسمبر او جنورۍ کې وي، په همدي سبب په بخاريو کې اور بل شو.
ایرانی او افغانی فارسي.

په غزنی کې د پروفيسر هادي او سرورخان ګویا تر منځ د ايراني او افغانی فارسي تر منځ د غوراوي په اړه په زړه پوري بحث وشو، پروفيسر د ايراني فارسي ستاینه کوله، او سرورخان ګویا خپله مورنۍ افغانی فارسي غوره بلله، تر ډېره بحث او خبرې وشوي، ګویا ادعا کوله چې فارسي اصل کې زموږ ژبه ده، موب په بخارا کې د سامانیانو پر مهال دا ژبه منځ ته راوړې ده، او په غزنی کې د غزنی د شاعرانو له خوا ورته وده ورکړل شوې ده، له رودکي نیولي بیا تر غضائري، مسجدۍ، اسدۍ، وفيقي، فردوسې، عنصرۍ، سلمان او سنایي او داسې نور ټول د دي ځای

و، او د هغوي د ژبنيو هخونوم فارسي اديبيات دی، خو پروفيسير د منحنيو ادييانو سعدي، حافظ او وروستييو نومونه اخستل.

سرورخان گويما د ايرانيانو د خبرو د ژبي هغه انخور ور آندي کړ چې موبه په خندا خندا ستري شوو، هغه وویل که موبه ستاسي خخه مننه کوونو په بنکاره د شکريه او منني الفاظ وايو، د ايرانيانو په خبر مصنوعي کلمي نه جوره ولکه (بجان شما، قربانت شوم، برسشما) نه وايو، په ايران او افغانستان کې چې د فارسي کوم نوي اديبيات منځ ته راغلي، په دي اړوند یې وویل چې موبه د اديبياتو جدي ډول موندلی دی، او هغوي یوازي ورته په تفريحي ادبی نظر ګوري، وروسته د لهجي په اړه خبرې وشوي، ايرانيان هغه لفظ چې په اخر کې یې الف او نون وي په واو او نون لولي لکه همان "همون" وايي، او ان ته اوون وايي، سرورخان وویل:
اقا درست است دوکان شما.... است وزبان شما زبون

په دي خبرې سره ټولو وختنل.

د کلات شپه:

شپه پخه شوي وه، ټول په خپلو بسترو وغزېدل، ټوله شپه تېز باد چلېدو، خو دا چې په حاشدارو کې هنداري وي، هغه هم بندې وي، خونو کې اور بلېدو، يخني مو ونه شوه، خو زموږ ملګرو وویل افغان سرتپرو ته شاباسي ورکول پکار دي، څکه چې هغوي بیا هم په دي تېز باد او یخنۍ کې په دهليزونو کې ارام په خوب ویده وو.

له کلاته روانېدل:

نن د نومبر لومړي نېټه ده، سهار مو چې سترګې پرانیستې ګرمې او به موجودې وي، او دس او د سهار لمونځ مو وکړ، ملګرو مو مخونه ومينځل، وروسته چای او سهارنۍ راوسېده، چای مو وخور او د تګ لپاره چمتو شوو.

د تګ پر مهال دلته هم پوخي کندک د درناوي سلامي وکړه، او د اته بجو په شا او خوا کې روان شوو.
د کندهار لاره:

هماغه شان يخني وه، ټبلې جامي مو اغوسټي او او کوتونه مو پر تن وو، د موټر هنداري بندې وي، خوبيا هم موټر ته باد او يخني رانتوله.
د افغانستان په دي برخه کې تر کلات پوري مخ په لوره روان وو، له کلات وروسته له نيمائي لاري مخ په څوره روان شوو، يخني هم مخ په کمېدو شوه، او هوا مخ په ګرمېدو شوه، تر دي چې کندهار ته په نبدي کېدو سره د پنجاب په څېر موسم ته نبدي شوي وو، په هندوستان کې د جنوري، په وروستيو د ژمي په ورڅو کې له ډيلې خخه تر بمبي پوري د تګ پر مهال بايد ډبل لباس واغوستل شي، خو له بوپال وروسته د يخني زور کمېري، له منانده وروسته بايد دا ګرم لباس وایستل شي، تر دي چې کله بمبي ته رسپري؛ نو په بدنه د ډې د ګرمۍ لباس او په لاس کې پکي وي، په همدي ډول خنګه چې موب له کلات لري کېدو او کندهار ته نبدي کېدو، نود ژمي لباس موله خانه لري کاوه.

له کلانه تر کندهاره پوري لاره بنې نه ده، که خه هم لازه اوارة وه، خوبيا هم په سرک کندې وي، په لازه کې مو یوه لویه کلا ولبده، لاره کې خای خای چينې هم روانې وي، دا سيمه هم زرخېره او شنه وه، بيا هم لوبي لوبي درې په کروندا ابادي وي.

څېبرولي فتنې زېږوي؟

که د افغانستان په تېرو پېښو نظر واچول شي، نو تاسي ته به معلومه شي چې د خېبر شا او خوا د هري فتنې سرچينه ده، د دي شا او خوا سيمو قبيلې که په هندوستان کې دي که په افغانستان کې، هر وخت د بريدونو لپاره چمتو وي، له

همدي خايه پا خونونه او بغاوتونه راپورته کېږي، تاسې به کله د کندهار او غزنې په شا او خوا کې د بغاوت کيسه نه وي او رسالې، خو چې کله جګړه وښلې نوبیا د دي خایونو پښتنه هم پکې کم نه وي.

پر هندوستان د دراني د بريدونو سرتيري همدوى و، موږ چې له پېښوره تر کابله او بیا له کابله تر کندهاره د افغانستان کومې سيمې ولېدي، نو په دي مو باور شو چې د پایلو د دي اختلاف په بېخ کې د دي دوه بېلا بېلو سمتونو د ژوند د خرنګوالي اختلاف دي، خېږستان ټول ډېرين دي، د کرنې حمکه پکې ډېره کمه ده، له همدي امله د هغه خايه قبایل د خپل نس د ډکولو لپاره اړ دي چې فتنې پیدا کړي، بغاوتونه راپورته کړي، او لوټ مار وکړي، تر خو خپلې خېټې ډکې کړي، خو له بلې خوا له کابله تر کندهاره ټولې سيمې ډېر شنې، بېبرازې او حاصلخېزې دي، خلک یې کروندګري او سوداګري کوي، ئان ته روزي پیدا کوي، هر وخت مصروف وي، له همدي امله د طبیعت له لحاظه امن خوبنونکي دي.

د کندهار پراونه:

له کلاته تر کندهار پوري پراونه په دي ډول دي:
 اول: د کلات له کلا خخه تر تیرانداز سيمې پوري، چې د ترنګ په نوم د یوې ويالي په خنډه اباد کلې دي، له همدي خايه د دراني قوم استوګنځائي پیلېږي.
 دویم: د تیرانداز له کلا خخه تر شهر صفا پوري، کوم بناړ چې د احمدشاه ابدالي زوی تیمور شاه د چارو سمبالونکي فيض الله خان جوړ کړي و.
 درېیم: له شهر صفا خخه تر کاريز علهدو پوري چې دا یوه چینه ده.
 خلورم: له کاريز علهدو خخه تر کندهار پوري.^{۴۳}

^{۴۳} د اسي بربنې چې ليکوال په زابل کې د څينو سيمو نومونه نامن ليکلې وي.

هر پراو له يوولس نیوليٽ تر شپارس ميله پوري لري ابادي، ته په کتنې سره جور شوي، د پخوا په نسبت اوس ھينې پاتي او ھينې يې له منخه ورل شوي دي، د بېلگې په ډول اوس له کلات خخه لومرۍ پراو د جلدک کلا ده، دويم د تيزاندار، درېيم د شهر صفا، خلورم انجا، پنځم مومند دي، خود چټکو موټرو له امله اوس دا پراونه له منخه ورل شوي، یوازې هغه څوک چې پلي يا په خارويو سفر کوي، په دي پراونو کې اړوي، موږ د سهار اته بجو خخه تر دولس بجو په خلورو ساعتونو کې کندهار ته ننوتل:

خنګه چې بناري شوو، نو د بناري ھينې مناري او ګومبدې مو ولېدي، فکر مو کاوه چې په کوم اباد ختيئ بناري ته نتوخو، که اروپا ته ولاړ شئ، تر ټولو دمخه د دود کش دريمخي وينې، له بناريه دباندي په یو پاخه ميدان کې چې یولور ته يې د بنګلې په خېر ھينې پوهې ودانۍ وي، ولېدل شوي، داسي بنکار بدې چې دا ميدان هم د کومې پوئې موخې لپاره جور شوي، چې شونې ده د الونکو لپاره يا د پوئ د تمرین ځای وي، له دي وروسته بناري ته داخل شوو، ومو ليدل چې دا بناري د افغانستان د ټولو نورو بنارونو خخه زيات متمن، پر روتق او سودا ګریز دي، پراخه سرکونه، منظم دوکانونه، د ګمبدو بام لورنکې ودانۍ، مسجدونه چې ګمبدي او مناري پري دنګي وي.

لومرۍ له یو بازاره تېر شوو، او یوې ګمبده لورنکې خلور لاري ته ورسېدلو، د دي څلې شا او خوا ته سرکونه او خلور خواوو ته يې بازار و، دا جورښت راته د حیدرabad بناري د دکن د خلور ميناري په خېر وبرېښد، خوا چې د دکن د خلور ميناري خخه بیا په داخلېدلو سره سرکونه نه تېرېږيو او چې دلته را داخل شوو، نو ټولو خواوو ته لاري وتلي وي، په هغه سرک ولارو چې شاهي و دانيو ته غزپدلى دي، نوم يې شاه بازار دى، غالباً له دي کبله دا نوم ورکول شوي دي چې د شاهي

ودانيو پر لور غزبدلى، خو معلومه شوه چې د ترميم لپاره هغه سرك بند شوي دى، له همدي امله په بل سرك د بنار خخه د باندي د ودانيو شا لور ته ارگ يعني شاهي کلا ته ورسيدو، دلته مود يوي عاليشان او پراخه ودانى په دويم پور کې وارپول.

د کندھار ارگ:

د کندھار دا شاهي ودانى د نورو ټولو بنارونو له ودانيو خخه پراخه، لوره، بنایسته او بنه سمبال او له تکلف خخه ډکه ده، داسې برښني چې کله دا بنار پلازمېنه وه، نو دا به شاهي دربار، د بنار هغه کلا چې دا شاهي ارگ پکې جوړ شوي، له خامې ختې جوړ دی، خو د ديوالونو سور یې دومره دی چې دوه درې سپاره پري تللې شي، ئاخاي یې په څنډو کې برجونه جوړ دي، په یو دوه ځایونو کې د باران د اوږدو بهدو له امله ديوالونه غورځبدلي، ديوالونه یې دومره رانه او څلانده دی چې د سیمنت فکر ورته کېږي.

په همدي ارگ کې ټولي دولتي ودانى دي، په پاى کې یې دوه پوريزه ودانى ده چې زموږ استوګنځای هم دلته دي، همدلته دا ارگ پاى مومي، شمالی لور ته یې په لورو ديوالونو جوړ دويم پور ده، د همدي دويم پور شمالی لور ته لوري لوري ستني دي او د پاسه پري چت جوړ شوي، دپاسه پري د افغانستان شاهي بيرغ رپېږي، مخه یې د شاه بازار لور ته ده، چې مخکي مو يادونه وکړه، د ارگ د ديوال لاندي همدي لور ته یو پراخه ميدان دي، چې باغ عمومي (عام باغ) ورته ويل کېږي او په جوړيدو دی، بنې او چې لور ته یې دوه باغونه جوړېږي، په منځ کې یې یو سرک تېږېږي چې همدا بیا تر شاه بازار پوري غزېږي، په همدي ډول دوه سرکونه له ارگ لاندي د دواړو باغونو شاته په هلالې شکل کې تېږ شوي دي، او تر شاه بازار پوري غزېږلي د، د همدي هلالې سرکونو په څنډو کې په یو کتار په پرله

پسی دول دوکانونه جوړ شوي دي، څینې یې بشپړ او څینې ودانۍ یې بشپړ نه
.۵

دارګ په داخل کې:

زموږ د استوګنځای سویلی لور ته یو دالان دي، چې چمن پکې کرلى دي، په منځ
کې یې داوبو فواره ده، او د همدي میدان بل اړخ سویل لور ته بالمقابل نوري
ودانۍ دي، دا معنا چې دا میدان د دي دواړو ودانیو منځ کې دي، له همدي
میدان خخه د وتلو پر مهال صدر دروازه یعنې د تالاشی ځای لوبدیغ لور ته واقع
دي، کله چې د تالاشی له ځایه داخل شي؛ نو په میدان کې شمالی او سویلی لور
ته دواړه ودانۍ دي، زموږ استوګنځای په شمالی ودانۍ کې و.

دلته په زينه پورته ختل دي، پورته هغه ځای ته ورسپدو چېرته چې مور میشت و،
د شمال لور ته د شاه بازار او باځ عمومي پراخه منظره بنسکاري، داسې بنسکاري
لكه یوه څېره چې په هلاли شکل يا نیمي دايرې په بنه وي، له څېري خخه په
داخلېدو سره، لومړي یو پراخه سالون دی، دوه درجي لري، لومړي درجه یې د
شاهي دربار په څېر بنسکاري، چې اوس دا ودانۍ د خوراک ځای دي، دلتنه د
خوارک میزونه څیاره دي، په ټوله خونه کې بهرنۍ قالینې څېري دي، په دویمه
برخه سالون کې چوکۍ او بېلا بېل ډولونه میزونه پراته دي، له هغوي خخه هم
چوکۍ چاپېري پرتې دي، د همدي سالون دواړو خواوو ته د خوب بېلا بېلې خونې
شته، هره خونه کې هر ډول سامان او اروپا يې جوړ په کمانې شکل کې لور تختونه
دي، په ځمکه یې قالینې څېري دي، په ټونو پاکې روحايی غورول شوي، ختيغ
لور ته یې چېرته چې زما خونه وه، دلتنه یوه بله په مستطيل شکل یوه خونه شته،
هر خوا ته یې پردي زړېدلې، هلتنه یو اوږد ميز و، د ليکلو لوستلو سامان او
تيلفون پري پروت و، داسې بربښېده، چې دا د ځانګړې کار لپاره جوړه شوي.

د ستر سالون په دیوالونو د افغانستان او کندهار د بېلا بېلو پاچایانو او امیرانو انخورونه او د هغوي د دربارونو انخورونه، د جشنونو تابلوګانې حورندي دي، په دې کې د امان الله خان د وخت انخورونه هم وو.
کندهار:

کندهار هم د افغانستان له پخوانیو بنارونو یو دي، د هندوانو په لرغونو کتابونو کې یې نوم "کندهار" ليکل شوی، په همدي نوم یو بل بنار په سویلي هند کې هم شته، کندهار د غلخایي پښتنو ځانګړي مرکز دي، دلته پښتنه په زيات شمېر کې اباد دي.

پښتون او راجپوت:

زما یوه پخوانی نظریه، چې اوس هم لازیاتو دلایلو ته اړتیا لري، هغه دا چې د افغانستان راجپوت او د افغانستان پښتنه دواړه یو قوم دي یا د پښتنو ځینې چې هندوستان ته راغلل نو دوى د راجپوت نوم خپل کړ، دلته پاتې او له اسلام خخه وروسته مسلمانان شوی بیا پښتنه بلل کېږي، له دې ځایه چې کوم پښتنه د سلطان محمود او سلطان شهاب الدین تر بېرغونو لاندې د بریدونو پر مهال هندوستان ته راغل، دا دتاریخ کومه نوی پېښه نه وه، بلکې دا هندوستان ته له پخوا خخه د پښتنو د راتګ او پوچۍ مداخلو یوه برخه وه، چې همیشه به هندوستان ته داخلېدل، خوله دي امله چې دا بریدکوونکي اوس د بودا په مذهب نه و، بلکې مسلمانان و، د یو قوم او منظم حکومت لاندې وو، له همدي امله پخوا راغلیو راجپوتانو په هر قدم د دوى مخه ونيوله.

تاریخ پوه مسعودی چې د ۳۰۴ هجری په شا اوخوا کې یې د سند خخه لېدنه کړي، هغه د کندهار په یادولو سره ليکي: (و القندهار یعرف ببلاد الرهبوط لو مری جلد پاريس) يعني کندهار د رهبوط د هېواد په نوم پېژندل کېږي، زما په فکر چې د

رهبوط مطلب (راجپوت) دی، امکان لري چې هغه په سند کې د کندهار د پښتنو نوم په راجپوت سره اورېدلې وي.

کندهار د سند په پای کې موقعیت لري، که بل لور ته غرونه منځ کې خنډه نه شي نو د بنو (سرحد ایالت) او کندهار تر منځ ڈبر کم واتن دی، له دې وروسته د سند دره او د سند سیند مخې ته راخي، کېداي شي همدا لامل وي، چې د کندهار واکمنو بیا بیا سند نیولی دي.

اوسنی کندهار:

که خه هم د کندهار بنار لرغونی دی، بیا هم د دې بنار د درو په خنډو کې د واکمنو او فاتحانو د واکمنی پر مهال بیا بیا خای بدل شوی دی، لکه چې دا هغه کري ته ورته دی چې هم په خپل خای پاتې دی او هم بیا بیا په خوختښت کې دی، تر ټولو وروستی څل د احمد شاه دراني د واکمنی پر مهال دا بنار ویران شو، هغه پخوانی بنار پنګ کړ او نوی بنار بیا اباد کړ، په همدي بنسټ اوسنی کندهار همدا احمدشاهي کندهار دی، کندهار د احمد شاه او د هغه خای ناستو پلازمېنه ووه، هغه مهال بلوچستان، سند او سرحد ایالت او د پنجاب یو شمېر سیمې، او کشمیر د افغانستان برخه ووه، احمد شاه پر هندوستان بریدونه وکړل، په کوم جنګ کې چې هغه د مرهتیانو په وړاندې بری تر لاسه کړ، مرکز بیا همدا کندهار بنار و.

د اوسنی کندهار انځور او س هم هماغه دی کوم چې کلونه وړاندې و، د احمد شاه دراني د تاریخ لیکوال ۱۲۶۴ د دې بنار نقشه په دې ډول انځور کري ده: (د ممدوح پاچا د بنار په شا او خوا کې پخه کلا او له او بیو ډکې وياليې دی، د هر بازار لاندې دوکانونه دی، د ويالو په خنډو کې سیوری لرونکې د توت ونې دی، او بازار بیا خلور خوا خپور دی، منځ کې یې لوره ګمبده جوره شوی مخ.^{۴۵}) په شاهي اړګ کې استوګنه:

په اړګ کې له ارام وروسته ما او ځینو ملګرو د سفر لپاره غسل وکړ، ځکه چې اوس د هندوستان پر لور یو ورستى پړاو پاتې و، دا د حیراتتیا وړ وه چې په دومره ستر شاهي محل کې بیا هم د ضرورت دوه خونې (غسلخانه او بیت الخلاء) وي، د دي مانۍ له حیثیت خخه ډېرې کمې او معمولې بلکې تکلیف رسونکې وي، له پخوا راهیسي رواج دی چې غسلخانې له استوګنځایونو جلا د حمام په صورت کې جورې بدې، دلته هم لاندې یو جلا حمام و، یخې او ګرمې او به پکې او د غسل جلا جلا اړین سامان پکې موجود و، ځینو ملګرو هلته غسل وکړ، خوماله حمام خخه ګرمې او به راوغونښې او په اړګ کې مې غسل وکړ، د دي ئای موسم د ملتان له موسم سره ورته دی، غسل ډېر خوند وکړ، او اوس مو د هندوستان لباس هم پر تن کړ.

پښتو تحریک:

د بنار ځینې مشهوري څېږي زموږ لیدو ته راغلي، د یادولو وړې دوه تنه دي، د بهرينيو چارو وزارت استازى چې کندهار کې تاکل شوي، او د دي ئای د ادبې ټولني نظام او د پښتو رسالې طلوع افغان مدیر عبدالحى خان، د بهرينيو چارو وزارت دې استازى پخوا په تركيه کې د افغانستان په سفارت کې دنده تر سره کړي، او اوس دلته کار کوي، داسي بنکاري چې عبدالحى خان په هندوستان او د کراچي په بندر کې د څه وخت لپاره او سېدلۍ، نوموري د دي خوئښت مشر دي چې پښتو زبه دې وده وکړي، تعليمي او علمي او دولتي زبه دي شي، د هغه په راتګ سره سم ډاکټر اقبال سره په همدي موضوع خبرې پیل کړي، ډاکټر د زبو په وده او پرمختګ خانګړي او اصولي بحث وکړ، او ټینګکارې وکړ چې زبه د یو قوم د خلکو تر منځ د پیوستون لپاره ډېرہ اړينه او اغېزناکه لاره ده، خو که چېږي د داسي یو تحریک له امله د قوم د خلکو تر منځ د یو والي پر ئای د اختلاف منځ ته

وپره وي، نوبیا د ترون پر ئای د شخزو او اختلاف او جنگ وسیله گرئی، چې له امله بې د افغان قوم په اوسنی منزل کې ڈېر خه لاسه ورکوي.

زما په اند نن سبا چې د محدود قومیت او ناسمي قومپالني فکر په قومونو کې شته، له امله به بې د ھوانو افغانانو زړه او د ماغ دواړه اغېزمن شي، سره له دي چې فارسي ژبه له زرو کلونو راهیسي د دي هېواد علمي، ادبی او دولتي ژبه ده، بیا هم د دي هېواد د عامو خلکو مورنۍ ژبه تراوسه پښتو ده، دا د تعجب وړنه ده چې پښتو تحریک به په راتلونکي کې لاپیاورې شي، او یوه ورخ به د افغان قوم د دولتي ژبي درجه خپله کړ.

د کندھار والي او نور چارواکي:

موږ لا د افغان جنګیاليو په ژبني جنگ اخته وو، چې د کندھار والي له خپلو ملکي او پوئي کارکوونکو سره راوسېد، هغه په ملريا ناروغۍ اخته و، د تېي له شکېدو وروسته هم کمزوري برېښېدو، له همدي امله د بنار خخه بهر چېرته ارام ځای کې میشت و، خو یوازي له موږ سره د لیدنې لپاره د ناروغۍ او ضعف په حالت کې راغلو، هغه له موږ تولو سره سلام او په لاس ستري مشې وکړه، بیا بې له یو مامور سره زموږ پېژندګلو وکړه، د دي بنار بناروال هم ورسه و، په بېلا بېلو موضوعاتو مو خبرې وکړې، خلور بجې هغوي رخصت واخیست او موږ هم د بنار د لیدلو لپاره بهر ووتو.

دا سردار ڈېر بنه خویه، سنجیده او د ملګرتوب خبتن و، هغه هم د اوسنی واکمني کورنۍ غړي دي، زما په اند د نادرشاه مرحوم خوري دي، د اړګ تر دروازې یوځای ولارو، هغه غونښتل نېډې خایونو ته له موږ سره ولارې شي، خو دا چې کمزوري و هغه مورخصت کړ، هغه په خپل بنکلې موټر کې سپور او ولارو. خرقه شريفه او د احمد شاه دراني مقبره نېډې وو، پلي روان شوو، او موټر مو د قبرې تر دروازې پورې و استول.

خرقه شریفه:

له ارگه د وتلو سره سم خرقې شریفې ودانۍ ده، داسې مشهوره ده چې دلته د رسول الله صلی الله علیه وسلم سپیخلی لباس ایښی، لرغونی تاریخ یې معلوم نه دی، شونی ده چې دا مبارک لباس احمد شاه ابدالی له بخارا تر لاسه کړي وي، په ډېر ادب او احترام یې خپلې پلازمېنې ته راوري، او په ۱۸۲ کال کې یې ورته له شاهي مانۍ سره نړدي یوه ودانۍ جوړه کړي، تاریخ یې په عربی ژبه کې په الف و مائه و ثمانين و اثنين ليکل شوی، د ودانۍ اوسنۍ بنه یوه ستره ګمبده لري، کله چې موب هلته داخل شوو، فرش پکې اوار و، خو په راوتلو سره مو ولپدله چې سرتپرو بېرته ټول کړي دی، داسې بنکارپدہ چې دا فرش په ئانګرو موافقو خپربردي.

او سنۍ ګمدي ودانۍ شهيد امير حبيب الله خان جوړه کړي ده، د دروازې په بنې او ګین لور په بنکلې ليک ليکل شوی چې د امير حبيب الله خان د واکمنې پر مهال سردار محمد عثمان خان نایب سالار نایب الحکومت کندھار په ۱۳۲۹ کال کې جوړه کړي ده، داخلې برخه کې ډېرې بنکلې او په بنايسته نقش بنکلې شوې ده، د ګمبدي په ټوله شا او خوا کې په بنکلې ليک ليکنه شوې ده، ګمبده یې خالي ده، په لوپدیخ اړخ کې یې یوه لوره چوټره ده، په خنډه کې ورته زینه ختلې، د زینې په سر کې بنکلې کتاره لګبدلي، په همدي زينې بره وختو، دلته په یو پوبن کې ياده خرقه شریفه تاو شوی، دلته خیمي ته ورته کوته ده، ورسره نړدي د خوشبویی لپاره بخوردان ایښی دی، هلته مو درود او سلام وکړ، او بېرته رابنکته شوو. زما په فکرد داسې تبرکاتونو نسبت چې تاریخ یې رونبانه نه وي، د صحت لپاره یې دلایل هم نه شته، خو بیا یې هم ډېر خلک په صحت قایل دی، په همدي بنسټ له دې انکار لپاره هم کوم ډول پیاوړی دلیل نه شته، نو که چېږي موب د نبوي حرمت

ساتنه وکړو، دا د مینې د قانون سره سم دی، خوباید دا ډول کیفیت له مشرکانه طریقې سره ورته والی ونه لري
د احمد شاه ابدالی مزار:

دا هماغه احمد شاه ابدالی درانی دی چې د هندوستان په وروستي تاریخ کې يې بیا بیا یادونه شوې، چا چې په خپلو وروستيو شپږو بریدونو سره د هندوستان د بد امنی د لري کولو هڅه وکړه، په وروستي ټل هندوستان ته راغی، په شمالی هندوستان کې يې د مرهتیانو بریدونو ته د پای تکی کېښود.

د احمد شاه کورنۍ د سدوازې قبیلې اړوند ده، مشهوره ده چې د هغه په نیکونو کې د ترین په نوم یو مشر تپر شوی، هغه د خواجه ابو احمد ابدال چشتی مرید و، او بیا يې د ابدال لقب تر لاسه کړ، په همدي اساس احمد شاه ته هم ابدالی ويل کېږي، د ترین ابدال په اولاد کې د یو نوم یې سدو و، د سدوازې قبیله هغه ته منسوبيه ده، د سدو د یو زوي نوم خضر و، چشتی ته د عقیدت او سپیختلیا پر بنست په دي کورنۍ کې بزرگې پیدا شوه، خضر د خپلې دینداری له امله په خواجه خضر مشهور شو، افغانانو هغه ته عقیدت درلود له همدي امله هغه یو مرکزي حیثیت درلود، احمد شاه د همدي پاک نېکه نېکمرغه لمسي دی، له نادرشاه وروسته افغانانو احمد شاه خپل پاچا و تاکه، کندهار یې پلازمېنه شوه، هغه مهال د دي افغان پاچا په حکومت کې پر افغانستان سربېره کشمیر، سرحد، پنجاب، او د سند ایالت سیمې شاملې وي، کومې سیمې چې د هغه ئای ناستو وخت په وخت له لاسه ورکړي.

سلطان احمد شاه ابدالی یو دیندار انصاف خوبونکي او پر جوش مجاهد و، او دا مبالغه نه ده چې د اسلام په وروستي تاریخ کې له هغه پرته بل ستر اتل نه دی تپر شوی، له درویشت کاله حکومت وروسته په ۱۱۸۶ کال کې وفات شو، په کندهار کې له شاهي اړګ سره نړدې خاورو ته وسپارل شو، له هغه وروسته یې مشر زوي

تیمور شاه په تخت کېناست، او د خپل پلار په قبر بې دا عظیم الشان مقبره جوړه کړه، افغانان ددې مقبرې دومره ادب او درناوی کوي چې که چېږي یو قاتل هم دې ځای کې پناه اخسته؛ هغه به په امن کې و.

دا مزار له خښتو او چونې جوړ دی، د پاسه پري ستره ګمبده ده، تر لاندې بې د پاچا قبر دی، دباندې هم پري تزیني کار شوي، خو اوس له منځه تللى، د ګمبدي داخلې برخه په طلايي رنګ سره بنايسته شوي، په Ҳمکه یې هېڅ فرش نه شته، کوم ځای کې چې د دیوالونو خوکې پای مومي، په ډېر بنکلې لیک پري لاندې اشعار ليکل شوي:

در قوانين امور سلطنت کسری منش	شاه والا جاه احمد شاه درانۍ که بود
شیر اهورا بشير خویش دادی پروش	از نهیب قهربان سطوطش در عهد او
از زبان خنجرش هر دم هزاران سرزنش	مي رسید از هر طرف در گوش بدخواهان او
سال هجري يك هزار و بيکصد و هشتادوش	چون روان شد جانب دار البقاء تاريخ بود

مقبرې ته په نتوتلو سره مو د دې ستر پاچا هغه انځور مخې ته راغي، کوم چې په انګریزې تاریخونو کې کښل شوي، د هغه د کارنامو ستروالي د دې ځای لیدونکي باادبه کړي دي، هغه څه چې د خاورې لاندې و، هغه له خو هدوکو پرته هېڅ نه وو، خود هغه د ژوند یو یو تکي د اب حیات په سیاهی د عالم په پابنو ثبت پاتې دي.

د قرآن کريم شاهي نسخه:

د سلطان د مقبرې په لوره کې قرآن کريم اينسي و، کوم کې چې هغه خپله تلاوت کاوه، د مقبرې خادم هغه له پونه را وویست، زموږ مخې ته بې کېښود، دا په چوب خط ترجمه شوي او حاشیې بې لرلې په قلم ليکل شوي و، په ځانګړي ډول ليکل شوي دي، داسي برېښي چې د باچا په وروستي عمر کې د ليدلو د کمزوري او زړښت پر مهال په غټو تورو ليکل شوي و، تر خو بې پاچا په اسانۍ سره ولولي، د دوه لویشتو په اندازه اوږده دا نسخه، ډېره عمده او روښانه ده، فارسي ترجمه او

حاشیه یې په نستعلیق خط لیکل شوی، د فارسي تفسironه هم لري، په پا کې
يې په فارسي ژبه يوه فالنامه ده، په پا کې يې د هغۇ خلکو نومونه دى چې دا
نسخه یې پاچا تە چمتو كې وە، د هغۇي نومونه په لاندې ۋول دى:

سلطان احمد شاه بادشاھ غازى درانى خلدالله ملکه دهم شهر ربیع الثانى
(1179) باهتمام بندە درگاه اضعف عبادالله علی اکبرخان ادلوكى حافظ
عبدالوهاب متن نوشت و محمد هاشم و محمد تقى و عبدالصبور تفاسير نوشت و
محمد يوسف ترجمە نوشت، و به کار صحافى عبدالحکيم صحاف صورت اتمام
پذيرفت.

ما ووييل دا د قرآن هغە نسخه ده چې د دې تېز انسان د ھېواد پراخونكى او د
هندوستان د فاتح حکمران پاچا په زړه یې حکمرانى كوله.

د دې نسخې د چمتو كولو كوم تاريخ (1179) لیکل شوی، نو دا سې بربىنى چې
دا د مرحوم پاچا له وفاته اته كاله مخکې چمتو كړاي شوې ده.

ارغنداب:

له مقبرې په راوتلو په سرک موئر ولار وو، د بېرنيو چارو وزارت اوس هم له موب
سره ملګرى و او په نور چکر کې يې هم له موب سره ملګرتىا وکړه، د کندھار تر
ټولو بنکلى او طبیعې منظري سیمې نوم ارغنداب دى، له مقبرې د ارغنداب پر
لور روان شوو، د بنار له دیوالو بېر هم بنې سرکونه وو، مخامنځ غرونه بنکارېدل،
تر لاندې یې ډېر پراخه میدان و، مامور صېب د افغانستان په اوستنى سلطنتي
اصطلاح کې مامور بنکتنې افسر ته وايي، ووييل چې اول لرغونى کندھار دلته اباد
و، خواوس په دې میدان کې د پخوانى ابادي هېڅښې نه شته.

له میدانه تېر او غره ته نېدې شوو، دلته يو رېوندە سرک جوړ شوی، موئر کرار
کرار مخ په لوره تګ پیل کړ، د غر سر ته وختو، په تنګه لاره په لوره کې يو لوره خو
تنګ څای ته ورسېدو، موئر مخکې نه شول تللای، پلي روان شوو، او يو پراخه

ئاى ته ورسپيدو، حمكە پنخوس شىپىته فوتىه لاندى وە، عجىبە منظر و، اوس مور د كىندهار پە تر تولۇ لورە سىيمە ولار وو، لاندى د ارغنداب سىيند بەپيدو، بىا پە كم كم واتىن كې ويالىپە روانىپە وي، لاندى پە فطري ھول درى درى ويالىپە نەرونۇپە بنه بەپيدى، د همىدى ويالو پە خىدو كې تر دېرىش مىلە واتىن پورى د انار ونى ولارپە وي، د باغانۇ يوه لېرى بىرىپىنپىدە، داسېپە زەپە پورى فطري منظر تر اوسمە زما سترگۈنە ولىدىلى، ھر لورى تە موچى كتل؛ نود جنات تجرى من تحتها الانهار حالت موسىترگۈنە ودرېپىدە.

د بابا مزار:

د خدائى د دوستانو خە حال دى؟ دوى بە چى كله له ازدحام خخە پە تېپىتە د يوي ورکې سىيمىپە لەتىھ كې وو، نوبىا بە يې ھەم د تاڭىپى نظر د قدرت پە داسې يوسادە خۇ پە زەپە پورى منظر غورخېدۇ، د ھېرو بىزركانو د چلىپە او عبادت ئايونە پە همىدى ئاييونۇ كې دى، د سوھان ساحل اوسمانگىزىانو نىيولى او ھلتە يې بىندرگاھ جورە كېرى دە، خۇ د حيراتتىيا خبرە دا دە چى خدائى خبر لە دې خخە خومرە وخت مخكى د خدائى يوولي دا ئائى د خېل عبادت او مەفن لپارە غورە كېرى دى، حكە چى د سورىمندر پە افريقياپى ساحل د سوھان لە بىندرگاھ سره نېدىپە د ھەغە مزار دى، د ارغنداب دا پە زەپە پورى نظارە ھەم كله د قدرت د نظارىپە د كتونكى لە ليد خخە پەتە پاتىپە كېدە، يو بىزركە چى بابا ولې يې بولى، هەمداي ئائى خوبىن كېرى دى، پە همىدى لورە د ھەغە مزار دى، ورسە نېدىپە د يو كۆچنې مسجد پرانيستىپە بىننە دە، ھر كال دلتە يوه مىلە وي، پسونە قربانى كېرىپى، د بىنار سىلانيان د تغىرخ او سىال لپارە دلتە راخى دلتە ھۈدىپخوي او خورى يې.

د ستىپەدە پە مەھال مامور صىب مور تە يو لور غر وېنسۇد، پە قدرتىپە ھول داسې جور شوى و چى بىنكارپىدە لكە يو غەتە فيل چى لىسگۈنە مەترە اپد او ناست وي بىرىپىننا كوتە:

دارغنداب له رود خخه د باغونو د خرويولو لپاره او سنی حکومت په ساینسی ډول
گتھه اخستلو هخه کړي، د دې رودونو له بهپدو خخه چې کومه برپښنا تولید ډېري
په همدي ښسته يې دلته يو برپښنا کوت جور کړي، ځينې ما هرین پکې کار کوي،
د سرکونو په څنډو د برپښنا ستني ولاري دي، مزي يې غزبدلي دي، خو تر او سه
يې کار نه دې پيل کړي، د دې ليکتنې پر مهال هيله لرم چې دي کارخانې به
کورونه او سرکونه روښانه کړي وي.

چهل زينه

له غره خخه په راکوز بدلو د کندهار خخه د باندي بل لور ته ولاړو، يو غر ته
ورسېدو، شهنشاه بابر د همدي غر پر سر په هندوستان کې د خپلو فتوحاتو
ډېرليک نصب کړي، د غر په لمن کې له موټرو بنکته شوو، سرک تر دي ځایه جور
دي، د غر له لمنې خخه ډېري ماتې کراي شوي او زينه جوره شوي، له ما او
پروفيسر هادي پرته هېچا هم پورته ختلوا ته زړه بنې نه کړ، په وینا خو دا خلوبښت
زيني دي، خو په اصل کې يې شمېر شپړ خلوبښت دي، حکومت د زينو دواړو
لوريو ته د وسپني کتاري لګولي دي، تر خو ختل او کوزېدل اسانه او خوندي وي،
له دې امله چې دا زيني د غر په توبلو سره جورې شوي ځکه صافې نه دي، موب
پورته تګ پيل کړ، خو ډېر ژر مو په سينه کې درد پيدا او سترې شوو، خو ما همت
له لاسه ورنه کړ، او پورته وختم، هلته د غر په سر کېندنه شوي، د مسجد د
محراب په خېر يو محراب جور شوي، په منځ کې يې يوه خونه ده، دلته د بابر په
امر په خرگند لیک د هندوستان د هغونه بشارونو نومونه په ترتیب سره د جغرافيې تر
مخې کېندل شوي دي، کوم بشارونه چې ده د خپل مت په زور فتح کړي وو، د پاسه
پري د پاچا نوم ليکل شوي دي، په دې بشارونو کې پتانا، حاجي پور، ترهت،
سهمرام خخه نیولې بیا تر لکھنو او بیا له غه ځایه تر لاهور پوري د بشارونو نومونه
شته، ورځ پاڼي ته رسېدلې وه، ځکه مې ونه شول کولاۍ ټول نومونه ولیکم.

د کندهار نوي بنار:

له اوسيني بنار خخه د باندي او له چهل زينه سره نړدي مور نوي جوړ شوي سرکونه، لاري او د يو نوي بنار په څېر د پیل نښي ولپدي، راته وویل شول چې امان الله خان په دي سيمه کې د کندهار د نوي بنار جوړولو طرحه درلو ده خوزمانۍ وفا ونه کړه.
پوهئي ميدان:

د ارغنداب او چهل زينه خخه د راتګ پر مهال يو ميدان دي، چېرته چې افغان سرتيري په ورزشونو او تمرینونو او پوهئي لوبو او قومي اتنې مصروف وو.
د بنار حالت:

د بنار سرکونه عموماً بنه دي، له بناره بهر هم سرکونه پاک او اوخار جوړ شوي، تر ټولو بنه یې دا چې شنه او شادات دی، ډېر میدانونه لري، تر خنګ یې دومره ويالي په بهېږي چې هر لور ته وګوري؛ نو د اوبيو نړۍ ليکه به روانه وي، په ځانګړي ډول د سرک په خنګ خنګ کې نهرونه بهېږي، د باندي خخه بنار ته غزېدلې سرکونه او د شاه بازار سرکونه عموماً همدا کيفيت لري
د اسلامي بنار منظر:

له چهل زينه خخه د ستنيدو پر مهال مابنام و، د اسلاميت يو اغېزناك منظر مو ولید، هر مسافر، هر دوکاندار، هر چاته چې چېرته وخت موندل شوي، د همدي روانو او بويالي ته ناست دي، او دس کوي او خادر یې غورېولي، لمونځ اداء کوي، که جماعتنه و، نو یوازې د قبلې پر لور شوي او عبادت کوي، ئای ئای داسي چوتري هم وموندل شوي چې په جماعت لمونځ پري کېدو، اباد مسجدنه و، بازارا کې مو ولیدل چې دوکاندار او خريدار دواړه لمونځ کوي، یا په لمانځه ولار دي، دا روح پرور نظاره ماله کندهار پرته په بل هېڅ سيمه کې ونه ليده.

د بنار روښنایي:

د شاه بازار سرکونه پرانیستی وو، له همدي لاري ارگ ته راغلو، د مابنام لمانځه له اداء کولو وروسته شپه په پخېدو وه، خو بازارونو کې رينا يې خپره وه، دلته دوکانونه ژربندېږي، خوپه شا بازار کې دوکانونه اوس هم پرانیستی وو، د شاهي ارگ هغه اړخ ته د درنګ ساعت لپاره ولار و مچې د شاه بازار پر لور دی، په سرکونو د روښنایي لپاره لوړي ډنډي څورندې وي چې ټول بازار يې روښانه کړي و.

د باغ عمومي د سرود ډله:

لکه چې مو ویل چې د شاه بازار پر لور د ارگ مخې ته او د بازار په منځ کې يو عمومي باغ دی، دا مهال مو په دي باغ عمومي کې ولیدل چې د سرود د ډلي د مشر تر خارني لاندې افغان پوخي کندک په منظم دول دورې وهلي او سرود يې غرباوه، د سرک له منځه راڅرګندېدل، د ارگ تر پايه درېدل او په څنګلوري سرک کې بېرته راتاوبدل، له هغه خايمه بیا د سرک تر نیمايې راتلل او همدا جريان روان و، د لاري په اوړدو کې یو نیم ئهای کې درېدل، دا چاره تر یو ساعت روانه وه، دوی چې کله خپل وخت پای ته ورساوه د ارگ په مخ کې ودرېدل درناوی يې وکړ او په خپله مخه ولارل.

دا له متمندو بنارونو څخه نقل شوي حالت و، موبه ته وویل شول چې دا انتظام د دې ئهای بناروالۍ کړي دی، هر مابنام دلته راخي او پوخي سرود غبوي.

د راس مسعود شپې سفر

زمور په ملګرو کې سید راس مسعود ستنيدو ته سخت په تلوار کې و، هغه غوبنټل چې شپه شپه له دې خايمه رخصت او سههار چمن ته ورسېړو، له چمن څخه موټر واخلو او غرمه کويتهې ته ورسېړو، له هغه خايمه په اورګاډي کې علي ګړه ته

روان شو، خوستونزه دا وه چې د سید د سپرلۍ موټر خرابه شوی و، د بل موټر پیدا کېدو کې وخت و، د بل وخت مطلب دا و چې تر خوپه کندهار کې انګريزې کونسلگيرۍ په فورمې د موټر تولې اړتیاوې، وضعیت او خرنګوالی ونه ليکي، نو دا موټر نه شي تللاي.

په کندهار کې برتابانيوي کونسلگيرۍ:

په کندهار کې د انګريزانو یوه کونسلگيرۍ هم شته چې له شاهي اړګ سره نښتې ده، کونسل یې زموږ د ملګري غلام بهيک ورور خان بهادر سيد صديق حسين دي، هغه ما زدیگر موږ سره د ليدلو لپاره هم راغلې و، نوموري له ډاکټر اقبال سره مخکې هم کتلې او کلیوال یې و، ډنګر، عمر خورلۍ او د ډنګر ډېربې څښتن دي، پنجابي خولي یې په سروي، با اخلاقه، او متواضع انسان دي، مخکې په عربي هېوادونو، شاید په بحرین کې د انګريزانو کونسل و، اوس په کندهار کې دی، د مسلم پوهنتون د فلسفې د پروفيسر ډاکټر ظفر الحسن سره یې نړدي خپلوي ده، سید راس مسعود ورڅخه د خپل سفرد ستونزو په حل کې د مرستې غوښتنه وکړه، نوموري خپل موټر چې چلولونکي ته یې لاره هم پوره معلومه وه او ټول قانوني مراحل یې بشپړ کړي وو، هغه ته وسپاره، د هغه د سامان التو لپاره افغان لارې چمتو شوې وه، سرورخان ګویا او مامور صاحب خپلو مسئوليتونو ته په کتنې د سید د دې سفر سخت مخالف و، خو هغه نه منله او مجبور شول چې رخصت یې کړي، له هغوي سره یې وسله وال ساتونکي ملګري کړل، په لاره کې یې د قلعه نو ساتونکو ته تلفون وکړ، خبر یې کړل چې کوم موټر اوس ئې باید مخه یې ونه نيسې، مخکې د تګ اجازه ورکړي، د هرې پوستې افسر ته یې خبر ورکړ چې د دې موټرو د رسپډو خبر په کندهار کې مرکزي دفتر ته ورکړي، په دې سره سید او پروفيسر هادي حسن له کندهاره رخصت شول، د شپې دولس بجې له دې

ئاچي روان شوي وو او سهار لمر خاته معلومه شوه چې هغوي په خيريت سره له
افغانپولې اوښتني او هندوستان په خاوره کې داخل شوي دي
د شپې تېرول:

پاتې ملګرو په کندهار کې شپې تېره کړه، شپې يخه وه، سهار زه له خپل معمول
سره سم پاڅېدم، له اړګه ووتم او په یواځې خان د بنار پر لور روان شوم
له سرکونو لېدنه:

له اړګ څخه باځ عمومي ته راغلم، دواړو خواوو ته یې کوچنۍ ويالي بهپدي، د
باځ په سر کې سرکونه هم جوړېدل، د اړګ مخي ته د دوکانونو کار هم نه و بشپړ
شوي چې په نوي ډول جوړېدل، په داسې حال کې چې د شاه بازار پر لور روان و،
ومې ليدل چې په هر دوکان په ډېر بنه ليک سره په فارسي ژبه لوحې لګېدلې وي،
د ټولو تختې توري او حروف یې سپین و، په هر دوکان د مالک نوم او د هغه
مسلسل یا د دوکان کاروبار ليکل شوي و، د بېلکې په ډول یعقوب علي خان
كتاب والا، احمد خان د غورې والا، سردارخان د بوري والا

اردو د نريوالې ژبي په توګه:

په جلال اباد، کابل او غزنې کې مې اردو ژبه لېدلې وه، خو په کندهار کې مې
وليدل چې د دوکانونو لوحو د اردو الفاظو خرگندونه کوله، او د (والا) تکي چې
 بشپړ اردو دی د هر دوکان په لوحه ليکل شوي و، لکه فلاڼي د كتاب والا، د
غورې والا، د بوري والا، په دې ليدلو سره مې بمې په ياد شوه، چېرته چې بوټلي
والا (بوتل والا) او ان د ستیشن والاتکي هم اورېدل کېږي.

دوکانونه سهار وختي پرانيستل کېږي:

په دي ځای کې دوکانونه هم وختي بنديري او هم وختي پرانيستل کېږي، له لمراخاته سره دوکانونه پرانيستي او ځای ځای د خوراک دوکانونه وو، کتې مت د لکھنو او ډيللي د نانبایانو په خېر، ومه څېدل چې هر ځای کې یا کورکمند، یا رخت او یا غلې داني پلورل کېډي.

د سرک بلې غارې هغې ګومبدي ته ورسېدم چې د حیدرآباد د خلور مینارو سره یې ورته والى ورکوم، د سرک په څنډه ځای ځای د شيدو، مستو او پیروي پلورونکي ناست وو، د دې ځای موره مستې ډېري مشهوري دي، چې په کوچنيو ختینو کټوو کې وي او پلورل کېږي، تريادي ګومبدي لاندې د مستو دا پلورونکي خورا زيات وو.

د دوکانونو حالت:

دوکانونه چتونه لري، د ماھي د شا په خېر خام چتونه دود دي، دوکان یا یوازي یوه خونه یا کوچني کوتېگي وي، د بازار لور ته یې دروازې پرانيستې وي، سامانونو ته په کتنې سره دا ډېر معمولي وو، پاک دوکانونه وو؛ خوله دې امله چې توکي یې هومره بنه نه و، نو دومره روښانه نه معلومېدل.

د شابازار مسجد:

د شابازار په منځ کې یو مسجد دي، زه ورغلم، عادي مسجد و، خو منبر یې د یوی ځانګړې ډېري جوره و، معلومه شوه چې دا د پخوانې زمانې یوه شاهي ودانۍ ده.

د ډېرو صنعت:

د کندهار یوه ځانګړتیا د ډېرو صنعت دي، د سنګ شاه مقصود په نوم یوه ډېره دلته شته، سپينه، ژيره او شنه په درې رنګونو کې وي، ارزانه یې سپينه، بیا ژيره

او گرانه او کمه موندل کېدونکې يې شنه چې عموماً ورخخه تسبیح جو پېرى، د خینو نورو شیانو لپاره هم کارول کېرى، لکه پر کاغذ د اېبندولو پېرە، د سگرتی ھېي، د سگریتې پېپ، د میوو لوښي او د شمعې لوښي.
دوکانداران:

سراس مسعود غونستل د کور مېرمنو ته د دې ھېرې تسبیح واخلي، مامور صېب خینې دوکاندارانو ته وویل چې له خپلو ساماننو سره اړګ ته راشي، هر چا په بکس کې توکي راوري وو، په فارسي خبرې پیل شوي، الله اکبر، د قسم او ايمانداري سره سره د نرڅه اړه ھېرې خبرې وشوي، چې نابلدہ سړۍ خو په سم قيمت کله هم خه ونه پېري، نرڅ له یو سل او پنځوسو روپیو پیل شو، خو لس دولسو روپیو ته ورسېدل، د شنې ھېرې تسبیحو دولس دانې په پنځلس روپیو وشوي، د تسبود اوېدلو سامان هم و، سمدلاسه يې تار کې اچوي، او پېرودونکي ته ورسپاري.

مدرسي او علمي ادارې:

په دومره وخت کې دلته د کوم علمي مرکز يا مدرسي خخه لیدنه ونه شوه، د کابل په څېر دلته هم یوه علمي ټولنه شته خپل غړي لري، یو کوچنې كتابتون لري، دلته د فارسي پر ځای پښتو ته اهمیت ورکول کېږي، دا ټولنه هره میاشت یوه پښتو مجله هم خپروي، یو کوچنې میوزیم لري، چې موزیم جدید ورته وايي، د عربی یوه مدرسه ده چې مدرسه محمدیه يې بولي، د نوي ډول دوه دولتي بنوونځي دي، د یو نوم مكتب شعله ماه او د دویم نوم مكتب توبخانه دي، هر بنوونځي کې پنځه سوه زده کوونکي دي، یو دار المساکين شته چې بې وزلو ته حکومت خوراک ورکوي، د بنار خلک او سیمو او سېدونکي هم مدرسي لري چې سیمه بیز هلکان پکي درسونه وايي.

د کندهار مېوی:

د کندهار د سواګرۍ تر ټولو لوی توکي میوی دي، نوري میوی هم لري، خو تر ټولو مشهور يې انار دي، کوم کندهاري انار چې هندوستان ته راخي، هغه د میاشتو په تېربدو سره وچېږي، خو په کندهار کې یو تازه انار له نیم کيلو کم نه وي، او دومره له او بودک وي چې نیم گلاس جوس خینې په اسانې وتلای شي، خو دا چې یو خه تروشه وي، نو د انار په دانو یو خه مالګه دوروي او بیا یې خوري، په دې ډول یوه ځانګړې مزه پیدا کوي.

هره ورخ له کندهاره چمن او کويتې ته د دې میوو له پنځه ويستو خخه تر دېرشو پورې لارې حې، هلتنه ورته ځانګړې ټوکري جورېږي، په هغې کې بیا یو خاص ډول او بده وابسه څلور اړخونو ته اپښو دل کېږي، په هغې کې انار اپښو دل کېږي، تر خو په لازه کې ماتنه شي.

نوې کلا او چمن د نومبر دویمه ۱۹۳۳

د کندهار د بناروالۍ له بلني خخه معذرت:

د کندهار د حینو مشرانو باور و چې د دې ځای بناروالۍ له اړخه موږ ته د چای بلنه راکړل شي، د دې لپاره اړینه وه چې لړه تر لړه یوه ورخ نور هم پاتې شو، خو هېواد ته د نړدي والي مینې موږ د یو چای بلني له امله د یوې ورځي قرباني ورکولو سره موافق نه کړو، سرور خان ګویا ډېر ټینګار وکړ، خو موږ بښنه غونښته، او همدا پرېکړه وشهو چې نن د نومبر په دویمه نېټه له کندهاره روان شو.
له کندهاره دباندي:

له کندهاره دباندي هم حینې ودانۍ او شاهي او عمومي باغ شته، چې حینې يې ډېر شهرت لري، خود وخت د کمنبت له امله مو ونه شول کولاي له هغې ليدنه وکړو.

دفترونه:

دولتي دفترونو ته مو هم ونه شول کولاي ولار شو، اولېدلېي مو دي چې د دفترونو
ودانۍ بنې دي، خو لاهم د اوسيي متمدن نظام سره سمې نه دي جورې شوي، او
يواخې يوقاضي د هر ډول قضيو پړکړه کوي.

عجیبه دا ده چې خومره د محکمې طریقه ابتدایي وي، تر همدي بریده قضیې هم
کمې او په طبیعي حالت کې وي، خو خومره چې ترتیب او تنظیم او قواعد او
قوانین پېچلې لاري خپلوي، په همدي اندازه شخړې نوري هم پېچلې او زیاتېږي،
چې په هندوستان کې هر څوک دا بنه درک کولاي شي.
د لاري د تګ تایید:

هغه څوک چې له هندوستانه افغانستان ته د تګ پاسپورت لري، اپينه ده چې د
بېرته ستندې دو پرمھال د تګ اجازه او افغانی تصدیق او برтанوي دفترونو کې يې
تصدیق کړي، موږ له دې امله چې په کابل کې د اپروسه اسانه وه په کابل کې پای
ته رسولې وه، لوړۍ افغانی دفتر او بیا برتانوي سفارت د هغې تصدیق په لاندې
ډول کړي و:

(برای رفتن هندوستان از راه قلعه جدید کندهار)

له دې وروسته په هغې د بریش لیگیشن کابل په لیکلوا سره د تصدیق تاپه
ولګوله، هغه څوک چې له کابل خخه دا تصدیق له ئانه سره نه راوري، هغه اړتیا
لري چې په کندهار کې برтанوي کونسل او د کندهار د والي دفتر ته ولار شي او
خپل پاسپورتونه تصدیق کړي، که داسې ونه کړي نو هغوي ته له افغانستان خخه
د وتلو او هندوستان ته د داخلې دو اجازه نه شي کېدای.

له کندهاره روانېدل:

د سهار اته بجې له چای او سباناري خخه له فراغت وروسته له کندهاره روانېدو ته چمتو شوو، موټر مو هماګه و چې له کابل خخه پکې زه او ډاکټر صېب راغلي وو، بنه، لوی او ارام موټر و.

مخکې مې وویل چې له افغانستانه هندوستان ته د راتگ لپاره د برتانوي کونسل یوه فورمه په دې ډول ډکېږي او وړاندې کېږي چې د موټر لمبر د موټر د کارخانې نوم د استعمال وخت او سنې کیفیت او د موټر د مالک نوم پکې وي، د چلونکې نوم او د اجازې سند او نور هم پکې موجود وي، هغه موټر چې موب پکې سفر کاوه مخکې هم هندوستان ته تللى و، له همدي امله له مخکې خخه ورسره د دې موټر فورمه د برتانوي کونسل سره موجوده وه، څکه کومه ستونزه پېښه نه شوه او هغه لارې چې سامانونه مو پکې بار و پورته پراو یې بشپړ کړي و، ویل کېږي دا احتیاط له دې امله کېږي چې د لارې د خرابې له امله کومه ستونزه پېښه نه شي. له روانېدو مخکې د کندهار د والي له خوا په یوه بوجۍ کې خه وچه میوه او کندهاري انارو دوه ټوکري د ډالۍ په توګه راول شول، دا ټوکري په لارې کې راوځول شوی، تر خود خه شي لاندې خرابې نه شي.

سهار نهه بجې شا او خوا زموږ موټر د کندهار شاهي اړګ خخه حرکت وکړ، په لارې کې پر سامان سربېره هغه امنیتی څواکونه هم موجود و چې له کابله له موب سره راغلي وو، سرورخان ګویا چې تراوشه زموږ د سفر ملګري و، له دې کبله چې هغه نور تکلیف نه کړو، غونبتل مو هغه کندهار کې پاتې شي او له موب سره مخکې لارې نه شي، خود هغه میلمه پالنې دا ونه منله او کېداي شي همدا ورته شاهي حکم و، هغه هم له موب سره روان شو.

لاره:

له کندهاره تر یوی فاصلې سرک بنه و، پلونه یې هم درلودل، خو خومره چې مخکي تلو لاره خرابیده او تکلیف ورکونکي وه، ډېر پلونه مات شوي و، په داسې ئایونو کې موټر له پول خخه کوزپدو او بیا په لور خای ختلو، داسې برښېده چې د زړورو افغانانو سره د هغوي موټر هم زړور دي، چې دا وبرونکي لاري بې وېري وهی، د افغان موټر چلونکو د بهادرۍ هم بايد ستاینه وشي، چې په داسې سختو لارو په بنې طریقې سره موټر چلوی.

تخته پل:

له کندهاره خو ميله لېږي یو منزل راغلو چې نوم یې تخته پل و، شاید د نوم اصليت یې دا و چې دلته د تختو کوم پول جوړ شوي وي.

دلته د محصول یو دولتي ودانۍ شته، چې خامه ده او دلته د کندهار خخه د تلونکو او راتلونکو مالونو کتنه کېږي، او د محصول شيانو خخه ګمرک اخيستل کېږي، موږ سره د ډاليو خو قالينې وي، په دې د کابل خخه یو دولتي مهر لګيدلی و، چې په یو تار تړل شوي و، شاید دا د کابل د ګمرک نښه وه، یا کېداي شي په هغه سامان لګول کېږي، چې د محصول خخه معاف وي.

د قانون سره سم زموږ موټر هم دلته ودرېدل، د ګمرک مسئوليینو سرسری کتنه وکړه او بیا یې د مخکي تګ اجازه را کړه.

د سند او بلوچستان دښته:

خومره چې مخکي تلو، لاره لاپسي خرابیده، بلکې داسې ويلاي شو چې له لویه سره لاره نه وه، یوه شګلنې دښته وه، په کومه کې چې هر موټر خپله لاره لټوله، د موټرو د تګ راتګ له امله هر خای کندي پاتې کېدي، او بیا به د هوا خپو په لې وخت کې بېرته له شګو ډکولي، د موټر نیم تایرونه په ریگ کې خښېدل، کله به

چې د یو موټر یا لاری د تګ له امله یوه لیکه خرابیده، نوبل موټر به خان لپاره بله لاره جوروله، تر خوله کندو خخه په بله لاره لارشي، په دي ډول هره ورځ د لسکونو موټرو د تګ راتگ له امله نښې پاتې او ویرانېدي، چېرته به چې خاوره یو خه کلكه هم وه؛ نو د درندو موټرو له امله به هغه هم کنده کېده، خوله دي ټولو سره سره مورب د ربګ د دې خدنګ خخه لسکونه تېربډونکي موټر ولیدل چې تېربډل او تګ راتگ یې کاوه.

لیدونکو تر ټولو زيات خطرناک حالت دا ليدو چې د موټر یو لوري ته تایروننه خو په ربګ کې خښ شوي دي، خودويم لوري ته تایروننه یې د ځمکې دپاسه وو، په دې ډول به موټر یو لور ته دومره کورې بنکارېدو چې وپره راسره وه موټر چېه نه شي، د دې دويم لاسم موټرو په حالت مو دومره افسوس وکړ چې مورب ته خای خای بې فایدي بنکارېدل، او چلونکي به یې په دي بې نومه سارا کې د خو ساعتونو لپاره په جورې ټولو بوخت وو.

په دي لاره غرونه ډېر کم دي، بلکې داسي بنکاري چې هېڅ غر نه شته، که خه هم لاره خرابه او ریکزاره ده، سخته ده، خود خیبر دري په خېر وپرونکي او خطرناکه نه ۵۵.

دا ریکزاره لاره د افغانستان او هندوستان بلکې په ټوله منځني اسيا او هندوستان کې تر ټولو لرغونې او تاریخي لاره ده، خومره چې تاریخ موجود دي، هومره په دي لاره سوداګریز کاروانونه تګ او راتگ کوي او په همدي سوداګریو اباده ده، د هندوستان ډېر فاتحین له همدي لاري هندوستان ته داخل شوي دي، تیمور په همدي لاره هندوستان ته راغلي و، همایون هم له همدي لاري له هندوستانه ووت او ایران ته داخل شو، عجیبه نه ده چې محمد بن قاسم الثقفي هم له همدي لاري سند ته راغلي دي.

دا ریگزاره سارا د کندهار له حدودو خخه وروسته پیل کېږي او بیا د بلوچستان او سند له سیمو خخه تېربېري او د هند د بحر تر خندو پورې رسېږي، د دې سارا او هندوستان تر منځ یوه غره ییزه لړي، له لري بنکاري چې د سارا سره په اوږدو کې غزېدلې ده، او په همدي کې د بولان مشهوره دره پرته ده، له کومې خخه چې هماګه تورزن فاتحین د سند درې ته کوزېدل او بیا هندوستان ته داخلېدل، احمد شاه ابدالی هم خو څلې له همدي درې تېر شوی او هندوستان ته راغلې دی.
نوی کلا (قلعه جدید)

له کندهاره اته بجې روان شوو، او شاواو خوا له دولس بجو وروسته نوی کلا ته ورسېدو، دا د افغانستان وروستى پوله ده، دلته مو یوه زړه کلا ولپدې، چې اوس تر ډېره بریده ورانه شوې، دلته یوه نوی کلا هم شته چې افغانی سرحدې پوسته او ګمرک پکې دي، د لوې لازې د پالنې او سانتې دفترونه هم پکې شته، د افغانستان د عام رواج په خېر دا کلا هم له خامې ختې جوړه وه، بامونه یې هم د ختيو او خام دي، ډېري کوچني بامونه یې د ګمبدي په خېر وو، د کلا په خندو کې د سرتپرو مېشت ځایونه موجود وو.

هندوستان ته د تګ راتګ پر مهال ډېري موټر او مسافر دلته رائې، میوې او خوراکونه او د مېوو دوکانونه هم موجود وو، یو پخلنځای هم و چې کليوال هوتل یې بللاۍ شو.

ځنګه چې زموږ موټر ودرېدل، نو سرتيري په یو کتار ودرېدل او د ميلمنو د هرکلې فرض یې اداء کړل، مامور صېب چې د دې خای افسرو، له زينې راکوز شو، لاندې راغې او د ميلمنو بنه راغلاست یې ووايې، دا ځوان، منظم او انګریزې لباس یې اغوستۍ و، په سر یې عسکري خولی وه، همدا راز په بني لاس کې یې د شاه مقصود ډېري د ستروژير و دانو تسبیح هم وي.

د تسبیح رواج

په افغانستان کې د دا ډول تسبیح په لاس کې درلودل یو ډول رواج (فیشن) دی، دا عموماً د سترو سترو دري دېرش دانو تسبیح وي، چې منصبداران او اميران یې په لاس کې له خانه لري، کله یې داني اړوي او کله ورسه لوښېږي په نوي کلا کې استوګنه:

مامور صاحب موب د کلا پورته برخې ته بوتلو، په بام یې یوه خپره او خو خونې وي، یوه یې د لیدنو یا خوراک کوتېه وه، په بله کې د مامور صاحب دفتر و.

له موب سره له کابله د خوراک سامان، اشپز او نوکران راغلي وو، هر چرته چې به به تم کېدو، اشپز به خوراک پخولو او نوکرانو به په منظم ډول میز جوړولو، بیا مو خوراک خورو، دلته هم هغوي ژر ژر د خوراک سامان برابر کړ، او په همدي خونو کې په یو میز خوراک کېښو دل شو، د ماسپینبینن وخت نړدي و، د ماسپینبینن لمونځ مو اداء کړ، او په دې خونبن شوو چې د کلا د دیوال لاندې یوه چوړه وه چې د لمانځه لپاره څانګړې شوي وه، سرتيري په خپل لباس کې راتلل او د ماسپینبینن لمونځ یې اداء کاوه، له موب سره راغليو سرتېرو هم همداسي لمونځ اداء کړ، او په دې مو شکر اداء کړ چې دا انګریزی یونیفارم تنګ لباس زموږ د هندوستانی سرتېرو په څېردا افغان سرتيري د لمانځه د پرېښو دلو عذر ته نه دې پرېښي دا د حیرانتیا خبره وه چې پنجاب او سرحد د کلیو په څېر دلته هم د خونې په پورته برخه کې بیت الخلاء او د استنجلاء د خای لپاره کارول کېده.

دلته زموږ د تګ راتګ د پانو یو خل بیا تصدیق وشو، او داسي پري ولیکل شول تحت نمبر ۱۰/۸/۱۲۵ موقع خروج سرحد ملاحظه شد، او بیا تاپه شو.

تر هغه وخته چې دا دفتری کارونه بشپړدل، موب دودی خورلې وه، او د هندوستان د پولي پر لور مخکې تګ ته چمتو وو.

د مخه بنې حالت:

اوسمور د افغانستان په وروستي پوله کې وو، او د خپلو کوربنو خخه د تل لپاره جلا کېدو، د یو اسلامي حکومت مناظر مو په مو سترګونه و لیدلي، چې د پسلې دا موسم پای ته ورسپد، د کلا تولو افسرانو او کارمندانو له موږ سره د مخه بنې لاس راکړ، زموږ د سفر ملګري سرورخان گویا چې په دې تولو ورڅو کې زموږ ملګري و، موږ ته یې د افسوس خخه په ډکو سترګو کتل، او موږ له هغه روان وو:

روی ګل سیر نه دیدیم و بهار اخر شد

گویا تر اوسمه د پنجرې د بلبل په څېر له افغانستانه بهرنه دی تللی، او بهرنې نېۍ یې یواحې د کتابونو له سترګو لېدلې ده، دې سرحد ته په رسپدلو سره یې د حال ژې دا ویل چې:

اگر يک سر موی برتر پرم فروغ تجلی بسوزد پرم

تر تولو زيات اغېزناك حالت له هغو افغان سرتېرو خخه رخصېدل و چې له موږ سره ملګري وو، دوي د موټر مخې ته ولار و، د تګ پر مهال هغوى د پوځي نظم سره سم د رخصتى سلام وکړ، خوزه چې نه نظامي وم او نه ملکي وم، له پوئې نظام خخه بې پروا له یو یو سرتيري سره مې په غېړ او لاس مخه بنې وکړه، روان شوم، او یواحې همدومره مې ورته وویل چې "تاسي د افغانستان کلا یاست."

د افغانستان دا چغېدنکې بلې اوسم غلې وي، د مخه بنې خخه وروسته مو د ليک استولو په ژمنې سره دا خو ورځنۍ ملاقات پای ته ورسپدو، موټر مخکې روان شول، او له خو دقیقو ورسته مو د افغانستان سرحد شاته پرېښود او د انګریز په سیمه کې داخل شولو.

چمن:

د هندوستان د لومرۍ سرحدی ابادی نوم چمن دي، که وکتل شي هلتنه يوازي رېگ او وچ غرونه دي، خوهخه شوي چې د دي خاى معنوی خشکي د لفظي لمدو په مت لپري شي، يو وخت چمن هم د افغانستان يوه سيمه وه، خود باغوان او بنکاري تر منځ د کشمکش له امله دا سيمه له لاسه ووته.

خنګه چې د افغانستان سيمه پاي ته ورسپدې، نو هغه توره تخته مو ليده چې د هندوستان سرحد اعلان پري شوي و، او د لاري د کاغذونو له شتون پرته په دي لاره د مخکي تګ خخه خلک منع شوي وو، له سرحد خخه واښتو، د چمن سيمه مخې ته راغله، دلته د انگريزې کارخانو ستنې او پوستې او لوړې ودانې وليدل شوي، دا په اصل کې تهول پوئي مرکزونه دي، هر خاى کې د پوئي ابادی نښې بنکاري، پوئي عمارتونه دي، چېرته د اسونو د ټغل میدانونه دي، چېرته د لوړو او ورزش سيمې دي.

خنګه چې ابادی ته ورسپدې؛ نو کېداي شي چې افغان د سوداګرۍ مامور له خوا زموږ د راتګ خبر ورکړل شوي وي، يا سهار سيد راس مسعود له خوا خلکو ته په دې وخت کې زموږ د رسپدې خبر ورکړل شوي وي، د بشار په دروازه کې مسلمانانو زموږ به راغلاست وايه، يو رستورانت ته راغلو هلتنه مو وارول، غوبښنه وشهو چې سفر و خنډوو، شپه دلته وکړو، دلته مسلمانو ټولنو کې خه تقریرونه وکړو، خو له یوې خوا د دي اوږد سفر له امله ستري وو، او بل دا چې د هندوستان سرحد ته په رسپدې سره مو خپله هېبدانې مينه په لمبو وه، بښنه مو وغوبښنه، خو خلکو مسلسل تینګار کاوه، او زموږ پاتې کېدو ته يې ډول لاري چاري لټولي.

دلته په رسپدې سره لومرۍ کار باید دا وشي چې په پاسپورت د پوليسو د مشر لاسليک وشي، له دي پرته مخکي تګ ناممکن دي، پاسپورت مو لاسليک ته واستاوه، خو بېرته راتګ کې يې څنګه وشو، زموږ اندېښنه هم زياتېده، او شک

مو پیدا شو چې کېدای شي زموږ د پاتې کېدو لپاره ملګرو دا لاره کتلې وي، تر خو په کوم ډول نن تگ وختنې بېي، موب پربکړه وکړه چې بايد خپله د پولیسو افسر ته ولار شو، کله چې د دفتر دروازې ته ورسېدو، هغه بهر راووت، او لاسليک شوي پاسپورټونه يې راکړل.

په رستورانت (چایخانه) کې د ډول ډول افکارو مسلمانان راټول شوي وو، هغوي د سیاست د بېلاښلو لزو سره بلد وو، له ما او ډاکټر اقبال خخه يې ډول ډول پوبنتني کولي، خو تولو په سرونو کې د افغانستان د پرمختګ او خبر غوبنتني جذبات موجود وو، د ډاکټر اقبال د بنوونځي د وخت يو ټولګیوال مو ولید چې هغه هندو او دلته ډاکټر، له ډاکټر سره يې پېژندګلو وکړه، د خبرو پر مهال يې افغانستان په اړه له خولې خخه داسي یوه خرابه خبره ووته چې مسلمانان ورباندي سخت خخه شول، خو خرگښه شو چې هندو ورونه له دي امله د افغانستان له اوسيني حکومت خخه کرکه کوي چې هغوي متعصب مسلمانان بولی، او له امير امان الله خان سره يې له دي امله همدردي ده، چې هغه له اسلام خخه باغي بولی، حال دا چې د هغوي دا دواړه نظریات غلط دی.

دلته د افغانستان د حکومت د سوداګرۍ، يو مامور اوسيېږي، په ډيلې کې د افغانستان د کونسلکیرۍ کاتب چې له موب سره يو څای و، بايد له دي مامور خخه زموږ د سفر لپاره لګښت اخیستي واي، کله مو چې مامور صاحب ته خبر ورکړ، نو هغه هم پوره خنډ وکړ، د بیابیا خلکو له لیږلو وروسته په پای کې په داسي حال کې راغلو چې هغه خپله مخکې روان و، ورپسې يې پوره سینګار شوي زامن وو، له پېژندګلو وروسته مو د زیات وخت لپاره له کاتب صاحب سره وخت تېر کړ.

له دي ټول سردردي وروسته له چمن خخه مخکې روان شوو، سرک دومره بنه وو، چې خامخا يې د انګریز حکومت په ستاینه مجبور کړو، زموږ اسلامي او ختيغ

سلطنتونه بې شکه چې د اصلاحاتو لپاره لېوال دي، خو اوس وخت د اصلاح معنا يوازې روپې دي، خو تر هغه وخته چې د دوى اقتصادي حالت بنه شوي نه وي، دوى اصلاحات نه شي راواستلای، هر مسافر چې د افغانستان له سرکونو خخه د هندوستان سرکونو ته رائېي، نو روښانه ده چې له کوم دليل او لامل پرته به د مشرقي سلطنتونو وروسته پاتې والى او د انگريزي حکومت برتری، خيال په ذهن پیدا کوي، له همدي امله زموږ د مشرقي سلطنتونو فرض دی چې د دي ظاهري نيمگړتیا وو لور ته پورته پاملنډ وکړي.

که پرتله وشي نو د هندوستان سرکونه هسي هم بنه دي، او له بلې خوا انگريزانو د پوئې مونخو لپاره که د چمن بشار نه وي؛ نو د چمن سرکونه بې شکه چې چمن ګرځولي دي، سرکونه دومره پاک او اوار بنسکاري چې د موټر تايرونه خپله پري روان وو.

له چمن خخه اورګاډي پیل کېږي، خو موب د یوې ورځې د سیپما په مونخه له چمن خخه تر کويتې پوري په اورګاډي کې د سفر پر ئاي، په موټرو کې سفر کول غوره ويبلل، له چمن خخه اورګاډي يوازې یو وخت او هغه هم سهار ئي، که په اورګاډي کې تلو؛ نو اړينه وه چې شپه دلتہ تېره کړو، بیا به سهار تلو، له بلې خوا له کويتې خخه ډاک موټر د ورځې په یوولس بجې ئي، نو موب به تر مابنامه پوري کويتې ته رسپدو، بله شپه مو هلتہ تېروله، یوولس بجې به له هغه خایه روانېدو، له کندههاره مو دا پرېکړه کېږي وه چې له چمن خخه تر کويتې پوري په همدي موټرو کې ولارې شو، او له کويتې خخه به بیا په اورګاډي کې څو.

زما په ګومان د مابنام خلور بجې له چمن خخه روان شوو، غالباً د چمن او کويتې تر منځ شپېته اويا ميله واتین دي، اورګاډي دا سفر په پنځه ساعتونو کې وهې، سهار اته بجې په روانېدو سره د ماسپېښين یوې بجې کويتې ته رسپېږي، په موټر کې سفر هم له خلورو ساعتونو زیات وخت واخیست، چې لامل بې په لورو ژورو

تگ و، لارې مارپیچ وي، له چمن خخه لې واتن په سفر سره یو پول مخي ته راغي، په دي پول درانده خنځیرونه ټوروند و، چې د هغې له لیرې کولو پرته بل لور ته اوښتل او له هغې خوا دلته راتګ ناممکن دي، هلتله مامور پيره دار د چمن د پوليسيود افسر د تصديق په ليدلو سره دا خنځير لېږي کړ او موټر مخ په وړاندې روan شول.

کويته او ملتان

غره ييز سرک:

مانبام و، یو لوی پېچومي پاتې و، او دا هماګه اوږده غره ييزه لېږي ده چې افغانستان له هندوستان خخه جلا کوي، د چمن او کويته په منځ کې دا د سد سکندر په خېر دی، چې هاخوا ورڅخه کويته مخي ته رائي، اورګاډي د همدي غر لاندې د یو تونل خخه تېربېږي، خو موټر او پلي مسافر دا سرک په سور سره پري کوي او له دي اوښتلو خخه وروسته بلې غاري ته اوږي، په دي غر د ختلولپاره انګريز حکومت دا غر غوخ کړي او ځای يې لورې ژوري اواري کړي دي، د موټرو او پليو مسافرو لپاره يې ھېښه سرک جوړ کړي دي، ځای ځای کېلېچونه رائي، په ځندو کې يې غارونه او خندقونه وو، د موټر چلونکي لړه تېروتنه د مرګ پېغام و، په ستونزمنو لارو په انګريزې کې لارښونې هم ليکل شوي وي موټر کرار کرار پورته شو، سرک بنه و، او موټر په تېزې سره لاره پري کوله، له بنه بخته له مقابل لوري کوم بل موټر مخي ته رانه غني، له همدي امله موټر چلونکي له دي وېږي خپل موټر تېز روان کړي و چې د شپې له تيارې خپرېدو مخکې له دي ستونزمنو خطرناکولارو ووئي، خو په دي بېړه کې بیا هم مانبام شو.

د روحانیاتو ذکر:

عجیبه تصادف و چې لاره خو ډېره خطرناکه وه، خو ډاکتر اقبال د روحانیاتو په خپله لیدلو پېښو او تجريبو او د یو ریښتیني پیر د لټيون په اړه خبرې پیل کړي، ډېړي په زړه پورې خبرې مو وکړي، د دې زمانې د مختلفو شیخانو او بزرگانو په سلسلو مو بحث وکړ، او په دې لړ کې ډاکټر اقبال د خپل ژوند د پیل او د زده کريالي، د وخت يادونه وکړه، بیا یې د خپل پلار يادونه وکړه، چې هغه خپله یو صوفي و، او د دينداره علماءوو سره یې ملګرتيا وه، دلته زه پوه شوم چې زموږ د دې اسلامي شاعر په حس کې چې کومو تارونو حرکت پیدا کړي دی، هغه خپله د ده بناغلی او برکتی پلار و.

د خبرو پر مهال اقبال د خپلې زده کريالي د وخت یوې کيسې په لړ کې د خپل پلار یوه داسي خبره راته وکړه چې زما په زړه یې ډېړۍ اغږز وکړ، هغه وویل چې زموږ په خپل خای سیالکوت کې یې د سهار له لمانځه وروسته د قرآن کريم تلاوت کاوه، یو سهار له لمانځه وروسته زه په تلاوت مشغول ووم، چې پلار مې راغن او وېی وویل چې خه کوي؟ ما ورته وویل چې ته پوهنه شي چې قرآن ستا په زړه هم دومره پروت دی، خومره چې تر هغه وخته چې ته پوهنه شي چې قرآن ستا په زړه هم دومره پروت دی، خومره چې د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په زړه مبارک نازل شوی و، نو د تلاوت هېڅ مزه نه وي، ډاکټر ویوبنتل چې دا خنګه کېږي؟ هغه وویل کله چې لسانس دوره بشپړه کړي بیا درته وايم، کله چې هغه لسانس بشپړ کړ، نو د دې زیرې په بدل کې د هغه ورځې د بحث پر بسنټ ما د هغه مقام تر لاسه کولو لاره ویوبنتله، نو پلار یې هغه ته خینې دعاوی او طريقي وروښودې، او له خپل زلمي زوي خخه یې ژمنه واخیسته چې په خپله ژبه او قلم به د محمد صلی الله علیه مسلو د امت خدمت کوي.

د داکټر اقبال شاعري د هغه د والد په ژوند کې خپل اوچ ته رسپيدلي وه، او د هغه په نغمو يوه نړۍ سرشاره او مسته وه، په مسلمانانو کې يې پاخون کونکي اغږز پیدا کړي و، او پلار يې د خپل زوي په دې پرمختګ خوشاله له نړۍ وکو چېد.

او س غره يیزه لاره پای ته رسپيدلي وه، او اواره سيمه رابنکاره شوه، مابنام نړدي د غر په بېخ کې میدان مخې ته راغي، د ابادی نښې مو ولېدي، سرک مستقيم و، مخکي يو کوچني بنار ګوتى دی، په کوچني بازار کې يې سرک غزبدلي دی، دلته په رسپيدو سره موټر ودرپد، د پوليسو یو سرتيري مخکي راغي یو راجستر يې راکړ، په کوم چې د بيرستير غلام رسول خان د داکټر اقبال ملګري لاسليک وکړ، له دي وروسته مخکي روان شوو، پوه شوو چې له دي څایه د هر تېرېدونکي مسافر نوم ثبت کېږي.

د مابنام او ماسختن تر منځ چې تياره نښه په خپرېدو وه، له لېږي موکتار کتار خراغونو رينا ولېده، دا کويته وه، په تياره کې د رينا دا منظر په اسمان کې د ځلېدونو ستورو په خېر و، بنار په نړدي کېدو و، په ډيلې کې د افغان سفارت استازې زموږ لپاره په ډاګ بنګله کې درې خونې نیولي وي، هلتنه مو واپول تول سامان مو په موټر کې و، هغه شاته پاتې و، کويته کې يخني وه، د داکټر صاحب په خونه کې بخاري لګېدلې وه، موږ يې شا او خوا ناست و، د لارې د راتګ انتظار مو کاوه، د شبې تياره او یخني مخ په زياتېدو وو، د لارې انتظار زموږ د روح او روان لپاره په سختېدو و، وېره دا وه چې د شبې په تياره کې چېرته لارې له کومې پېښې سره نه وي مخ شوي، ځکه ډېر انډېښمن و، وخت تېرېدو او زموږ انډېښنه هم زياتېده، بالاخره د شبې لس بجي لارې راورسېده، چې لاره يې په خيرت سره وهلي وه، کوم بکسونه او بستري مو چې په کابل کې په موټر کې اينې وي، په لوړې خل له موټر بنسکته کېدل، د لارې د خرابوالې، لوړو ژورو له امله د دي بکسونو حالت خراب و، د خرماني بکسونو خنډي خوله لارې سره سولېدلې او

پرې شوې وي، بستري او لباسونه مو دراندە شوي وو، خو دا هم شکر چې خپل
منزل ته ورسپدل.

دودى مود ډاګ بنگلې په خورنځي کې وخوره، انگريزې خوراک و، خو ډېره ساده
او بنه نه وه پخه شوي، په ناچاره مو په ډودى او کوچو گوزاره وکړه.

موږ تول د لاريو په رسپدو خوشاله وو، د بخاري څنډي ته ناست و، د لاري د
رسپدو په خوشالۍ کې ناخاپې په يخ کې دباندي ووتم، له همدي امله توله شپه
نري تبې نيولى او لرزېدم، سهار پاڅېدم طبیعت مې بنه و، لمونځ مې وکړ، لې
وروسته مو چای وختښو، یواهې د بنار ليدلو لپاره پلی ووتم، تر ستھيشن پوري
ولارم.

کويته:

دا برтанوي بلوچستان مرکز دی، د سمندر له سطحې څخه پنځه زره کزه لوړ دی،
ویل کېږي چې د دی ځای پخوانی نوم کوهت کوت او یو کوچنی کلی و، په ۱۸۷۶
کال کې سر رابرت سینډيمين^{۴۴} چې کله دا سيمه ونيوله او دلته یې یوه کلا جوره
کړه چې نوم یې د سینډيمين کلا دی او د هغه نوم ته منسوبيه ده، نو بیا یې نوم د
کويته په نوم عام شو، دا د هندوستان تر تولو ستر سویلي پوخي مرکز دی، له دی
ځایه د ایران تر سرحد دوزاپ پوري د اورګاهې پتلي، غزېدلې ده، او بل سرک تر
کندھار پوري رسپدلی دی، له کومه ځایه چې موږ راغلي وو، د اورګاهې درېيمه
پتلي، تر کراچي پوري رسپږي، چې له دی ځایه پنځه سوه ميله ليري ده، خلورمه
ليکه له بنسکارپوري څخه تېربېي بهاولپور ته رسپږي او بیا د ملتان له لاري لاهور
ته رسپږي.

Sir Robert Groves Sandeman^{۴۴} په هندوستان کې د برтанوي پوچ یو افسر و چې په
بلوچستان کې د خپلو فعالیتونو له امله شهرت لري

دا د منځنی اسیا، ایران، افغانستان او هندوستان د سوداګری لپاره مرکزی منډیي ده، تازه مېوې پکې زیاتې موندل کېږي، خو دلته د وچوو میوو نرخونه د هندوستان له نورو بناړونو خخه بنکته نه دي، زه یې یوازې د بادامو تجربه لرم، ملګرو ويں چې کابل کې یې رانیوں بنه نه دي، په همدي نرخ په کويته کې هم پیدا کېږي، خو دا نظر غلط و، په کابل کې یو سیر بادام په دولسو کابلیو انو و، په پېښور کې په هندوستانی دولسو انو پیداکېدل، خو په کويته کې یو سیر بادام په یوه نیمه روپې ترلاسه شول، انګور او انار بیا ارزانه وو.

ودانۍ یې بنګلو ته ورته دي، بامونه یې د لرگي او کړکو دي، سرکونه یې پراخه او پاک دي، مسلمانان پکې زیات معلوم مېږي.

د شپې له مخي مو کويته سرسري ولېدله، خو سهار وختي سرک ته ووتم، د اورګاډي تم خای ته ورسپیدم، د سرکونو په دواړو خواوو بنګلې وي، د اورګاډي مرکز ډېر ستر او ډېر عاليشان دي، د پوچي مرکز له امله هر خاي پوچيان لېدل کېدل، هلنې کارکوونکو مزدورانو پښتو، بلوچي، سندۍ، فارسي، اردو ټولې ژبي ویلې.

کله چې له تم خایه بېرته راتلم له شا خخه یو تن چې خولي، پکړي، کوت او کالې یې پرتن و، له شا یې د مولانا مولانا غږ کاوه او زما د ورپدو کوبنښ یې کاوه، زه درپدم، هغه په منډه نېډې راغې، اول یې د دې غږونو معافي وغونسته، بیا یې د پاسپورت کتل وغونښتل، د سفر د وخت پونښته یې وکړه، د سفر لوري پونښته وکړه، او بیا یې وویل چې زه په استخاراتي پولیسو کې افسر یم، باید خپله دنده تر سره کرم، راته یې وویل چې سهار سر راس مسعود له دې امله خفه شوی دي، ما وویل هره پونښنه چې لري ويې کړه، ما ټول معلومات ورکړل، او د هغه پونښني مې څواب کړي، هغه مننه وکړه او لار.

ملتان په لاره کې رাহي، زما يو ملګري مولوي سيد عبدالباري صاحب له يوي
مودي په ملتان کې ژوند کوي، د اورگاډي په دفتر کې دنده ترسره کوي، له کلونو
مي ارزو وه چې کله ملتان ته ولار شم، دا وخت هم راغي، هغه ته مې ليک واستاوه
چې سبا غرمه به زه راورسېږم.

نړدي لس بجي موب له ډاګ بنګله خخه د اورگاډي تم ځای ته ورغلو، پلټونکۍ هم
هلهه موجود و، هغه د شيانو په تول او تکت اخیستلو کې مرسته وکړه، یوولس
بجي موټر راغي او موب په موټر کې سپاره او روان شوو، لاره ډېرہ بنه وه، ځای
ځای غرونه وو، یو خه مزل وروسته اوار شګلين ډاګ و، له رېگ او ګرد سره مخ
شوو، د پېنا^{۴۵} له لاري له پېښور خخه تر ګلکتني چې کومه لاره تللي، خومره چې
هغه لاره اباده ده، هومره د لاره ویرانه وه، ساعتونه ساعتونه وورسته هم ابادي نه
وه، طبيعت دا سيمه له ابادي او سربزی محرومه کړي وه، له دي وروسته د سند
سارا پېل شوو، د اورگاډي مرکزونو کې یوازي ابادي وه، خوپه دي خوشاله و م چې
په خپل عمر کې په لوړي حل له هغې لاري تېږډ چې د اسلام فاتحانو کاروانونه
په دي لاره له پېړيو خخه تللي راغلي دي
بهاولپور:

اورگاډي شپه ورڅه همداسي روان وو، جيکب اباد او شکار پور په دي لاره مشهور
ځایونه دي، دويمه ورڅه بهاولپور^{۴۶} راورسېډ، د بهاولپور نوابانو او په خانګري
ډول بناغلي مرحومي د بهاولپور د نواب نيا د تل لپاره د ندوه العلماء ملي
مرسته کړي ده، له همدي امله مې دا سيمه په ډېر شوق سره وکتله، دا ځای راته
خپل او له مينې ډک معلوم شو، د دي ریاست حاکم د عباسی کورنۍ سره اړه

^{۴۵} پېنا یا پتنه د هندوستان د بهار ایالت تریولو ستر بیمار دی.

^{۴۶} بهاولپور د اوسماني پاکستان د پنجاب ایالت یو له لویو او مشهورو بشارونو خخه دی.

لري، د احمد شاه ابدالي د واكمني پر مهال هغه د سند په دي سيمه کې خپل حکومت درلود، رنجيت سنگ^{۴۷} په پنجاب د خپلی واكمني پر مهال د دي سيمې د نیولو کوبنبن وکړ، په ۱۸۱۶ کال کې يې له هغه خخه په زور اويا زره ماليه تر لاسه کړه، خو ډېر ژر له هغه خخه ازاد او له انګريزانو سره یو ځای شو، اوسمهال عباسیه جامعه د دي ایالت د علمي پرمختګ تر ټولو ستر دليل دي، د سند تر ټولو مشهور بناړ (اچ) په همدي ایالت کې دي، د ناصر الدين قباچه په زمانه کې په دي ځای کې فیروزی مدرسه واقع وه، چېرته چې د طبقات ناصري ليکوال قاضي منهاج السراج د بنوونکي په توګه مقرر شوي و ملتان:

نېدې دولس بجي ملتان ته ورسېدو، سيد عبدالباري، د ملتان د پوهېي مرکز اجرائيه افسر کپitan محمد عظيم، د پوهېي ګارنيزون مرستيال سيد عبدالغني د ملتان رئيس سيد مير حسن او نور د اورګاهي تم ځای کې موجود وو، نېغ په نېغه د سيد عبدالباري استوګنځاي ته ولاړو، دلته موپرله پسي له مينه والو سره لیدنې کېدې، په دوی ټولو کې په زړه پوري شخص سيد مير حسن د ملتان د پوهېي مرکز رئيس و، عمر يې د شپېتو او اويا کلونو تر منځ دي، د ستړګو دید يې کم شوی دي، بیا يې هم له کتابونو سره د کلونو مينه پر ځای ده، خپله اوس څه نه شي لوستلاي خونرو ته وايي چې ورته ولولي، د سر سيد له افکارو ډېر اغېزمن دي، خو هيله ده چې اوس به له هغه غږګون خخه اغېزمن شي چې د مرحوم سر سيد د فطرت خوبنۍ په اړه منځ ته راغلی دي.

^{۴۷}- رنجيت سنگ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) د اوسيني پاکستان د پنجاب په ایالت کې راپورته شوي یو سېک واكمن و، چې خپله واكمني يې جوړه کړې وه، په پنجاب او پښتو کې يې افغانانو سره سختني جګړې راغلې وي

دلته مو د جامع مسجد له خطیب او امام مولانا سید اشفاق علی چې د دیوبند
فاضل دی سره ولیدل، خوبن شوو، دا روښان فکره او روښان ضمیره انسان دی،
په ملتان کې د درې ورخو تم کېدو پر مهال له هغه سره ناستې ولاړي دېږي په زړه
پوري وي.

زموره څوان ملګری پروفیسر اکبر منیر چې له اوږدې مودې مو سره ليکونه تبادله
کول، د ایران له سفر خڅه یې موره ته د نوي فارسي شاعري ډالي راوړي وي، چې
د "ماه نو" په نوم دیوان یې هم خپور شوی، د همدې دیوان د نظمونو په مت د
معارف ليدونکي هم له هغه سره اشنا وو، له نېکه مرغه نن سبا په ملتان کې
دولتي کالج کې د فارسي پروفیسر و، لوړۍ مو ورسه په لاهور کې ليده شوی
وه، دلتنه مو بیا ولیدل، منیر د نوي فارسي او اردو نازک خیاله شاعر دی، ډېر د
متواضع او خاکساری اخلاقو لرونکي دی.

ملتان زموره د اسلامي تاریخ ډېر لرغونی او ډېر مشهور بنار دی، دا هماګه بنار
دي چې کله مسلمانانو د محمد بن قاسم په مشری په لوړۍ هجري پېړي کې فتح
کړ، نوله هماګه وخته د سکانو تر زمانې پوري دا د تل لپاره د اسلامي حکومت
يو مهم مرکز و، د غزنويانو له فتوحاتو پېړي مخکي دلتنه مسلمانان اباد وو، او
اسلامي حکومت قايم و، د شپږمۍ پېړي په وروستيو کې دلتنه د مصر د فاطميه
تر سپوری لاندې عربي حکومت په اسماعيلیت بدل شوی و، او اسماعيلي واکمنو
دلته حکومت کاوه، د دوى نوم د هندوستان په تاریخونو کې د ملاحده او باطنیه
په توګه يادېږي، محمود غزنوي دا بنار د باطنیانو له لاسو واخیست، او خپل
سلطنت سره یې وصل کړ، د غزنويانو له کمزوری وروسته بیا دا بنار اسماعيلیانو
ونیو، او بالاخره شهاب الدین غوری له هغوي بېرته واخیست.

د غزنويانو له راتګ مخکي پوري دا بنار د عربانو د تهذیب او تمدن مرکز و، د
غزنويانو له فتحې وروسته یې اړیکې د مصر پر ځای له غزنی سره جوړې شوی،

خوبیا هم په هر دور کې د اسلامي علومو او فنونو ستر مرکزو، علامه بیرونی چې به ۴۴۰ کې وفات شوي، هم دلته ژوند کړي دي، تر شا یې خلک پربنودل، د تصوف دویمه کورنۍ چې هندوستان کې تر ټولو زیاته خپره ده، هغه سهروردي وه، چې بنسټګر یې حضرت شیخ ابو النجیب شهاب الدین سهروردي و، خوک چې په ۵۶۳ کې وفات شوي دي، د سهروردي کورنۍ د فيوضو او برکتونو سرچینه همدا بنبار دي، شیخ الاسلام بهاو الدین زکریا ملتانی (زېبد ۵۷۸ وفات ۶۶۶) په ترکستان، خراسان، عراق او حرمینو کې دیني علم کړي و، ابو حفص عمر شهاب الدین سهروردي چې په ۶۳۳ کې وفات شوي، د ابو النجیب شهاب الدین سهروردي خوري او مرید و، له هغه یې د تصوف پانګه تر لاسه کړه، او هغه یې له عراق خخه ملتان ته راولې دوله، مشهور صوفي شاعر عراقي هم ل ههمدي چیني خروبه شوي و.

د غزنويانو په اړه خو معلومات نه شته؛ خود غوريانو په واکمنی کې ناصر الدین قباقله چې د سلطان التمش همعصره و، او د سند واکمن و، دلته لومړي علمي درسګاه جوړه کړي وه، چېرته چې مولانا قطب الدین کاشاني له ماواراء النهر خخه راغي او دلته یې د درس او تدریس تغريپور کړ، دا د شیخ الاسلام بهاء الدین د زمانی پیل و، هغه هم دلته تګ راتګ لاره، شیخ فرید الدین گنج شکر (زېبد ۵۸۴ وفات ۶۷۹) هم له مولانا تاج الدین ترمذی خخه همدلته د فقهې تعلیم وکړ.

له خراسان او ایران خخه چې کوم علماء او د کمال خاوندان له دي لاري هندوستان ته راغلي، د هغوي لومړي پړاو همدا د ملتان بنبار و، ئکه دلته د علماء او فاضلانو یوه ستره ډله او سېده.

د علاء الدین خلجمي په زمانه کې چې کوم علماء د وخت مشران و، په هغوي کې خلور مشران د ملتان خخه و چې مولانا محب ملتانی، مولانا حمید الدین ملتانی، مولانا شهاب الدین ملتانی او مولانا علیم الدین نبیره شیخ السالم ملتانی، دا به

هیلی ته راتلو او د عقلی او نقلی علومو درس به یې ورکاوه، په هندوستان کې د معقولاتو په درس کې داخلېدل هم د ملتان په برکت دی، د ملتان له ويخاري وروسته د سلطان سکندر لودي په زمانه کې شیخ عبدالله او شیخ عزیز الله له ملتان خخه راغلل، لومړي یې په ډيلی کې او دويم یې په سنبل (مراد اباد) کې په درس بوخت شول.

که ملتان ته وکتل شي نوله کندهار سره ډېر ورته والي لري، هماگه خامپ ودانۍ، ریگستانونه، هماگه د باران کمنټ، خلک وايی که ملتان کې د هندوستان په څېر یو باران هم وشي، نو ډېرې ودانۍ، به ونړېږي، د ملتان په اړه یو شعر ډېر مشهور دی چې:

چهار چيز است تحفه ملتان   ګرد و ګرما، ګدا و ګورستان
 چېرته چې رېگ وي او باران کم وي، هلتنه نو ګرمي زياته وي، او ګرد او غبار خو له رېگ پیدا کېږي، د سوالګرو زور له مخکې خخه و، خو اوس که نه هم وي دلتنه داسې درویشان شته چې د بزرګانو په نیالۍ، ناست دي، خوژوند یې د اميرانو په څېر دي، غالباً چې د چاره د شیخ الاسلام زکریا سهروردی خخه وروسته پیل شوي ده، ځکه چې د شیخ الاسلام لمسى حضرت رکن عالم د ډيلی د سلطانانو سره نړدي و، او د ابن بطوطه په وینا هغه به د ملتان د حاکم له تایید پرته چاته میلمستیا هم نه کوله، هدېرې هم پکې زیاتې دي، د دې پخوانې بنار هرې لوېشت د اسلامي عظمت یو مدفن دي.

چېه چېه په هې یا ګوهر یکتا نهه خاک   دفن هوګانه کهین ایسا خزانه هر ګز د سترو علماء او بزرگانو قبرونه او مزارونه دي، خود هغوي قبرونه چې مالدار دي پاتې دي، نور یې تول بې نښې پراته دي، له مدفن خخه مولد رایاد شو، ویل کېږي چې ملتان یو بل دا وياړ لري چې دا خاوره د درې سترو پاچایانو زېردهای دی، سلطان محمود تغلق (ناصر الدین محمد شاه)، سلطان بهلول لودي او سلطان

احمد شاه ابدالی، د دی درې پاچایانو د زېږيدو خای هم خلک وايی چې ملتان دی، ويل کېږي چې سلطان محمود تغلق د لاهوری دروازې خڅه د محکمې پر لور غزېدلې سرک په یوه محله کې چې د کوتله توله خان په نوم یادېږي زېږيدلې و، د سلطان بهلول لودي ولادت په حسین اگاهی کې شوی و، او د سلطان احمد شاه ابدالی زېږيدنه د کمیشنر له کور سره نبودې د سرک په غاره یو کور کې شوی وه، چې اوس یې نبې نه شته، خوشاید چې دا پېښې د تاریخ له منځی سمې نه وي. د مازديګر له لمانځه وروسته له ملګرو سره د ملتان د لیدو وړ سیمو په چکر ووتو، په عربی تاریخونو کې د ملتان د یو مشهور مندر (د هندوانو عبادتځای) یادونه شوی ده، له کوم خڅه چې د عرب فاتح محمدبن قاسم ثقفي لاس ته د سختي اړتیا پر مهال ډېر سره زر لاس ته ورغلې وو، هغه دا مندر مات نه کړ، او په خپل حالت یې پرېنسود، ورسره نبدي یې یو مسجد جوړ کړ، له هغې وروسته چې دلته کوم عرب ریاستونه جوړ شول، هغوي هم مندر ته لاس ورنه وړ، خو په عبادتګرو یې ماليه وضع کړه، چې بنه عايد یې درلود، کله به چې دوي کمزوري شول، او کوم هندو راجه به ورباندي برید کول غوبنټل، نو هغه به یې په دې وېرلو چې که زموږ خوا ته لړ هم سترګي پورته کړي، نو موببه دا مندر پنګ کړو، له دې ګواښ به هغه وېرید او په ملتان به یې برید نه کاوه.

بیرونی په کتاب الهند کې لیکلې، وروسته چې کله باطنیانو ملتان ونیو، حلم بن شیبان اسماعیلی د ثقفي مسجد بند کړ، مندر یې پنګ کړ، هغه یې په جامع مسجد بدل کړ، وروسته چې کله سلطان محمود باطنیانو ته ماتې ورکړه، او ملتان یې ونیو، نو د مندر مسجد یې بېرته پنګ کړ، او پخوانی مسجد یې بېرته پرانیست.

د بیرونی د سترګو لیدلې حال دی چې دا مندر په لوره جوړ شوی و، له خښتو جوړ و، خو په هغه زمانه کې یې ډېرې برخې اواري شوې وي، د چکر لپاره وتلو پر مهال

همدا خبره زما ياده شوه، خلکو ويل چې دا مندر اوس هم شته او اوس یې نوم
پر هلاډ پوري دي.

د پر هلاډ پوري مندر:

دا مندر له اوسنۍ بناره د باندي د پخوانۍ کلا په ځنګ کې شمال لور ته په یوه لوره
جوره شوي، د شيخ الاسلام بهاء الدين زكريا پخوانۍ خانقا ورسه نښتي ده،
او سنۍ ودانۍ له خبتو جوره ده، له دخولي دروازې وروسته یې پراخه انګر دی،
څلور خواوو ته یې څپري دي، په دي کې د پر هلاډ نرسنګ بهګت او لکشمۍ
مهاراج تندیسونه (مجسمې) اینې، مسلمانانو ته اجازه نه ورکوي چې مندر ته
داخل شي، ځکه پوهنه شوم چې داخل یې کوم ډول جوره شوي دي.

د دي مندر په اړه سيمه يېز روايت دا دی چې له نن خخه دېرش لکه کاله مخکې د
هرنېه کشیپو په نوم یو راجه واکمني کوله، دي راجه د خدايی دعوا درلو ده، ټولو
اتباعو بايد د راجه عبادت کړي واي، د سرغونکي سزا مرګ و، د راجه یو زوي
وزړ پېډ، د هغه نوم پر هلاډ کېښو دل شو، کله چې هغه ځوان شو، د خپل پلار له
خدايی منکر شو، هغه ته ډول سزاوې ورکړل شوي، خو هغه له خپلې خبرې
وانه وښت، بالاخره تنګ شو، هرنېه کشیپو یوه وسپنه په اور سره کړه او بیا یې
پر هلاډ ته امر وکړ چې د وسپني دي ستني ته غاره ورکړي، کله چې هغه وغوبښتل
له ستني سره وښلي، نو ناخاپي دا ستنه له بېخه چاودېده، یو کس ورڅه
راخرګند شو، هغه راجه مړ کړ، د همدي پېښې په يادګار کې خه موده وورسته دا
مندر اباد شو.

علامه بیرونی ویلی چې دا مندر د لمرد خدای و، ځکه یې نوم "ادت" اېښو دل
شوي و، له لرګي جوره شوي و، په دواړو سترګو کې یې دوه سره یاقوت اېښو دل
شوي وو، په بدنه یې سور پوستکي خپور و، خو اوس دا شیان نه شته.

د ۱۸۴۸ کال د انگریزانو په جګړه کې دی مندر ته د پام وړ زیان ورسپد، وروسته بېرته ترمیم شو، د مندر سمه پالنه کېږي، د مندر سمبالښت د نرسنګ مندر کمیتې له خوا کېږي.

د حضرت بهاء الدین زکریا مزار او خانقاہ:

دا خانقاہ اوس د مزار په شکل کې ده، له مندر سره بیخی نښتې ده، د مندر په لوپدیغ کې موقعیت لري، زما په ګومان که دا پړه لاد مندر هماغه پخوانی د "ادت" دیوتا پخوانی مندر وي، نو دا به لري نه وي چې دا خانقاہ به لومرې هغه ځای وي چې مسجد پرې جوړ شوی و، په ملتان کې دا خانقاہ د خانقاہ بهاء الحق په نوم شهرت لري، ویل کېږي چې دا خپله حضرت بهاء الدین زکریا جوړه کېږي وه، دلته یې څلوبښت کاله د حدیثو درس ورکړي دی، خانقاہ ډپه پراخه ده، دوه ستري لاري لري، شا اوخوا یې ودانۍ جوړې شوي دي.

له لومرې دروازې وروسته یو انګر دی، له انګر وروسته کوڅې ته ورته برخه ده، له هغې وروسته اصلی مزار رائې، مزا د اوږدې خونې په شکل کې دی، دپاسه ګمبده لري، د مزار په داخل کې د حضرت شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا ملتانی سههوردي پوخ قبر دی، د قبر دپاسه تور خادر خپور دی، د دی مزار په هر لور په ترتیب سره د هغه د اولاد او لمسيانو قبرونه دی، باندې یې پالونکي او منجاوران ناست دي، له زايرينو خخه نذرونه تر لاسه کوي، زه د حضرت مزار ته ولارم، مسنون دعاوې مې ولوستې، داخل کې یې تiarه وه، خوچې سترګې مې پټې کېږي یونور راته وڅلید، د سههوردي کورني د سرتاج دلته ارام کېږي دی، نه پوهېږم چې ولې خوزره مې یو اغېز محسوس کړ، او له سترګو مې اوښکې روانې شوي. هر کاله د شیخ الاسلام سههوردي عرس کېږي، باچایانو دې ځای لپاره ډېر خه وقف کېږي وو، خو اوس ډېر کم کلې پاتې دی، د بهادر شیخ مرید حسین قريشي کورنۍ د دی مزار متوليان دی، او غالباً د همدوی په کورنۍ کې تولیت محدود

دی، د شیخ الاسلام د مزار سره مخامنخ د هغه د مشرزوی او خای ناستی حضرت صدرالدین چې په ۷۷۶ کې وفات شوی، قبر دی، دا هماغه بزرگ دی چې د سلطان غیاث الدین بلبن په زمانه کې د هغه نومیالی زوی محمد سلطان خان شهید د ملتان حاکم و، چا چې د تاتاری حملې د سیلاپ مخه نیولې، د کوم سیلاپ په څیو کې چې د بغداد د خلافت کښتی، ډوبه شوی وه، په همدي پېښه کې په شهادت رسپدلى، او د خان شهید لقب یې خپل کړي و، په دې نښته کې حضرت امير خسرو دهلوی هم له دې شهزاده سره په ملتان کې وو.

له ملتان خخه تر لکھنو

یادونه: د چمن او کويتې تر منځ چې کومه غره ییزه لړۍ پرته ده، په سور سره د دی غره ییزې لړۍ په اوږدو کې په سفر سره له چمن خخه کويتې ته لاره رسپږي، زموږ ملګري غلام رسول خان وویل چې د دې نوم خوجک دی، او له کومې درې خخه چې انګریزانو د سرک ایستلی دی، هغې ته خوجک دره وايي، مخکې مې وویل چې د لاره خومره له پیچ و خم خخه ډکه ده، کله چې خان صاحب د دې نوم خوجک وویل نو ما ورته وویل چې تر دې خو یې ګنجلک نوم بنې دی، لوروالی یې تقریباً اوه زره فوتې او د درې او بدداوالي نړدې شل میله دي.

رکن عالم:

په ملتان کې د حضرت شیخ الاسلام زکریا ملتانی په مزار کې مې خپل بیان نیمګړی پېښی و، له هغه خایه د مزار په دویمه دروازه ووتو، موټر په سرک ولار و، مخامنخ لوپدیع لورته د شیخ الاسلام د لمسی حضرت رکن الدین رکن عالم (مې ۷۳۷ هجري) د مزار ګمبده په نظر راغله، خو هلتنه مو تګ ته زړه بنې نه کړ.

د سلطان محمد تغلق په دریا کې حضرت رکن عالم د درناوی مقام دلود، ابن بطوطه د همدي بزرگ په زمانه کې هندوستان ته راغلی و، حضرت برہان الدین

سكندری چې ابن بطوطه^{۴۸} د اسکندریه کې د استوګنې پر مهال د کومو درې مشهورو بزرگانو د لیدنې زیری ورکړي و، په هغوي کې یو همدا و، ابن بطوطه د بنار د حاکم په اجازه د هغه په خانقا کې مېشت شوی و، چې له بناره دباندي ده.

د حضرت رکن عالم دا روښه د سلطان محمد تغلق له خوا جوره شوی، لیدونکي وايي چې ودانۍ یې ھېره بنسکلې ده، په زړه پوري نقاشي پکې شوی، یو شمېر پالونکي او ساتونکي لري، او متولي یې شيخ مرید حسین دی.

د شمس تبريز مزار:

د شمس تبريز په نوم د حضرت مولانا جلال الدین رومي د مرشد په توګه مشهور دی، چې د شمس تبريز دیوان هغه ته منصوب دی، په ملتان کې په همدي نوم یو مزار هم له شهرت خخه برخمن دی، د تاريخ پوهانو په وينا دا خو ثابته ده چې دا هغه شمس تبريز نه دی چې د مولانا رومي پير و، نو دا بیا خوک دی؟ په خواب کې داسې ويل کېږي چې دا د اسماعيلي مذهب یو داعي و، په یو کوچني انګر او برنده او کوتې کې د هغه مزار دی، په مزار گومبده جوره ده، په دیوالونو یې د چيني ھبرو کار شوی، کله چې زه ورغلم ځينې خلکو هلته قرآن کريم لوست، خو تګ مې زړه ونه غوبنت او بېرته ژر راغلم.

د هغه په اړه سيمه کې ويل کېږي چې نوم یې شمس الدین و، ۱۱۴۶ء ميلادي (۵۳۰هـ) هجري، کې د سبزدار په سيمه کې زبوبدلی و، د خپل پير په لارښونه ملتان ته راغلي و، داسې مشهوره ده چې د شيخ الاسلام بهاء الدین زکريا همعصره و، د

^{۴۸}-ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن محمد اللواتي الطنجي په ابن بطوطه مشهور و (۷۰۳-۷۷۹هـ) د المغرب د طنجه او سېدونکي یو مسلمان سياح و، چې خورا زيات سفرونه یې کې، او خپل یونليک یې د یو ھېل کتاب په شکل لیکلې چې د "تحفة الناظار في غرائب الأمصار و عجائب الأسفار" په نوم ۵۵هـ

حضرت په وینا د ملتان خلکو له هغه سره پرپکون کړي و، تر دې چې چا به هغه ته د پخلي لپاره اور هم نه ورکاوه، هغه په ناچاري کې دا کرامات وښود چې له دریاب خخه یې کب راوايست، لمتره یې ونیو، او وېږي ویل چې ای لمره ته زما همنومی (شمس) یې، نبدي شه چې کب پوخ کړم، لم رانبدي شو، او کب وریت شو، ویل کېږي چې له هماماغه وخته په ملتان کې ګرمي هم زیاته شوي ده. ۱۲۷۴ ميلادي ۶۷۳ هجري د هغه د وفات تاريخ ویل کېږي، او ویل کېږي چې په ۱۲۳۰ ميلادي کال کې د هغه لمسي دا ودانۍ جوړه کړه، متوليان یې شيعه ګان دي، او سنی متولي او سجاده نشين یې سید ضمير حسن شاه دي.

عیدگاه:

اوسمهال د ملتان تر ټولو د یادولو وړ ودانۍ د عیدگاه مسجد دي، دا د بنار شمال ختيئ لور ته د یو ميل په واتین کې موقعیت لري، دروازه یې ریوندہ لور ته یو اړخ ته ده، د نتوتلو پر مهال مسجد ټول نه بنکاري، له دروازي خخه په دته کېدو سره چپ لور ته د مسجد ودانۍ ته، انګړ یې ډېر پراخه دي، تقریباً زر تنه پکې ځایداي شي، د مسجد دالان بنه اوږد دي، ګمبده او مناره لري، دیوالونه یې له کاشی جوړ دي، ډېر په زړه پوري جوړ شوي دي.

پروفيسر منیر چې د ایران او عراق سیاحت یې کړي، اوسله موږ سره ملګري و، هغه وویل چې د معماري دا ډول یې له ایران پرته بل هیڅ ظای کې نه دي ليدلى، دا مسجد د لاهور صوبه دار او د ملتان ناظم نواب عبدالصمد خان جوړ کړي و، د جوړې دو چاري یې په ۱۲۲۵ ميلادي کې بشپړي شوي وي.

د نواب عبدالصمد خان لقب سيف الدولة دلیر جنګ و، په مأثر الامراء کې په همدي لقب سره د هغه یادونه شوي ده، د سلطان محمد فرخ سير په زمانه کې د پنجاب صوبه دار مقرر شوي و، هغه مهال دلته د سیکانو سخت شورش موجود و، عبدالصمد خان په خپله زمانه کې په برياليتوب سره د هغوي اصلی مذكر

محاصره کړ، د هغوي مشران یې بندیان کړل، دیلي ته یې واستول، بیا د ملتان
ناظم و تاکل شو، او په ۱۱۵۰ ميلادي کې وفات شوي دي.

په ۱۸۱۶ ميلادي کال کې سیکانو ملتان ونيو، ويبل کېږي چې د هغوي په واکمنی
کې دا مسجد په اصطبل (د اسونو غوجل) بدل شو، کله چې په ۱۸۴۸ ميلادي کال
کې مستير اګنيو او انډرسن د لاهور ریاست د انگریز والي د استازی په توګه د
ملتان له ناظمي خخه د دیوان مولراج د لېري کولو لپاره راغلي وو، همدلته نیول
شوي، او بیا همدلته د مولراج د سکانو افسرانو له خوا وژل شوي وو، د ودانۍ په
چې لوري اخيري مناره په انګریزي ژبه داسي ليکل شوي دي.

دلته د ۱۸۴۸ ميلادي کال د اپريل په ۲۹ نېټه پیتېرک وان اګينو د بنګال د ملكي
خدماتو او لفهنت ولیم انډرسن سیکنډ کمپنۍ فيوز ليتېر چې د لاهور مرستيال
والي و، په ډېري بې رحمى سره وژل شوي وو.^{۴۹}

له دي پېښې وروسته نښته وشه، له جګړي وروسته د امن په وخت کې انګریزانو
د مرستيال کميشنر دفتر جوړ کړ، په ۱۸۶۳ ميلادي کال کې د مسلمانانو په
غوبښته هغه بېرته هغوي ته ورکړل شو، دا مهال په ډېر خرابه حالت کې و،
مسلمانانو په چندې سره هغه ورغولو، اوسمهال د سيمه ييز اسلامي انجمن تر
نظم لاندې دي، د څمکې يو خه برخه ورته وقف شوي ده، او دومره عايد لري، چې
د ساتونکي معاش یې ورڅه پوره کېږي، اړتیا ده چې بشاريان د خپل دي تاریخي
مسجد دبقاء او پرمختګ ته توجه وکړي.

علي محمد خان مسجد:

کله چې د ډيللي مرکزي حکومت کمزوری شو، نو په پنځاب او سند کې خای خای
افغان سردارانو او سکهانو مثل دارانو^{۵۰} (جهته دار، خپل کوچني کوچني

^{۴۹}-مولراج چوپره د ملتان سیک والي وو، مستير اګنيو او انډرسن د انګریزانو استازی وو.

خپلواک ریاستونه جوړ کړل، راجه رنجیت سنگ چې خپله د یو مثل دار (جته دار، زوی و، کرار کرار دا تول سیک سرداری ماتې کړي، او یو مرکزی سیک دولت یې جوړ کړ، له دی مرکزیت خخه پیاوړی شو، ورسپې یې یو پر بل پسپې اسلامی ریاستونه ونیول، د هغه وخت یوازینی بهاولپور اسلامی ریاست پاتې شو، هغه مهال په ملتان کې ہم یو اسلامی ریاست قایم و، چې بانی یې د درانی سلسلي سدوزی افغان و، نواب علی محمد خان، شجاع خان او مظفر خان بهادر صدر جنګ د دی کورنۍ مشهور افراد دی، رنجیت سنگ د همدي کورنۍ خخه دا هېواد ونیو، او د دیوان مول راج پلار ته یې ورکړ، او بیا په ۱۸۴۹ ميلادي کې انګريزانو له دیوان مول راج خخه ونیو.

د همدي افغان سدوزي ریاست یادګار همدا مسجد دی چې په ۱۱۷۱ ميلادي کې جوړ شوي و، د سیکانو په زمانه کې دلته د سیکانو د ملتان ناظم محکمه وه، او په داخل کې یې د سیکانو مذهبی کتاب ګرنټ صاحب اپنسودل شوی و، د انګريزانو له نیولو وروسته بېرته مسلمانانو ته ورکړل شو، د مسجد اروند خو دوکانونه دی، د هغې له عايد خخه د مسجد لګښت پوره کېږي.

عام و خاص باغ:

دا باغ د ډیلي له دروازي دباندي د شمس تبريز له خانقا خخه سویل لور ته موقعیت لري، ویل کېږي چې دلته د شاه جهان پاچا زوي شاهزاده مراد د عامو خلکو عريضې اور بدې، او دلته به یې مجلس جوړ او، دلته به یې خاص دربار هم جوړ او، له همدي امله د باغ خاص و عام په نوم شهرت لري، د سیکانو په زمانه کې د مول راج پلار سانول مل، چې د رنجیت سنگ له خوا دلته د صویدار په توګه تاکل شوی، په دې ئای کې مجلس کاوه.

^۵- سکانو د خپلو جته دارانو لپاره دا اصطلاح جوړ کړي وه (لیکوال

دلته له دې شاهي باغ خخه پرته يو حضوري باغ هم شته، چېرته چې يوه ودانۍ اوس هم ودانه ده، دا هم شاهزاده مراد جوره کړي ده.
پخوانۍ کلا:

دا په يوه لوره او پراخه غونډۍ موقعیت لري، کله چې اباده وه نو مساحت یې پاو
باندې یو میل و، یو لورته یې دراوي سیند بهېدو، په دې کلاکې د مسلمانانو او
هندوانو د عبادتځایونو نښې اوس هم پاتې دی، له دې امله چې دا سیمه لوره ده،
د مابنام په وخت کې دلته د یخې هوا څې زیاتې رائې، له همدي امله د بنار
او سېدونکي له مابنام کېدو سره سم، د هوا خوری لپاره دې سیمي ته زیات
رائې، له دې ظایه تبول بنار معلومېږي.

اوس دا کلا د خاورې یوه ډېرى ده، یوازې یو پراخه سالون یې په خپل حال پاتې
دې، پوهنتون د خپل کلنۍ ازمونې لپاره همدا بد حاله سالون غوره کړي دې، د
پوهنتون له خوا د هلکانو کلنۍ ازموننه دلته اخیستل کېږي.

د کلا په منځ کې د مسټر اګنيو او اندرسن د درناكتې وزنې یادګار کې پنځوس
فوټه لوره مناره جوره کړای شوې ده.

جامع مسجد:

دلته یو جامع مسجد هم شته، ورداخل نه شوو، د دې مسجد خطیب او امام مولانا
اشفاق علی د دیوبند فاضل دی له ما سره ملګری و، د مابنام وخت نېږدې و، کله
چې د شیخ الاسلام بهاء الحق له درگاه خخه بېرته راتلو، نومورې دلته بسکته شوو،
دا مسجد د یوې ټولنې تر نظامت لاندې دی، او سید میر حسن د دې متولې دی
د ملتان چاونې:

ملتان په دوه برخو وېشل شوی، یو د ملتان پخوانۍ بنار او یو نوي دی، نوي ته یې
د ملتان صدر یا ملتان چاونې وايې، چېرته چې د انگریزانو پوځي مرکز دی، د

دي خاى نفوس زيات دى، بنگلې او ودانى پكى زياتى دى، د مسلمانانو نفوس
هم د پام ور زيات دى، دلتە قومى رهبر او كاركىن سيد مير حسن دى، چې په
ستركو معدور او كمزورى شوي، خوبىا هم د دى خاى يو باوري شخص دى، د
ھغه زوى سيد عبدالغنى د دى خاى په دولتى بىوونخى كې سربىونونكى دى، او
په قومى كارونو كې د خپل په خېر فعال دى.

د سيد مير حسن او نورو مسلمانانو په هخو په ۱۹۱۱ ميلادي كې دلتە د محمدن
ھال په نوم يوه ودانى جوړه شوي، او د نصرة الاسلام په نوم يوه تولنه جوړه شوي، د
دى تولني سره يو بىوونخى او يو كتابتون پرانيستنل شوي دى، چې د هغې نوم
محمدن كتابتون دى، له دى كتابتون او د دى كتابتون چلونكى سيد مير حسن
سره زما پېژندګلو له هماماغه وخته شته، كله چې دا تولنه جوړه شوه، نو ما د سيد
په غونبىتنه خپل وراره مولوي سيد ابو ظفر چې هغه مهال له زده کړو فارغ شوي و،
دلته راواستاوه، او د هغه په مشوره او هخو سره دا كتابتون جوړ شو، له هغه
وروسته مولوي سيد عبدالباري ندوه خوشې كړه له لکھنو خڅه د فضيلت له سند
اخيسنسلو پر خاى يې د هيويت انجنيرنګ سکول خڅه سند واخیست، او دلتە
رااغي، او په ۱۹۱۵ ميلادي كې د همدى كتابتون سكرتر وتاکل شو، له ماغه وخته
په همدى دنده خپل خدمات وړاندې کوي.

محمدن كتابتون:

د كتابتون ودانى بنسه او ستره ده، انگرېزې هم پراخه دى، ونى او گلان پكى كرلى
دى، په ۱۹۱۵ ميلادي کال كې د عاريت د ئينو كتابونو پرته په دى كې هېڅ نه
وو، د سكرتر په هخو سره يې هر کال كتابونه زياتېدل، تر دې چې اوس په دې
كتابتون كې نبدي پنځه زره كتابونه شته، د اردو ټول بنسه كتابونه او د اردو د ټولو
مشهورو ليکوالانو كتابونه موجود دى، فارسي او عربي هم خه كتابونه لري، يو
خه انگريزي كتابونه هم پكى شته، د فن پر بنسټ كتابونه په لاندې ډول دې:

مذهب او دنیات ۴۵۰، تاریخ او سوانح ۵۰۰، ناول او افسانه ۲۱۱۰، جغرافیه او سفرنامه ۴۰، علمی او ادبی ۴۷۰، متفرقات ۷۰، فارسی او عربی کتابونه ۳۵۰، انگریز کتابونه ۴۳۰.

د نویو او پخوانیو علمی رسالو د پام ور جلدونه پکې شته، خو دومره زیات نه دی، ورچانی او میاشتینی علمی رسالې هم ورته رائی، دا کتابونه په لسو الماریو کې منظمې اپښودل شوي دي.

ملتاني ژبه:

ملتان یوه خاصه ژبه هم لري چې له پنجابي او سندي خخه جلا ده، ملتان د پنجاب او سندي تر منځ پرته سيمه ده، په همدي اساس دا ژبه د دې دواړو ژبو په منځ کې د یوې کړي په توګه بلل کېداي شي.

روانېدل:

ملتان کې درې ورڅي پاتې شوم، په دې کې مې نارغې هم تپه کړه، خلورمه ورڅ مو د تګ تابیا وکړه، یوولس بجې اور ګاډۍ خې، ملګرو د اور ګاډۍ تم خای ته ورسولم، کله چې موږ روان شو، بیا همامګه ریگستان و، خو څومره چې مخکې تلم، نو د پنجاب سرسبزه سيمه مخې ته راغله، له مابنام وروسته لاهور ته ورسېدو، اول مې پام کې وه چې یو دوه ورڅي لاهور کې هم تپري کړم، خو په ملتان کې د زیات وخت له امله لاهور کې له پاتې کېدو تپر شوم.

لکھنو:

په لاره د یادونې ور کومې پېښې سره منځ نه شوم، په لکھنو کې گران ورور مولانا مسعود علی ندوی په دارالعلوم کې د مسجد د جوړولو لپاره مېشت و، هغه ته مې د لیک په واسطه د خپل راتګ خبر ورکړي و، دویمه ورڅ ماسپېښین مهال موتیر لکھنو ته ورسېد، په تم خای کې مولانا مسعود علی او د ندوی نور ملګري

موجودو و، له هغه خایه د دارالعلوم ندوه هغه خای ته را غلو چې د مسجد د ودانۍ لپاره د مسجد په مخامنځ په ډېر منظم ډول جوړ شوي و، مولانا په خپلې صفائی او خوش سليقګي دasicې جوړ کړي و، چې د ودانیو او بنګلوا مالکانو به ورته زړه کېدو.

د مسجد د تعمیر کار روان و، پرمیانه مزدوران او معماران لګیا وو، یو لور ته د وسپنیزو کتارو د جوړولو لپاره اهنګر په کار بوخت و، بل لور ته درېر د نلونو په مت هر لوري ته مصنوعي شهر روان و، د ندوې اعزازی کارمندان د ودانۍ د چارو تر سره کولو لپاره د مولانا په شا او خوا راتیول وو، د دارالعلوم طالبان د افغانستان د حالاتو او خپلوا افغان ورونيو د پرمختګ د حالاتو اورې دلو لپاره راتلل، د کندھار کوم انګور او انار مې چې له خانه سره راوري وو، هغوي ته مې ډالی کړل، ورڅ تپره شوه، سبا د اومنومبر سهارو، بیا هم د افغانستان د سفر مستې او خمار پر ما را خپور و.

د نادرشاه شهادت

يو سهار يو ملګري راغي او راته يې ووبل چې افغان شاه نادرخان شهيد شو، دasicې خبر و چې زړه مې نه منله، د ندوې ئینې ملګري مې په سايکل د اخبارونو دفترته واستول، نړدي لس بجي خبر باوري شو، او ماته دasicې معلومه شو چې ما تپري خواونې د دasicې تماشې ليدنه کې تپر کړي دي، چې د هغې پايله يو ناورين شو.

د ډاکټر اقبال "مسافر"

څه يو عجیبه اتفاق دي، نن ۱۹۳۴ کال د اکتوبر او مه نېټه ده، کله چې مې د دي یونیک وروستي، لیکنه پای ته ورسوله، قاصد د ډاکټر محمد اقبال تالیف مسافر راکړ، دا د افغانستان د خو ورځني سیاحت په اړه د موصوف د شاعرانه

جذباتو مجموعه ده، چې همدا اوس خپره شوي ده، په فارسي ژبه کې د خيبر، سرحد، کابل او غزنی، او کندهار له عبرت خخه ډکو منظرو او مقبرو د شاعر اوښکې دی، او د بابر، سلطان محمود، حکيم سنایي، او احمد شاه دراني د خاموشو خاورو په زبان حال کې سوال او څواب دی، د مسافر پیل د نادرشاه شهید په مناقبو شوي دي، او پاڼي يې د شاه محمد ظاهر خان پوري تړلو توقعاتو شوي دي، نومورې وايي:

شاه ظاهر خان ته خطاب

ای قبای با د شاهی بر تور راست
سايه تو خاک مارا کيميا است
از تو اى سرمایه فتح و ظفر
تخت احمد شاه را شانی د ګر
نحرف شوق آورده ام از من پذير
از فقيری رمز سلطانی بگير
هر که خود را صاحب امروز کرد
گرد او ګرده سپهر ګرد ګرد
دو جهان رنگ و بورا آبروست
دوش از و امروز از و فردا ازوست
مرد حق سرمایه روز و شب است
زانکه او تقدیر خود را کوکب است
سرگزشت آل عثمان را نگر
از فريپ غربیا خونین جگر
ذکر و فکر نادری در خون تست
قاھری با دلبری در خون تست

ای فروغ دیده بر ناپیر
ستر کار از هاشم و محمود گیر
هم از ان مردی که اندر کوه و دشت
حق ز تیغ او بلند آوازه گشت
روها شب ها تپیدن می قول
عصر دیگر افسریدن می توان
صد جهان با قیست در قرآن هنوز
اند آیا نش یکی خود را بسوز
باز افغان را ازو سوزی بده
عصر او را صبح نوروزی بده
(مسافر)

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library